

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

จากข้อถกเถียง อย่างน้อย 3 ประการ ที่นำไปสู่โจทย์คำถามและวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยนี้ ดังปรากฏในบทที่ 1 กล่าวโดยสรุปมีประเด็น แนวคิด หรืออาจเรียกว่า “แนวคิดหลัก” ได้แก่ “การฟื้นฟูสมรรถภาพโดยชุมชนและความหลากหลายแห่งมิติของงานบริการช่วยเหลือคนพิการ” “การเสริมพลังอำนาจและการตราบาป” “กลุ่มชนนิยมหรือส่วนรวมนิยม (Collectivism) และปัจเจกชนนิยม (Individualism)” “ลักษณะและการศึกษาจิตสำนึก” ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าน่าจะมีแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้อธิบาย หาความเชื่อมโยงและคำตอบดังกล่าว โดยผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมและจะอธิบายในรายละเอียดต่อไป ที่สำคัญมีประเด็นดังต่อไปนี้

ประเด็นการฟื้นฟูสมรรถภาพโดยชุมชนและความหลากหลายแห่งมิติของงานบริการช่วยเหลือคนพิการ

- 1) มิติทางประวัติศาสตร์ และวาทกรรมด้านความพิการ (Disability discourse)
- 2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน (Community Based Rehabilitation = CBR)

- 3) ประเภทการช่วยเหลือและบริการคนพิการ

ประเด็นการเสริมพลังอำนาจและตราบาป

- 4) การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment)
- 5) วัฒนธรรม ความเชื่อที่มีต่อความพิการและคนพิการ
- 6) ตราบาป (Stigma)
- 7) การวิเคราะห์พิธีกรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านวิกฤติชีวิต (The Rites of Passage)

ประเด็นกลุ่มชนนิยมหรือส่วนรวมนิยม (Collectivism) และปัจเจกชนนิยม (Individualism)

- 8) ทฤษฎี แนวคิดด้านสังคมและชุมชน (Theories of Sociology and Community)
- 9) โครงสร้างเชิงอำนาจในชุมชน (Power Structure in Community)
- 10) การจัดสรรทรัพยากรและความยุติธรรมทางสังคม (Resource Distribution and Social Justice)

ประเด็นลักษณะและการศึกษาจิตสำนึก

- 11) จิตสำนึกในทัศนะของ Edmund Husserl และ Ken Wilber
- 12) จิตสำนึก บนแบบแผนเรื่องเล่าอัตชีวประวัติ (Autobiographical Narrative)
- 13) ปัญหา และข้อจำกัดของการศึกษาจิตสำนึกและความหมาย
- 14) จิตสำนึกและการสร้างความหมายเพื่อการเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning)

ซึ่งแนวคิด ทฤษฎีทั้งหมดมีความเกี่ยวข้องกับโจทย์ กรอบแนวคิดการวิจัย และได้สรุปไว้ในแผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัยไว้ในบทต่อไป¹ ดังจะเสนอเป็นลำดับดังนี้

1. มิติทางประวัติศาสตร์ของ CBR และวาทกรรมด้านความพิการ (Disability Discourse)

1.1 ประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการของ CBR

แม้ว่าการเกิดขึ้นของ CBR อย่างเป็นรูปธรรมนั้นจะเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1994 (ILO, UNESCO, WHO, 1994) แท้จริงแล้ว แนวคิด CBR ได้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้นี้กว่า 20 ปี โดย David Werner (1979, 1987, quoted in Ingstad and Whyte, 1995, p. 23) ได้เขียนแนวคิดดังกล่าวในหนังสือ ชื่อ “Where there is no doctor” และ “Disabled Village Children” จากประสบการณ์การทำงาน ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของชาว แมกซิกกัน โดยเขาได้จัดทำโครงการ การกระตุ้นให้คนพิการ ในหมู่บ้าน ได้ตระหนักและลุกขึ้นมาคิด และเคลื่อนไหวในการฟื้นฟูสมรรถภาพของพวกเขาเอง โดยขณะนั้นเน้นเฉพาะการดูแลรักษา และฟื้นฟูสมรรถภาพทางการแพทย์เท่านั้น แต่แนวคิดเหล่านี้ก็ได้ความสนใจ ใส่ใจอย่างมาก จนกระทั่ง WHO และองค์กรระหว่างประเทศอื่น ๆ ข้างต้น ได้ให้ความสำคัญและประกาศเป็น “คัมภีร์” จนได้รับการกล่าวอ้าง กลายเป็นที่มาและวิวัฒนาการที่สำคัญของ CBR ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงดังนี้ (Thomas & Thomas, 2003)

ระยะแรก : ช่วงปี ค.ศ. 1980 โดย WHO ได้ให้คุณค่า CBR ว่า เป็นทางเลือก ทางออก ในการช่วยเหลือคนพิการในประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย เพราะมองว่า การให้บริการแบบสถาบันเป็นฐาน (Institution- Based Rehabilitation : IBR) นั้นมีต้นทุนสูง เหมือนเป็นการผลัก

¹ ดูรายละเอียดกรอบแนวคิดการวิจัย ในบทที่ 3, น. 137-139.

ภาวะให้ ครอบครัว ชุมชน เป็นผู้รับผิดชอบ โดยรัฐเป็นผู้หนุนเสริมเท่านั้น และเสนอแนะให้ใช้ CBR บูรณาการเข้ากับระบบการดำเนินการด้าน "สาธารณสุขมูลฐาน" (Primary Health Care) ที่มีอยู่แล้วในประเทศกำลังพัฒนาเหล่านั้น และในปีเดียวกัน WHO มีการประกาศใช้แนวทาง การจำแนกระหว่างประเทศในด้าน ความบกพร่อง ความพิการ (The International Classification of Impairment, Disabilities and Handicaps : ICIDH) ซึ่งให้ความหมายของคำว่า Impairment คือ ความผิดปกติของโครงสร้างหรือหน้าที่ของร่างกาย อวัยวะ Disability คือ ข้อจำกัดในความสามารถจาก Impairment และ Handicap คือ ข้อเสียเปรียบทางสังคม อันเนื่องจาก Impairment และ Disability ดังนั้นนี่คือ "ชุดความรู้" ที่ทำให้ CBR ในระยะเวลานี้มีฐานคิดด้าน Impairment จึงเน้นในการ ป้องกัน และการฟื้นคืนความสามารถเพื่อให้คนพิการ อยู่ได้อย่างลงตัว ในชุมชน หรืออยู่ในวงวนของแบบแผนทางการแพทย์ (Medical Model)

ระยะกลาง : ช่วงปี ค.ศ. 1990-1999 CBR เริ่มเปลี่ยนทิศทางการทำงานจาก แบบแผนทางการแพทย์ ไปสู่การบริการแบบองค์รวมมากขึ้น เพิ่มมิติการให้บริการนอกเหนือทางด้านการแพทย์ ไปสู่มิติด้านการศึกษา อาชีพและสังคมมากขึ้น เปลี่ยนจากการฟื้นฟูสมรรถภาพรายบุคคล ไปสู่การการเปลี่ยนแปลงเจตคติของสังคมที่มีต่อคนพิการมากขึ้น เนื่องจากพบว่า คนพิการไม่สามารถจะอยู่ในชุมชนได้อย่างบูรณาการ หากคนในชุมชนมีท่าที เจตคติทางลบต่อคนพิการ ดังนั้นในระยะนี้ได้เน้นถึงโอกาสและการอยู่ร่วมของคนพิการอย่างบูรณาการ ปี ค.ศ. 1994 WHO , ILO และ UNESCO ภายใต้องค์การสหประชาชาติ (UN) ได้ให้ความหมายของ CBR เพื่อเป็น "คัมภีร์" ให้ทุกคน ทุกประเทศได้ เข้าใจเหมือนกัน ปฏิบัติไปในทิศทางที่เหมือนกัน ว่า CBR หมายถึง "กลวิธีที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนในเรื่องเกี่ยวกับการฟื้นฟูสมรรถภาพ ความเท่าเทียมในโอกาสและการอยู่ร่วมกันในสังคม ของคนพิการทุกประเภท โดยดำเนินการผ่านการทำงานร่วมกันของ คนพิการ ครอบครัวคนพิการ และชุมชน เพื่อให้คนพิการเหล่านั้น มีสุขภาพที่ดี ได้รับการศึกษา การฝึกอาชีพ และบริการทางสังคมที่เหมาะสม" และปี ค.ศ. 1999 WHO ได้เปลี่ยนการใช้การจำแนก แบบ ICIDH เป็น ICF (International Classification of Functioning and Participation) ซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า "พิการ" (Disability) เนื่องจากมีความหมายสื่อไปทางลบ จึงเปลี่ยนเป็น "การทำหน้าที่หรือการทํากิจกรรม" (Functioning หรือ Activity) ส่วนคำว่า "ความเสียเปรียบ" (Handicap) เปลี่ยนเป็น "การมีส่วนร่วม" (Participation) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติ และการขยายปริมาณของการดำเนินชีวิตอันเนื่องจากความบกพร่อง (Impairment) ICF ได้เน้นย้ำ 3 มิติ คือ การทำหน้าที่และการปรับสภาพทางร่างกาย (Function and Shape of Body) การมีกิจกรรม (Activity) และการมี

ส่วนร่วม (Participation) ซึ่งแท้จริงความหมายมิได้แตกต่างไปจากเดิม แต่เป็นการ “ใช้ภาษา” ซึ่งแฝงไว้ด้วย “อำนาจ” “วาทกรรม” เพื่อจัดการกับชุดความรู้เดิม ๆ ทดแทน ถ้อยคำที่มีอยู่เดิม โดยมีมิติ การทำหน้าที่ (Function) นั้นเป็นการแก้ปัญหา เป็นการทดแทนคำว่า “ความบกพร่องทางกาย” (Impairment) ส่วนการมีกิจกรรม (Activity) หรือ การขจัดข้อจำกัดในการมีกิจกรรม เป็นการทดแทนคำว่า “ความพิการ” (Disability) ส่วนการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นการทดแทนคำว่า “ความเสียเปรียบ” (Handicap) ซึ่งทั้งหมดเป็นการเปลี่ยนแปลงมิติที่ว่าความพิการ หรือ ปัญหาของคนพิการเกิดจาก “ตัวคนพิการ” ไปสู่ เกิดจาก “การกำหนดสร้าง” และมีให้ออกาสของ “สังคม” นับว่าวิวัฒนาการด้านความพิการในช่วงกลางนี้ ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหว การส่งเสริม “ความเท่าเทียมในโอกาสและสิทธิของคนพิการ” ดังจะเห็นได้จากหลายประเทศมีการพัฒนาและออกกฎหมาย “คุ้มครองสิทธิของคนพิการ” นอกจากนี้ มีการเติบโต และบทบาทขององค์กรของคนพิการ (Organizations of Persons with Disabilities) ในด้านการพัฒนาคนพิการมากขึ้น เช่น การขยายโครงการด้านการมีวิถีชีวิตอิสระ (Independent Living or IL) และการลอบบี้ การเข้ามาเป็นตัวแทนทางการเมืองของคนพิการในประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาอย่างเห็นได้ชัด

ระยะปัจจุบัน : คือตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 เป็นต้นมา ในช่วงนี้ก็เป็นวิวัฒนาการต่อจากช่วงกลาง โดยมีประเด็นการเคลื่อนไหวที่สำคัญ คือ ประการแรก มีการใช้งานวิจัย ความเป็นวิชาการเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนนโยบายสังคม และสวัสดิการคนพิการมากขึ้น ประการที่สอง การบริการด้านคนพิการมีความยืดหยุ่นตามบริบท ของชุมชน สังคม ประเทศ ประการที่สาม เน้นการมีส่วนร่วมและการมีสิทธิมีเสียงของคนพิการจากล่างสู่บน (Participation and Bottom-up Approach)

จะเห็นได้ว่า งาน CBR ให้ความสำคัญกับ สิทธิความเป็นมนุษย์ หรือ สิทธิมนุษยชน คำว่า “การฟื้นฟูสมรรถภาพ” (Rehabilitation) ที่แต่เดิมมักรับรู้ในลักษณะทางการแพทย์ (Medical Term) จึงใช้ไม่ได้กับ CBR แต่จะมีลักษณะเชิงสังคม (Social Term) มากขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องจาก องค์การสหประชาชาติ ได้ประกาศปฏิญญาสากลด้านสิทธิมนุษยชน ในส่วนที่เป็น การส่งเสริมความเท่าเทียมในโอกาสของคนพิการ ไว้ว่า “หลักของความเท่าเทียมในสิทธิ” หมายความว่า “ความต้องการของแต่ละคน และของทุกคนนั้น มีความสำคัญเท่ากัน ซึ่งความต้องการเหล่านั้น ต้องนำมาจัดทำเป็นฐานสำหรับการวางแผนของสังคม และทรัพยากรทุกประเภท ต้องถูกจัดการ เพื่อการตอบสนองที่ว่า ทุกคนมีโอกาสการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม”

CBR เน้นย้ำสิทธิมนุษยชน(Human Right) เป็นการส่งเสริมสิทธิของคนพิการทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็น เด็ก วัยรุ่น ผู้หญิง ผู้ชาย ที่อาศัยอยู่ในชุมชน เพื่อการพัฒนาสุขภาพ ความเป็นอยู่ การได้รับการศึกษา การมีส่วนร่วมในสังคม วัฒนธรรม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง ในขณะที่เดียวกัน ยังเกิดประโยชน์แก่คนทั่วไปในชุมชน ไม่เพียงแต่คนพิการเท่านั้น เช่น เมื่อชุมชนอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงต่อคนพิการ การจัดสิ่งกีดขวางบนท้องถนนเพื่อคนพิการสายตา และนั่งล้อเข็น ก็ทำให้ผู้สูงอายุ คนทั่วไปได้รับความสะดวก ปลอดภัยในการเดินทาง เช่นกัน การทำอักษรขยายใหญ่แก่คนพิการสายตา ก็ทำให้ทุกคน อ่านได้ง่ายขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ CBR ยังเน้นย้ำ ชุมชนแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Inclusive Community) คำว่า "ร่วมกัน" หรือ "ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน" (Inclusion) ปัจจุบัน เป็นคำที่ใช้ กันอย่างแพร่หลายในการศึกษา ซึ่งหมายถึงการรับเด็กทุกคน รวมทั้งเด็กพิการ เข้าศึกษาในโรงเรียน หรือ ศูนย์การเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชน สำหรับ Inclusive Community ใน CBR นั้น มุ่งเน้นที่คนพิการ และสิ่งที่ชุมชนสามารถส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนพิการดังนั้นจึงเน้นบทบาทของชุมชนเองเป็นการที่ชุมชนมองตนเองพิจารณาว่า นโยบาย กฎหมาย กิจกรรม การปฏิบัติต่าง ๆ ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนอย่างไร ชุมชนจะต้องแสดงความรับผิดชอบอย่างเป็นทางการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คำนี้ถึงประโยชน์ของคนทุกคน ทุกกลุ่มในชุมชนอย่างไม่แยกส่วน ที่จะจัดอุปสรรคในการเข้ามามีส่วนร่วม ของคนพิการ ทั้งที่เป็นเด็ก ชาย หญิง รวมถึงอุปสรรคในการจ้างงานคนพิการด้วย

แม้ทิศทางการทำงาน แบบแผน CBR จะมีความชัดเจนขึ้น Price and Marquis (1999) แห่ง Macquarie University ประเทศออสเตรเลีย ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า CBR เป็นแนวคิดที่สั่นไหว ตลอด 30 ปี ที่เริ่มเกิดแนวคิดนี้ขึ้น เพื่อให้บรรลุความต้องการของคนพิการ ในประเทศที่กำลังพัฒนา และในชนบท ที่ไม่มีหน่วยงานในการช่วยเหลือ พื้นฟูคนพิการโดยตรงตั้งอยู่ โดยธรรมชาติของงาน CBR ยังมีการเปลี่ยนแปลงทั้งแนวคิดพื้นฐาน และรูปแบบในการปฏิบัติมากมาย ที่สำคัญก็คือในส่วนของ งาน CBR ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงเมืองไทยด้วยนั้น Thomas and Thomas (1999) ระบุว่ายังมีปัญหา อุปสรรคมากมาย โดยเฉพาะการขาดงานวิจัยที่ดี ขาดรูปแบบการวิจัยที่เหมาะสมและถูกต้องตามระเบียบวิธีวิจัย ขาดเงินทุนและการสนับสนุนงานวิจัยคนพิการในชุมชน

1.2 การให้ความสำคัญขององค์กรสากล และนานาชาติ นำไปสู่ความชัดเจนในแนวคิดด้าน CBR

ในปี ค.ศ. 2002 ได้มีการประชุมและสร้างการทำงานร่วมกันขององค์กรสากล และนานาชาติ ที่เกี่ยวข้องกับคนพิการ 4 องค์กร และการมุ่งเน้นคุณภาพชีวิตของคนพิการในชุมชน นำไปสู่การกำหนด ความชัดเจนในกรอบแนวคิดด้าน CBR มากขึ้น ซึ่งองค์กรเหล่านั้นได้แก่ International Labour Organization (ILO), United National, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), United Nations Children's Fund (UNICEF) และ World Health Organization (WHO) ได้สรุปกรอบแนวคิดด้าน CBR ไว้ดังนี้

ความหมาย

การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน (Community Based Rehabilitation : CBR) หมายถึง ยุทธศาสตร์ หรือ กลวิธี เพื่อการพัฒนาชุมชนโดยทั่วไป สำหรับ การฟื้นฟูสมรรถภาพ ความเท่าเทียมในโอกาสและการอยู่ร่วมในสังคมของคนพิการทั้งเด็กและผู้ใหญ่ (CBR is a strategy within general community development for rehabilitation, equalization of opportunities and social inclusion of all children and adults with disabilities.)

CBR จะถูกดำเนินการโดยผ่าน ความพยายามร่วมกันของคนพิการเอง ครอบครัวของคนพิการ และชุมชน และเป็นการให้บริการที่เหมาะสมทั้งทางด้านสุขภาพ การศึกษา อาชีพ และบริการทางสังคม

ซึ่งยังคงเหมือนกับ คำนิยามที่ WHO, ILO, UNESCO และ UNESCAP ได้ให้คำนิยามไว้ ในปี 1994 และ 1997 ตามลำดับ

วัตถุประสงค์หลักของ CBR

คือ มุ่งเน้นให้คนพิการเพิ่มศักยภาพ การเสริมพลังอำนาจแห่งตน (Empowerment) ทั้งทางกายและจิตใจ เข้าถึงการบริการพื้นฐานต่าง ๆ มีโอกาส ดำเนินการด้วยตนเอง และให้สังคมชุมชนช่วยเหลือ สนับสนุนในฐานะ เป็นสมาชิกหนึ่งในชุมชนและสังคมของเขา ซึ่งคนพิการหมายรวมถึง คนพิการทุกประเภท ทุกวัย ทุกเพศ ทุกกลุ่ม

นอกจากนี้ Thomas and Thomas (2003) ได้สรุปหัวใจหรือเป้าหมายที่สำคัญของ CBR ไว้ 3 ประการดังนี้

1. ส่งเสริมการดำเนินชีวิตประจำวันของคนพิการ

2. สร้างความตระหนัก ความเข้าใจ เจตคติทางบวก (Awareness and Attitude) แก่สังคม ชุมชน เพื่อให้คนพิการปราศจากอุปสรรคทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่สิทธิที่เท่าเทียมของคนทุกคน

3. สร้างหรือจัดกระทำ (Action) บรรยากาศ หรือสถานการณ์ ในชุมชน ให้คนพิการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ ส่งเสริมการดำรงชีวิตอย่างบูรณาการในสังคม นำไปสู่ความสัมพันธ์แบบผู้เป็นเจ้าของร่วมกัน (Stakeholder / Client –Owner)

ดังนั้น CBR จึงเป็นการสนับสนุน สิทธิความเป็นมนุษย์ หรือ สิทธิมนุษยชน (Human Right) ของคนพิการ โดยผ่านการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน หรือการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation)

การพัฒนา CBR เพื่อให้เกิดความยั่งยืน

การพัฒนา CBR ให้ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบ สิ่งเหล่านี้

1. การมีส่วนร่วมของคนพิการ (Participation of People with Disabilities) : ในระยะ 20 ปี ที่ผ่านมา กลุ่มคนพิการ องค์กรของคนพิการมีมากขึ้น และเข้มแข็งมากขึ้น คนพิการหญิงเริ่มมีองค์กรของตนเอง คนพิการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของตนทั้งระดับท้องถิ่น ชาติ และนานาชาติมากขึ้น แนวคิดด้านความพิการและการฟื้นฟูสมรรถภาพเริ่มเปลี่ยนแปลง โดยถือว่าเป็นกระบวนการ ที่คนพิการและผู้เกี่ยวข้องสามารถตัดสินใจด้วยตัวของเขาเองในสิ่งเป็นความต้องการ เพื่อลดข้อจำกัดในกิจกรรมต่าง ๆ ของคนพิการเอง ข้อจำกัดของคนพิการที่เกิดขึ้นมิได้มองว่าเป็นเพราะความพิการ ความบกพร่องนั้น (Impairment) แต่เป็นเพราะ มีอุปสรรคทางสังคม (Societal Barriers)

งาน CBR แม้จะสนับสนุนการมีส่วนร่วมของคนพิการ แต่ งาน CBR ที่ผ่านมา คนพิการยังมิได้มีหน้าที่ในการเป็นผู้วางแผน และเป็นผู้จัดการในโครงการมากนัก ทั้งระดับชาติ และท้องถิ่น บางชุมชน บางโครงการแม้จะมีคนพิการร่วมงานด้วย แต่คนในชุมชนยังเชื่อมั่นเป็นความรับผิดชอบของเขาที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ สำหรับคนพิการมากกว่าคนพิการจะทำเอง ดังนั้นจึงจำเป็นที่คนพิการต้องแสดงบทบาท สร้างองค์กรของตน ซึ่ง CBR เป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่ม องค์กรคนพิการได้

2. นโยบายของชาติ (National Policies) : CBR ต้องมีแผน หรือนโยบายระดับชาติ และองค์กรของภาครัฐในท้องถิ่นต้องเข้ามาสนับสนุน นโยบายระดับชาติ มีส่วนสำคัญที่จะช่วยชี้แนวทางลำดับความสำคัญ และการวางแผนด้าน CBR และการนำนโยบายไปปฏิบัติต้องมีการจัดสรรทรัพยากรอย่างเพียงพอ นโยบายระดับชาติ ต้องสอดคล้องกับความต้องการของคนพิการ

ในชุมชน ท้องถิ่น ในขณะเดียวกันต้องสอดคล้องกับแนวทาง นโยบายระดับนานาชาติ และภูมิภาค ด้วย เช่น กฎบัตรแห่งสหประชาชาติ ว่าด้วย ความเท่าเทียมในโอกาสของคนพิการ (United Nations Standard Rules on the Equalization of Opportunities) คำปฏิญญาแห่งทศวรรษ คนพิการภาคพื้นเอเชียแปซิฟิก (Proclamations of Asia and Pacific Decade of Disabled Persons) เป็นต้น

3. การจัดการโครงการ (Programme Management)

- จากระดับชาติสู่อำเภอ

แม้ว่า CBR เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีนโยบายระดับชาติสนับสนุน แต่ต้องอาศัยการทำงานเป็นเครือข่ายทั้งระดับชาติ และระดับท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการร่วมมือการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ระหว่างส่วนงานที่เกี่ยวข้องที่จะช่วยเหลือการดำเนินงาน CBR ในภาครัฐเอง จะต้องมีการประสานกัน โดยเฉพาะระหว่างกระทรวง ไม่ว่าจะเป็นกระทรวง สาธารณสุข การศึกษา สังคม วัฒนธรรม จากการทำงานของผู้มีประสบการณ์ พบว่าการมีผู้ประสานงานในระดับอำเภอนั้นคือจุดสำคัญ ที่จะช่วยสนับสนุนงานในชุมชนได้มาก ดังนั้นการมีผู้จัดการโครงการ CBR ในระดับอำเภอนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้งาน CBR สำเร็จ

ผู้จัดการโครงการ CBR ในระดับอำเภอ มักจะเป็นบุคคลของกระทรวงที่รับผิดชอบงานด้าน CBR ของกระทรวงนั้น ๆ ในอุดมคติแล้ว ผู้จัดการดังกล่าวควรจะเป็นคนพิการ หญิงหรือชาย การปฏิบัติงานผู้จัดการโครงการ CBR ในระดับอำเภอ จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติงานระดับกลางช่วยเหลือ เพื่อทำหน้าที่ ฝึกอบรม การติดตามโครงการ ประสานงานกรรมการในชุมชน เป็นต้น

- ระดับชุมชน

ในระดับชุมชนนั้น วิธีการจัดการโครงการ CBR นั้น ควรจะผ่านการหัวหน้าคณะกรรมการชุมชน ซึ่งอาจเรียกว่า "คณะกรรมการพัฒนาชุมชน" เพื่อทำงานประสานงาน และร่วมมือกับทุกส่วน ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การขนส่ง กับกลุ่มอาสาสมัครต่าง ๆ ที่ช่วยเหลือคนพิการ คณะกรรมการพัฒนาชุมชน อาจเห็นว่าจำเป็นต้องมีคณะกรรมการเฉพาะที่ดูแลงาน CBR โดยจัดตั้ง "คณะกรรมการ CBR" ขึ้นอีกชุดหนึ่ง

คณะกรรมการ CBR อาจประกอบด้วย ตัวแทนจากคณะกรรมการพัฒนาชุมชน คนพิการ ครอบครัวคนพิการ และผู้สนใจในชุมชน ซึ่งมีหน้าที่สำคัญดังนี้ การประเมินความต้องการของคนพิการในชุมชน การทำให้ชุมชนตระหนักถึงความต้องการของคนพิการในชุมชน การเก็บรวบรวม และแลกเปลี่ยนข้อมูล กับบุคคลหรือหน่วยงานอื่นนอกชุมชนเพื่อ

ช่วยเหลือคนพิการ ให้การช่วยเหลือคนพิการและประสานงานการช่วยเหลือ การทำงานในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้คนพิการได้เข้าศึกษาในโรงเรียนร่วมกับเด็กทั่วไป การจัดฝึกอบรม การจัดหางาน นันทนาการและกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งการระดมทุน

ผู้ปฏิบัติงาน CBR ในชุมชน(CBR Workers) คือองค์ประกอบสำคัญ ของการทำงาน CBR เพราะบุคคลเหล่านี้ จะเป็นผู้ปฏิสัมพันธ์กับคนพิการโดยตรง ออกเยี่ยมบ้าน สืบสารให้ข้อมูลด้านสิทธิ หน้าที่ของคนพิการ อาจสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานแก่คนพิการ ใช้ภาษามือ เป็นผู้ประสานงานกับโรงเรียนและศูนย์ฝึกต่าง ๆ การสนับสนุนให้คนพิการเข้าถึงการ บริการ การมีส่วนร่วมในชุมชน รวมทั้งกระตุ้นให้คนพิการเข้ามาทำงาน CBR ด้วย

4. การช่วยเหลือและการทำงานแบบสหวิชาการ และการหนุนเสริมจากภาคส่วนต่าง ๆ

- การช่วยเหลือสนับสนุนจากแหล่งต่าง ๆ สำหรับชุมชน (Multisectoral Support for the Community)

แม้ว่าในชุมชนจะมีคณะกรรมการด้าน CBR ที่มาจากตัวแทนของคนที่หลากหลายในชุมชน แต่ในบางครั้งบุคคลเหล่านี้ก็ต้องการข้อมูล การช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญ ด้านการศึกษา อาชีพ สุขภาพ สังคมและอื่น ๆ เช่นครอบครัวคนพิการต้องการข้อมูลในการพัฒนาคนพิการในการทำหน้าที่อยู่ที่บ้าน อาสาสมัครในชุมชนต้องการการฝึกอบรมความรู้ ทักษะ ในการช่วยคนพิการ ครูในโรงเรียนต้องการทักษะในการช่วยเหลือเด็กพิการในชั้นเรียนของตนเอง นักธุรกิจ เจ้าของโรงงานอาจต้องการคำปรึกษาในการปรับสถานที่ทำงาน เพื่อให้คนพิการทำงาน สะดวกขึ้น ดังนั้นทุกส่วนงานจึงจำเป็นต้องสนับสนุนช่วยเหลืองาน CBR ทั้งการให้ข้อมูล และการทำงานร่วมกันกับชุมชน

- การช่วยเหลือจากหน่วยงานทางสังคม/ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ : ซึ่งได้แก่ การช่วยเหลือด้านอุปกรณพิเศษ การจัดที่อยู่อาศัย การฝึกอาชีพ เปียยังชีพ การประสานงาน ส่งต่อในงานสวัสดิการสังคม แม้กระทรวงพัฒนาสังคม จะไม่มีบุคลากรที่รับผิดชอบงานด้านคนพิการในระดับอำเภอ หรือต่ำกว่าอำเภอ แต่ก็สามารถประสานงาน เสนอให้หน่วยงานที่มีลักษณะคล้ายกันได้ รวมถึงหน่วยงาน ภาคเอกชน (NGO) ในท้องถิ่น

- การช่วยเหลือจากหน่วยงานทางสุขภาพ/ กระทรวงสาธารณสุข : โดยปกติงานด้านสาธารณสุขเป็นงานพื้นฐานที่ทุกคนในชุมชนได้รับ เช่น การจัดหน่วยตรวจสุขภาพ การฉีดวัคซีน นอกจากนี้กระทรวงสาธารณสุข อาจจัดเจ้าหน้าที่ในการเสริมงานด้าน CBR ได้

เช่น การให้คำแนะนำการลด และป้องกันความพิการ และวิธีการส่งต่อที่เหมาะสม รวมทั้งการอบรมด้านการดูแลสุขภาพแก่ คนพิการ ครอบครัว และผู้ปฏิบัติงาน CBR

- การช่วยเหลือจากหน่วยงานทางการศึกษา/กระทรวงศึกษาธิการ : กระทรวงศึกษาธิการมีส่วนช่วยงานด้าน CBR อย่างมากโดยเฉพาะการผลักดันให้โรงเรียนที่มีอยู่ทั่วไปเป็นโรงเรียนเรียนร่วม (Inclusive School) มีการปรับเนื้อหา และวิธีจัดการเรียนการสอนเพื่อตอบสนองของเด็กทุกคนทั้งที่พิการและไม่พิการ มากกว่าจะยึดว่าเด็กต้องปรับตัวให้เข้ากับหลักสูตรที่มีอยู่ แม้ว่าจะมีเด็กบางกลุ่มที่ต้องการช่วยเหลือ และศึกษาอยู่ในโรงเรียนเฉพาะความพิการ แต่เด็กเหล่านั้นก็สามารถเข้าศึกษาในโรงเรียนทั่วไปได้
- การช่วยเหลือด้านแรงงาน / กระทรวงแรงงาน : กระทรวงแรงงานนั้นมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาทักษะการทำงาน การสมัครงาน การจ้างงาน และทักษะในการประกอบอาชีพส่วนตัวของคนพิการ การมีโรงงานฝึกงาน โรงงานในอารักขา สำหรับคนพิการที่แยกส่วนคนพิการออกจากชุมชนนั้น อาจจะเหมาะสมในบางกรณี แต่การจัดศูนย์ฝึกงานในชุมชนก็จะช่วยให้คนพิการและชุมชนมีลักษณะเป็น "Inclusive Community" มากขึ้น
- การช่วยเหลือจาก องค์กรคนพิการ (Disable Person Organizations: DPOs) : องค์กรคนพิการ ชมรม สมาคมคนพิการ ทุกประเภท ทั้งระดับชาติ และท้องถิ่น ควรเข้ามามีบทบาทในการวางแผนและการดำเนินงานโครงการ CBR โดยการจัดเวที อภิปรายแลกเปลี่ยนให้คำแนะนำแก่ชุมชน เพื่อขจัดอุปสรรคในการเข้าถึง และการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมของคนพิการ รวมทั้งเป็นทรัพยากรบุคคลที่ให้คำปรึกษาแก่หน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ที่เกี่ยวกับความต้องการเฉพาะของคนพิการ
- การช่วยเหลือจากภาคเอกชน : ส่วนใหญ่ในชุมชนจะมีองค์กรภาคเอกชนอยู่มากมาย บางองค์กรก็มีหน้าที่ในการช่วยเหลือคนพิการอยู่แล้ว ดังนั้นจึงควรใช้ทรัพยากรเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ และเชื่อมต่อกับงาน CBR ด้วย เช่น ชมรมแม่บ้านและสตรี ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมอนุรักษ์วัฒนธรรม รวมถึงสโมสรโรตารีต่าง ๆ
- การช่วยเหลือจากแหล่งอื่น ๆ : การชักจูง และกระตุ้นให้หน่วยงานบางหน่วยงานนอกเหนือกล่าวแล้วข้างต้น เข้ามามีส่วนร่วม หรือเป็นคณะกรรมการที่เกี่ยวกับ CBR นั้นเป็นสิ่งจำเป็นประการหนึ่ง ได้แก่องค์กรภาคธุรกิจต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือด้านงบประมาณ รวมถึงสื่อมวลชน ไม่ว่าจะเป็นนักหนังสือพิมพ์ นักวิทยุ โทรทัศน์ นักสร้างเวปไซต์ อินเทอร์เน็ต ในการช่วยเหลือด้านประชาสัมพันธ์ข่าวสารเกี่ยวกับโครงการ CBR และข้อมูลด้านคนพิการ การ

นำเสนอภาพลักษณ์ทางบวกของคนพิการ ผู้สาธารณะและสังคม จะช่วยให้สังคมมีเจตคติที่เหมาะสม และนำไปสู่การปฏิบัติ ช่วยเหลือคนพิการได้อย่างถูกต้องยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป งาน CBR จะไม่สามารถดำเนินได้ หากปราศจากความร่วมมือของส่วนงานองค์กรต่าง ๆ ที่กล่าวมา หรือมีการทำงานแบบแยกส่วน ต่างคนต่างทำ ดังนั้น การร่วมมือในการทำงาน (Collaboration) จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะทำงานได้สำเร็จ และเป็นการให้บริการที่คำนึงถึง “คนทั้งคน” (Whole Person) ดังเช่น บุคลากรจากหน่วยงานด้านสวัสดิการสังคม พบว่ามีเด็กพิการในชุมชนคนหนึ่งมีอายุมากแล้ว ถึงเกณฑ์ที่จะเข้าโรงเรียน แต่ยังไม่เคยเข้าศึกษาในโรงเรียนใดเลย และมีความยากลำบากในการเรียนและการเดินทาง บุคลากรดังกล่าวต้องทำงานกับครอบครัว ผู้ปกครองของเด็กดังกล่าวเพื่อชักนำให้ครอบครัว ติดต่อกับหน่วยงานทางด้านสุขภาพ และด้านการศึกษา หน่วยงานด้านสุขภาพจะประเมินว่าจะช่วยเหลือเด็กอย่างไรในการช่วยให้การเคลื่อนไหว การใช้เครื่องช่วยความพิการใด การเดินทางได้มากยิ่งขึ้น ทางโรงเรียนจะประเมินความต้องการและความสามารถในการเรียนของเด็ก เพื่อจัดการเรียนการสอนได้เหมาะสม หากเด็กคนนี้และครอบครัวไม่ต้องการจะเรียนหนังสือ แต่ต้องการจะประกอบอาชีพและฝึกอาชีพ หน่วยงานทางด้านแรงงานและฝึกอาชีพทั้งภาครัฐ และเอกชน จะเป็นผู้รับเพื่อช่วยเหลือเด็กคนนี้ต่อไป ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การทำงานด้านฟื้นฟู ช่วยเหลือคนพิการ โดยเฉพาะงาน CBR นั้น ต้องการการช่วยเหลือแบบ “สหวิชาการ” (Multidisciplinary Approach) และคำนึงถึง “คนทั้งคน” (Whole Person)

โครงการ CBR ที่ยั่งยืน (Sustainable CBR Programmes)

ในการดำเนินงานด้าน CBR ในแต่ละประเทศ นั้น พบว่ามีปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ความยั่งยืนของโครงการ แตกต่างกันไปบ้าง พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การตระหนักถึงความต้องการมีโครงการ CBR บนฐานของควมมีสิทธิมนุษยชน
2. ความยินดีของชุมชนที่จะตอบสนองความต้องการนั้น
3. การมีทรัพยากร และแหล่งสนับสนุนจากภายนอกชุมชน
4. ความร่วมมืออย่างสหสาขาวิชา รวมทั้งความร่วมมือของ องค์กรคนพิการ และภาคเอกชน
5. การมีผู้ปฏิบัติงานในชุมชน
6. การบูรณาการ CBR ไว้ในนโยบายของรัฐ และจัดสรรทรัพยากรอย่างเพียงพอ

1.3 วาทกรรมด้านความพิการ

CBR เป็นทฤษฎีแบบแผนทางสังคม (Social Model Theory) ซึ่งต้องการเบียดขับกับการฟื้นฟูสมรรถภาพโดยสถาบัน (Institution Based Rehabilitation: IBR) ซึ่งเป็นทฤษฎีแบบแผนทางการแพทย์ (Medical Model Theory) ทฤษฎีแบบแผนทางสังคม เกิดขึ้นเพื่อต้องการแยกความแตกต่างระหว่าง คำว่า "ความพิการ" (Disability) ที่เกิดจาก หรือเป็นผลผลิต หรือการให้ความหมายของสังคม ออกจาก "ความบกพร่องทางกาย" (Impairment) ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ ลักษณะของร่างกาย และนำไปสู่ ความเข้าใจ ความแตกต่างระหว่าง ค่านิยมและอำนาจ (Value and Power) และกลายเป็นวาทกรรมของความพิการ (Disability Discourse) การเปลี่ยนแปลง และวิวัฒนาการขององค์ความรู้ด้านคนพิการ และ CBR ชำงต้น สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามสร้างความแตกต่างระหว่าง Disability Impairment Handicap Function Activity และ Participation ทำให้เกิดวาทกรรม ในฐานะเป็นกิจกรรมเพื่อสร้างองค์ความรู้ (Discourse as Knowledge-Producing Activity) (Leonard, 1997 quoted in Corker and French, 1999, p. 3) ทำให้ Impairment ไม่ได้รับการกล่าวถึงในฐานะวาทกรรมอีกต่อไป และถูกจัดแยกจาก "Disability" ด้วยสาระสำคัญ 3 ประการ 1) เชิงภาษาแล้ว Impairment เป็นเพียงลักษณะ หรือ เอกลักษณะ หรือเป็นพื้นผิวที่แน่นอนตายตัว แต่ Disability เป็นกรอบความคิดของการวิเคราะห์แยกแยะ และแนวทางพื้นฐานในการให้ความหมาย สัญญะ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งเป็นผลสะท้อนจากวัฒนธรรม 2) Impairment สะท้อนถึง ลักษณะที่ปรากฏให้เห็น และเป็นแบบแผนด้านการแพทย์ การบริหารของความพิการ (Medical and Administrative Model of Disability) จึงทำให้สังคมมองความพิการ เป็นพยาธิสภาพ และ เป็นการใช้ Social Model of Disability ผิดเพี้ยนไป และกีดกันความเท่าเทียมของคนพิการ (Darke, 1998, quoted in Corker & French, 1999, p. 2) 3) เพื่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง ความหมายระหว่าง Impairment และ Disability และให้มี ถ้อยคำด้านความพิการน้อยลง

หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว การสร้างวาทกรรมนี้ จะเห็นได้ชัดตั้งแต่ 30 ปีที่ผ่านมา ในปี 1974 กรณีที่ ประเทศอังกฤษ ไม่ยอมรับคำนิยาม ของ WHOICIDH (WHO International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) (Barnes, 1999, quoted in Corker & French, 1999, p. 4) ที่ใช้แบบแผนเชิงการแพทย์มานิยาม โดยได้นิยามใหม่ เป็น 2 คำ คือ Impairment หมายถึง ความบกพร่องทางร่างกาย (Biological Condition) ส่วน Disability หมายถึง ความล้มเหลวทางสังคม ในการตอบสนองความต้องการของบุคคลที่มีความ

บกพร่องทางร่างกาย เช่นเดียวกับ ประเทศ สหรัฐอเมริกา และแคนาดา ที่นิยามคำว่า Impairment หมายถึง คน (Person) ที่มีความพิการทางร่างกาย ส่วน Disability คือ ผลที่เกิดจากสภาพความบกพร่องทางกายและการให้ความหมายที่สังคมสร้างขึ้น ดังนั้นประเทศในกลุ่มนี้จึงใช้คำเรียก “คนพิการ” ว่า Disabled person และ Person with Disability แทน Person with Impairment or Handicap

วาทกรรม หมายถึง ระบบของความเป็นตัวตน กฎเกณฑ์ และการปฏิบัติ ที่ผลิต/สร้าง ถ้อยคำ และความรู้สึก ที่มีความหมาย (Meaningful Statement and Sense) จนสถาปนาความมีตัวตน (Subject) จากการให้ความเป็นตัวตน (Subjecting) ของเรา แก่สรรพสิ่งนั้นให้มีความหมาย อำนาจ และกฎเกณฑ์ (Hall, 1997) โดยสรุปแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า วาทกรรม หมายถึง ชุดของระบบ กฎเกณฑ์ บางอย่างที่เป็นตัวกำหนด หรือสร้างความหมาย ที่อยู่เบื้องหลังการผลิต หรือ สร้างถ้อยคำ ภาษา และรวมทั้งพฤติกรรมที่มีความหมาย เพื่อแสดงถึงความมีตัวตน และอำนาจบางอย่าง ซึ่งอาจไม่สามารถมองเห็น เข้าใจ รับรู้ได้อย่างผิวเผิน แต่ต้องให้การพินิจพิเคราะห์ให้เห็นถึงรากเหง้าของความหมาย ตัวตน และอำนาจ อย่างลึกซึ้งลงไป

ดังนั้น หากกล่าวว่าการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน (CBR) คือ วาทกรรม นั้นหมายความว่า แท้จริงแล้ว การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน มิได้เป็นเพียงกระบวนการช่วยเหลือคนพิการที่เกิดจากการร่วมแรง ร่วมใจของคนในชุมชน ที่เข้ามาทดแทน การฟื้นฟูคนพิการโดยสถาบันเป็นฐาน (Institution Based Rehabilitation : IBR) และการบริการช่วยเหลือคลินิกเคลื่อนที่ของกลุ่มนักศึกษาชีพ (Outreach Services) เท่านั้น แต่มันคือ ระบบ กฎเกณฑ์ บางอย่าง ที่มีความหมาย มันกำลังสถาปนาความมีตัวตน และอำนาจบางอย่างอีกด้วย คำถามก็คือว่า อะไรคือ ระบบกฎเกณฑ์ และความหมายที่แท้จริงนั้น ? มันกำลังสถาปนาความมีตัวตนและอำนาจให้กับใคร สรรพสิ่งใด ?

CBR ถือเป็น สนามภาคปฏิบัติของวาทกรรม (Practice of Discourse) ทั้งระดับมหภาค และจุลภาค (Macro and Micro Level) ในมิติระดับมหภาค (Macro Level) CBR อาจเป็น เครื่องมือและยุทธวิธีการแสวงหาอำนาจและให้ความชอบธรรมแก่กลุ่มชาติประเทศ ตะวันตกและประเทศที่ร่ำรวย ที่จะหยิบยื่นวิธีการช่วยเหลือคนพิการเท่าที่ทรัพยากรของประเทศ กำลังพัฒนาเหล่านั้นจะมีอยู่ ภายหลังที่ประเทศร่ำรวยได้ดูดซับเอาทรัพยากรไปใช้แล้ว ก็คือ การสร้างระบบ เครือข่ายช่วยเหลือกันเอง อย่าง CBR โดยใช้เงิน งบประมาณเพียงน้อยนิดและชั่วคราวชั่วคราวเพื่อ “ล่อ” ในการสนับสนุนการทำงานด้าน CBR ในขั้นต้นแก่ประเทศกำลังพัฒนาเหล่านั้น ไม่ว่า เงินทุนจาก JICA ของประเทศญี่ปุ่น มูลนิธิ CBM ของประเทศเยอรมัน

เงินกองทุนจากสถานทูตอเมริกาและออสเตรเลีย ในขณะที่ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้น ดูดซับเอาทรัพยากรในการผลิตและแรงงานจากประเทศที่ยากจน ในการสร้างความมั่งคั่ง เทคโนโลยี ความสะดวกสบายและอรรถประโยชน์ของตัวเอง แก่คนพิการของประเทศตนเอง อย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่สร้างความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และความล้าหลังแก่ประเทศที่ยากจนมากขึ้น อันเป็นการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม แต่ก็ถูกปิดบังซ่อนเร้นด้วยการแสดงตนเป็นผู้ใจกว้างและเผื่อแผ่คนอื่น ด้วยค่านิยมของประเทศตะวันตก แต่ถูกยกเป็น "ค่านิยมสากล" อำนาจทางการเมืองที่เรียกว่า "ความเป็นประชาธิปไตย" (Democracy) "การพัฒนา" (Development) กลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้มีอารยะธรรม และการเน้นย้ำถึง ความมีสิทธิเท่าเทียม ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ กลายเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาควบคู่ไปกับความเป็นประชาธิปไตย เพื่อให้ ดูเท่! ดูดี ว่าเป็นสิ่งประกัน ไม่ละเลยต่อ คนที่ตกขอบและไม่มีพลังในการผลิต ในระบบทุนนิยม เช่น เด็ก สตรี คนชรา รวมทั้งคนพิการ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศร่ำรวย กับประเทศยากจนจึงเป็นไปตามทฤษฎีระบบโลก ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบ และ "Zero Sum Game Theory" และเป็นผลพวงของ "วาทกรรมแห่งการพัฒนา" (วรวิณี โรมรัตนพันธ์, 2547; ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2544)

CBR เปี่ยมไปด้วย ความเป็นประชาธิปไตย และศักดิ์ศรี สิทธิ ความเท่าเทียมของคนทั่วไป และคนพิการอย่างเต็มตัว จึงเป็นวาทกรรมชุดใหม่ เพื่อขจัดวาทกรรมชุดเก่าในสังคม ที่ต้องการเบียดขับ ค่านิยม ความเชื่อทางลบที่มีต่อคนพิการ ไม่ว่าจะเป็นมองว่าคนพิการมีไขมันมนุษย์ มีตราบาป และนำไปสู่การเลือกปฏิบัติต่อคนพิการในรูปแบบต่าง ๆ CBR ยังเป็นการกระตุ้นเตือนให้สังคม ชุมชนลุกขึ้นมาร่วมมือ ร่วมใจในการช่วยเหลือคนพิการ เป็นการปลูกจิตสำนึกให้มีการคำนึงถึง ผู้อื่น และ "ความเป็นส่วนรวม" หรือ "กลุ่มชนนิยม" (Collectivism) มากกว่าการนึกถึงประโยชน์ส่วนตน แต่ด้วยความเป็นประชาธิปไตย ได้นำพาเอากระแส ความเป็นอุตสาหกรรม ความทันสมัย และกระแสทุนนิยม มาพร้อมกันด้วย ทั้งความเป็นอุตสาหกรรม ความทันสมัย และทุนนิยม ซึ่งเน้น ความมั่งคั่ง และอรรถประโยชน์ หรือ ความสุขสูงสุด "ของปัจเจกชนนิยม" (Individualism) มากกว่าส่วนรวม ยกย่องและให้คุณค่าของคน อยู่ที่ความสามารถของการใช้แรงงาน หรือ ความสามารถในการทำงานได้ เพื่อเป็นปัจจัยในการผลิตสินค้าและบริการ จึงทำให้ดูเหมือนว่า "คนพิการ" และ งานทางด้านสวัสดิการสังคม รวมทั้ง "งานช่วยเหลือฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ" ตกขอบจากกระแสทุนนิยมอย่างสิ้นเชิง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า CBR คือ วาทกรรม เพราะ วาทกรรม "เป็นส่วนเสี้ยวที่ไม่มีความต่อเนื่องสัมพันธ์กัน แต่ต้องมาอยู่ด้วยกัน และอยู่รวมกันกันมิใช่ในฐานะที่เป็นเอกภาพหรือมีความ

มันคง แต่อยู่ในฐานะวาทกรรม ที่มีความแตกต่างหลากหลาย และต่างก็มียุทธศาสตร์เฉพาะตัวที่ไม่เหมือนกัน ขณะเดียวกันวาทกรรมก็ทำหน้าที่เก็บกด ปกปิด มิให้เอกลักษณ์และความหมายบางอย่างเกิดขึ้น หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์และความหมายบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลือนหายไปพร้อม ๆ กันด้วย” (Foucault, 1980a, p. 100 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2544, น. 91)

ในขณะเดียวกัน เอกลักษณ์และความหมายในความเห็นของ ฟูกู (Foucault) จึงเป็นเรื่องของการใช้อำนาจ และความรุนแรง เข้าไปบังคับ ยัดเยียด ให้เป็นของ กฎเกณฑ์ /วาทกรรมชุดหนึ่ง ขณะเดียวกันวาทกรรมชุดดังกล่าวก็เก็บกด บดบัง ปิดกั้น ขจัด หรือ ทำลายมิให้สิ่งที่แตกต่างไปจากเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่วาทกรรมนั้นสร้างขึ้น ปรากฏตัวขึ้น ความหมายที่เกิดขึ้นจึงไม่ถูกตีความเห็นว่าเป็นคุณสมบัติเฉพาะ แต่เป็นการล้นไหลและมีพลวัตในทุกขณะจนทำให้เราอาจมองไม่เห็น “อำนาจ” และอันตราย วาทกรรม CBR และวาทกรรมชุดใหม่ของความพิการจึง มีระบบ กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งการห้ามทำ ห้ามพูดในบางสิ่งบางอย่าง โดยเฉพาะการกระทำที่ไปลบหลู่ ดูหมิ่น สถานะของคนพิการ และการไม่ให้เกียรติ ศักดิ์ศรี อาจแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ที่เราอาจจะพบได้ เช่น “โปรดอย่าสงสารพวกเรา แต่จงให้โอกาสแก่พวกเรา” “คนพิการที่ต้องการเรียนต้องได้เรียน”

Foucault มิได้สนใจศึกษาอำนาจในระดับจุลภาค (Micro Level) เจตนานุคคล หรือระดับของการตัดสินใจและหลักเล็งการมองอำนาจจากข้างในตัวบุคคล ผ่านการถามคำถามแบบพื้น ๆ ที่นิยมถามว่า ใครมีอำนาจ? ใครเป็นเจ้าของอำนาจ? และใช้อำนาจเพื่อจุดประสงค์ใด? แต่ดูว่าอำนาจสร้าง/ผลิตอะไร มากกว่า (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2544) แต่อาจทำให้เราไม่เห็น “ผลประโยชน์” (Interest) อันเป็นผลพวงของอำนาจ และชุดของความรู้ดังกล่าวได้

ในระดับจุลภาค (Micro Level) Goffman (1963) ได้ชี้ให้เห็นวาทกรรม การขับเคี่ยวกันระหว่างวาทกรรมชุดเก่าและชุดใหม่ วาทกรรมชุดเก่าเกี่ยวกับคนพิการนั้น ได้ตอกย้ำความมีเอกลักษณ์ของสังคมทั่วไป ที่มีมาตรฐาน “ความปกติ” (Normal) ยิ่งมีความเป็นเอกลักษณ์สูงมากเท่าใด ก็เบียดขับ บดบัง และจัดระเบียบ ควบคุม “คนพิการ /ความพิการ” มากขึ้นเท่านั้น เราจะเห็นว่า คนปกติทั่วไปและแม้แต่นักวิชาชีพ จะยอมรับคนพิการได้นั้น คนพิการจะต้อง “มีการปรับตัวที่ดี” (Good Adjustment) โดยกำหนด “เงื่อนไข” บางอย่างว่า การปรับตัวที่ดีนั้นมีลักษณะอย่างไรบ้าง นั้นแสดงให้เห็นว่า คนทั่วไปจะยอมรับคนพิการได้ต้องมี “เงื่อนไข” หรือ มีความใกล้เคียง กับ “ความปกติ” มากที่สุด และเป็นการตอกย้ำว่า “คนพิการ/ ความพิการ” กับ “คนปกติ/ ความปกติ” นั้น เป็นคนละเลี้ยวส่วนกัน CBR จึงเป็นวาทกรรมชุดใหม่ เวที

ภาคปฏิบัติของวาทกรรม (Practice of Discourse) ที่จะทำให้ “คนปกติ” “คนพิการ” รวมทั้งนักวิชาชีพ ได้ทำงานและเรียนรู้ร่วมกัน จึงเป็นการจัดวาง เลี้ยวส่วน ที่กลับหัวกลับหาง ไม่ว่าจะเป็น “ความพิการ และความปกติ” “ความเป็นส่วนรวม และความเป็นปัจเจก” “ความเป็นทุนนิยม กับ สังคมนิยม” มาไว้ มาดำรงอยู่ ณ ที่เดียวกัน เพื่อเบียดขับ กลบเกลื่อนวาทกรรมชุดเก่า และตัวมันเอง ก็ไม่พยายามเปิดเผยตัวตนที่แท้จริงออกมาให้เห็น

แม้ว่า การวิเคราะห์ การชี้ให้เห็นถึงวาทกรรมระหว่าง Goffman Foucault และ Habermas (1970) ซึ่งได้กล่าวไปแล้วบางส่วนมีความแตกต่างกันบ้าง โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่าง Goffman และ Foucault กล่าวกันว่า Goffman เป็นการให้มิติ/ วิจัยแบบ Bottom - Up กล่าวคือ เป็นการทำความเข้าใจ เริ่มจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลโดยตรง มีตำแหน่งแห่งที่ชัดเจน และพัฒนาไปสู่ความเข้าใจว่า การแลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์นั้น นำไปสู่การสถาปนาการดำรงอยู่ และตัวตนอย่างไร มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมสูง ส่วน Foucault ให้มิติ/ วิจัยวาทกรรมแบบ Top-Down กล่าวคือ เนื่องจาก เขาเริ่มจากกลุ่มของประโยค ถ้อยความมากมาย ณ เวลา สถานที่หนึ่ง ที่แปลกแยก หรือ ไม่ลงรอยกับการดำรงอยู่ของบุคคล ที่พูดหรือกล่าวถึงสิ่งนั้น และใช้กลุ่มของถ้อยความนั้นเป็นข้อมูลที่บ่งบอกถึงระบบของความคิดและการเกิดวาทกรรม แต่การศึกษา แนวคิดของทั้งสองคน ก็ทำให้เราเข้าใจว่า ระบบ กฎเกณฑ์ การจัดแบ่งผู้คนนั้น สัมพันธ์เชื่อมโยง เกี่ยวข้อง ปะทะกับ ผู้คนที่ถูกจัดแบ่งนั้นอย่างไร และนำไปสู่การเกิด “ผลกระทบที่เป็นวงจร” (Looping Effect) (Hacking, 2004) หรือวงจรของการเปลี่ยนแปลง

ขณะนี้ CBR กำลังเป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่โลดแล่น และเสมือนให้ความชอบธรรมกับประเทศที่กำลังพัฒนา ในการที่จะหยิบใช้มัน โดยการเห็นพ้อง สนับสนุน ยัดเยียด ของประเทศที่พัฒนาแล้วหรือประเทศตะวันตก และแม้แต่องค์กรที่สถาปนาตัวเองเป็น องค์กรของโลก อย่างสหประชาชาติและองค์การอนามัยโลก หากเราไม่รู้เท่าทันของการก้าวเดิน โลดแล่นของ CBR ใน “Looping Effect” เราอาจจะเข้าใจว่านี่คือ วิธีการ ระบบ กฎเกณฑ์ที่เหมาะสมสมบูรณ์แล้ว ในการช่วยเหลือ พื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ สำหรับประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย รวมทั้งประเทศไทยเราด้วย การเกิดขึ้น และการวนเวียนของชุดวาทกรรม ใน “Looping Effect” กำลังบอก เตือน ให้เราทราบว่า CBR-1 ที่มีอยู่ในขณะนี้ มิได้เป็นสูตรสำเร็จที่จะเหมาะสมกับคนพิการทุกคน ทุกประเทศ มันกำลังรอการค้นพบ ทำความเข้าใจ ปรับแต่ง พัฒนาเป็นชุดความรู้ กฎเกณฑ์ใหม่ ๆ อยู่เรื่อยไป เป็นพลวัต ไม่มีที่สิ้นสุด มันต้องการ การพัฒนาเป็น CBR-2, CBR-3 หรืออาจมีเอกลักษณ์ สถานะ ตัวตนที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิงก็ได้

2. งานวิจัยที่เกี่ยวกับ CBR

2.1 งานวิจัย บทความเกี่ยวกับ CBR ในเมืองไทย

งานวิจัยทางด้าน CBR ในเมืองไทยนั้นยังมีไม่มากนัก แม้ในระยะหลังจะมีการตื่นตัว การศึกษาวิจัยด้านนี้มากขึ้น แต่ก็มีความเข้าใจและใช้วิธีการที่แตกต่างกัน เท่าที่สืบค้นพบว่าส่วน หนึ่งเป็นงานลักษณะโครงการให้บริการ (Services) มิใช่เป็นงานวิจัย และเป็นการให้บริการที่มี กลุ่มเป้าหมาย เป็นคนพิการเฉพาะ ตัวอย่างเช่น การช่วยเหลือเด็กพิการในชุมชน ของมูลนิธิ เพื่อเด็กพิการ (สมัญญา โสภภาพ, 2543) คนพิการทางการมองเห็นขององค์ต่างประเทศ (CBM) ร่วมกับ มูลนิธิธรรมิกชน (กรรณิการ์ สรวยสุวรรณ, 2543) โดยมีได้ครอบคลุมคนพิการที่มีอยู่ ทั้งหมดในชุมชนนั้น ๆ เป็นไปได้ว่า งานการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน เกิดขึ้นเป็นจำนวน ไม่น้อย แต่เป็นลักษณะรูปแบบการให้บริการที่สอดแทรกอยู่ในงานประจำของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น การให้บริการของโรงพยาบาล การสงเคราะห์ พัฒนา ช่วยเหลือของประชาสงเคราะห์จังหวัด หรือปัจจุบันเรียกว่า สำนักงานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด (พมจ.) เป็นต้น และที่สำคัญคือไม่มีการบันทึก มิได้ตีพิมพ์ในเอกสาร วารสารต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม งาน การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ CBR ที่เป็นลักษณะงานวิจัยมีอยู่บ้างเล็กน้อยกล่าวคือ

รัชติกร แสงศร (2531) ศึกษาเชิงสำรวจ เกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจในการฟื้นฟูเด็ก พิการในชุมชน ของผู้เกี่ยวข้อง 4 กลุ่ม คือ ผู้ปกครองเด็กพิการ ผู้ปกครองเด็กปกติ เจ้าหน้าที่ สาธารณสุข และครู อาจารย์ในโรงเรียน ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการฟื้นฟูเด็กพิการในชุมชน อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ในกลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และครู- อาจารย์ มีความเข้าใจไม่ถูกต้องหลายประการ โดยเฉพาะความรู้ความเข้าใจในการฟื้นฟูสมรรถภาพคน พิการ แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มตัวอย่างก็เห็นว่าเด็กพิการสามารถเรียนร่วมในโรงเรียนปกติได้ โดยมี เงื่อนไขว่า ควรอบรมครูสอนเด็กพิการแต่ละประเภท พร้อมทั้งอุปกรณ์ในการสนับสนุนและการ ติดตามผลอย่างต่อเนื่อง

กนิษฐา ถาวรกิจ (2538) ศึกษาเชิงสำรวจ เกี่ยวกับทัศนคติ และการปฏิบัติด้านการ ฟื้นฟูสมรรถภาพในชุมชน ของผู้ทำงาน ด้านคนพิการของประชาสงเคราะห์ จำนวน 75 จังหวัด พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความรู้ ความเข้าใจ และทัศนคติที่ดีต่อคนพิการ โดยให้การยอมรับ ให้ กำลังใจ และสนับสนุนครอบครัวในการช่วยเหลือคนพิการ เป็นอย่างดี ในด้านทัศนคติต่อการ ปฏิบัติงาน ด้านการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการระดับดี แต่มีกลุ่มตัวอย่างบางส่วน ยังไม่แน่ใจใน

การทำงาน ด้านปัญหาอุปสรรคในการทำงานส่วนใหญ่เห็นว่าเกิดจาก งบประมาณ บุคลากร ที่สำคัญคือมีการทำงานที่ไม่ต่อเนื่อง ทักษะ ความรู้ด้านข้อมูลข่าวสารยังไม่เพียงพอในการทำงาน

อังคณา สาสด (2541) ศึกษาเชิงสำรวจ เกี่ยวกับความคาดหวังในการฟื้นฟูสมรรถภาพในชุมชนของคนพิการทางกาย และ/หรือ การเคลื่อนไหว ศึกษาเฉพาะอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พบว่า ความคาดหวังด้านการฟื้นฟูสมรรถภาพทางการแพทย์ และสังคม มีระดับมาก แต่ความคาดหวังฯ และได้รับน้อยคือ การฟื้นฟูสมรรถภาพทางการศึกษาและอาชีพ ทำให้ความคาดหวังฯโดยรวมมีระดับปานกลาง ผลการวิจัยระบุว่า การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการทั้ง 4 ด้านมีความสำคัญ และควรพัฒนาปรับปรุง ควบคู่ไปกับกระบวนการทำงาน ให้ครอบคลุมทุกชุมชน

บุญสม นาวานุเคราะห์ (2542) ได้ศึกษาวิจัย โดยใช้วิธีเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียน โดยการมีส่วนร่วมในชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของคนพิการในการฟื้นฟู และพึ่งตัวเอง ในจังหวัดนครปฐม จำนวน 10 กรณีศึกษา พบว่า 1) การจัดกลุ่มการเรียนรู้ในชุมชนแห่งนี้ มี 3 ลักษณะคือ 1.1) การเรียนเป็นรายบุคคล โดยมีครูอาสาสมัครของการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) เป็นผู้สอน 1.2) การเรียนร่วมกับนักเรียนปกติ 1.3) การเรียนเป็นกลุ่มเฉพาะคนพิการ 2) ส่วนเจตคติ และการมีส่วนร่วมของชุมชน มีส่วนในการสนับสนุน และให้โอกาสแก่คนพิการเป็นอย่างมาก 3) ลักษณะการเรียนรู้ของกลุ่มนักศึกษาที่สำคัญ คือ 3.1) ใช้หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนเหมือนคนทั่วไป 3.2) การเรียนการสอนเป็นไปตามระเบียบ ข้อกำหนดที่กรมศึกษานอกโรงเรียนกำหนดไว้ และมีการปรับให้เหมาะสมกับความพิการ 3.3) สื่อการเรียน ใช้เช่นเดียวกับนักศึกษาปกติ แต่มีการปรับ ในนักศึกษาพิการทางการได้ยิน และการมองเห็น คือใช้ล่ามภาษามือ และอักษรเบรลล์ ตามลำดับ

ผู้วิจัย ได้ศึกษาเกี่ยวกับ สถานการณ์การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน (CBR) ในเมืองไทย (Cheausuwantavee, 2005) โดยเน้นการสำรวจ และประเมิน ด้วยวิธีที่หลากหลาย เช่น การใช้แบบสอบถามผู้ที่ทำงานที่ "เรียกโครงการของตนว่า CBR"² จำนวน 118 คนทั่วประเทศ การพิจารณาผลงานวิจัย และเอกสารการสัมมนาที่เกี่ยวข้องกับ CBR การประชุมกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์เชิงลึก และผลการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PAR) จากประสบการณ์ตรงของผู้วิจัย ณ อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม พบว่า โครงการที่เรียกตนเองว่า CBR นั้นมีเพียง ประมาณ

²ผู้วิจัยต้องการจะเน้นคำนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการรับรู้ ความเข้าใจ และการให้ความหมายต่อ CBR ของผู้ที่ทำงานในสนามนั้นอาจมีความต่างจากผู้วิจัยใช้เป็นกรอบอธิบาย ซึ่งมาจากความหมายตาม WHO

ร้อยละ 33 ของโครงการทั้งหมด ที่มีลักษณะเป็น CBR ตามกรอบแนวคิดของ WHO ที่กำหนดไว้ ร้อยละ 13 มีลักษณะเป็นกลุ่มช่วยเหลือตนเองและวิถีชีวิตอิสระ ส่วนใหญ่ที่เหลือกว่าร้อยละ 54 เป็น Outreach และ IBR นอกจากนี้ คนพิการยังเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการน้อยมาก มีฐานะเป็นผู้รับบริการมากกว่าเป็นสมาชิกและให้ข้อเสนอต่อโครงการ ปัญหาที่โครงการช่วยเหลือคนพิการในชุมชนประสบก็คือ การขาดความตระหนักของคนในชุมชน การขาดแคลนงบประมาณ แหล่งงบประมาณมักมาจากนอกชุมชน เช่น งบประมาณโครงการวิจัย องค์การภาคเอกชน องค์กรต่างประเทศ เป็นต้น ลักษณะการให้บริการช่วยเหลือส่วนใหญ่มีทั้งการฟื้นฟูทางด้านการแพทย์ การศึกษา สังคมและอาชีพ อย่างไรก็ตาม กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังเห็นว่า โครงการที่เขา ดำเนินการอยู่ และ CBR มีจุดดีคือช่วยกระตุ้นเจตคติของสังคมและคนทั่วไปให้เห็นศักยภาพของคนพิการมากขึ้น

ล่าสุด สำนักส่งเสริมและพิทักษ์คนพิการ (สทก.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) ได้ดำเนินโครงการ การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน ใน 13 อำเภอ 5 จังหวัดนำร่อง คือ จังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด ชัยนาท สุพรรณบุรี และสงขลา โดยได้มีการฝึกอบรมอาสาสมัครพัฒนาสังคมช่วยเหลือคนพิการ (อพมก.) จำนวน 160 คน และให้การช่วยเหลือดูแล ฟื้นฟูฯ และพัฒนาคนพิการในพื้นที่เป้าหมายดังกล่าวจำนวนประมาณ 5,000 คน โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อให้คนพิการได้รับการพัฒนาศักยภาพ โดยลดการพึ่งระบบสถาบันและสถานสงเคราะห์ 2) เสริมสร้างทักษะ ความรู้ ความเข้าใจของเจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และ อพมก. ในการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการในชุมชนของตนเองได้ 3) เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีในชุมชน ทั้งทรัพยากรมนุษย์ เครื่องมือ เครื่องใช้ และเทคโนโลยีของชุมชน เพื่อพัฒนาและฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการได้อย่างเหมาะสม ผลการดำเนินการพบว่า คนพิการได้รับการบริการฟื้นฟูมากขึ้น ตามความสามารถของ อพมก. เป็นการช่วยเหลือเบื้องต้นเท่านั้น แต่การช่วยเหลือคนพิการรุนแรงและมีปัญหาซับซ้อนยังอยู่ในขีดจำกัด นอกจากนี้ ภายหลังการอบรม อพมก. มีความเข้าใจ ความรู้ ทักษะการช่วยเหลือคนพิการมากขึ้น แต่ อปท. และหน่วยงานอื่น ๆ มีส่วนร่วม เข้าอบรม และประชุมน้อย ส่วนการประสานงานและการใช้ทรัพยากรในชุมชนนั้น ร้อยละ 60 มาจาก อบต. สถานีอนามัย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เน้นการให้เบี้ยยังชีพ และการส่งต่อคนพิการเพื่อขอรับบริการจากภาครัฐเท่านั้น จากผลการดำเนินการโครงการนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ริเริ่มงาน CBR ยังเป็น “คนนอก” “คนของรัฐ” และยังเป็นการทำงานเฉพาะกลุ่มบุคคลที่เป็น อาสาสมัครซึ่งส่วนมากเป็น อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) อันเป็นโครงสร้างของ กระทรวงสาธารณสุข หรือ

“รัฐ” ที่มีอยู่เดิม ๆ ขาดการมีส่วนร่วมของคนพิการ ครอบคลุมในฐานะผู้มีส่วนร่วมในโครงการอย่างแท้จริง และมีแนวโน้มจะเป็น การบริการแบบ Outreach Services มากกว่าความเป็น “CBR” และแม้โครงการดังกล่าวจะเรียกผู้ปฏิบัติงานเหล่านี้ว่า “อาสาสมัคร” ซึ่งดูเหมือนจะมีได้รับผลประโยชน์อันใด แต่ความเป็นจริงแล้ว ผู้ปฏิบัติงานเหล่านี้ได้รับ “สิ่งตอบแทน” ทั้งที่เป็นค่าจ้างรายวัน หรือรายเดือน รวมทั้ง อำนาจทางการเมืองในชุมชนอยู่ไม่น้อย แต่สิ่งเหล่านี้มักมิได้เผยให้รับรู้ ชูดค้น ศึกษา จึงทำให้อาจขาดความเข้าใจมิติส่วนลึก ความจริงแท้ของ CBR อยู่เหมือนกัน

จะเห็นได้ว่างานวิจัย โครงการเกี่ยวกับ CBR ในเมืองไทยยังมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่ที่มีอยู่เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ และมีความเฉพาะในบางประเด็น บางกลุ่มความพิการ ทำให้ความเข้าใจใน CBR ไม่ลึกซึ้งแยกเป็นส่วน ๆ และเป็นการริเริ่มงานจากบุคคลภายนอกชุมชนในฐานะ นักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการ หรือ คนของรัฐ เป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ลักษณะงาน หรือธรรมชาติของ CBR แล้ว มีความเป็นสหวิชาการ (Multidisciplinary or Multisectoral View) จึงทำให้ไม่สามารถเข้าใจสถานการณ์ หรือ โครงการการดำเนินงาน CBR ในเมืองไทย ได้อย่างลึกซึ้ง ทั้ง ๆ ที่ปัจจุบันประมาณกันว่ามีโครงการ CBR ที่กำลังดำเนินอยู่อย่างน้อยกว่า 50 โครงการ ใน 27 จังหวัด กระจายอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย (Cheausuwantavee, 2005)

2.2 งานวิจัย บทความในต่างประเทศ

Handoj Tjandrakusuma (1998) ซึ่งเป็นผู้อำนวยการศูนย์พัฒนา และฝึกอบรมทางด้าน CBR แห่งหนึ่ง ในประเทศอินโดนีเซีย ได้รายงานถึงประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับ CBR ไว้ว่า การทำงานด้าน CBR ได้สำเร็จนั้นต้องอาศัยความเข้าใจ ไม่เฉพาะต่อความพิการ หรือคนพิการเท่านั้น แต่ต้องเข้าใจในเจตคติและความเชื่อของชุมชนที่มีต่อคนพิการด้วย เขาให้ความเห็นว่า CBR ต้องมีองค์ประกอบ หรือเปรียบเสมือนเสาหลักของบ้าน อยู่ 3 ส่วน/เสา คือ 1) สมาชิกที่เป็นคนในชุมชน ซึ่งมีความเข้าใจ และมีเจตคติที่ดีต่อคนพิการ 2) กลุ่มบุคคลที่คัดเลือกในท้องถิ่น และเป็นผู้ที่มีความรู้และทักษะ เชี่ยวชาญทาง CBR เป็นอย่างดี และมีเจตคติที่ดีต่อคนพิการ 3) เป็นบุคคลหรือ องค์กรที่อยู่ภายนอกชุมชนนั้น ที่มีความรู้และทักษะ CBR เป็นแหล่งทรัพยากรในการดำเนินงาน ซึ่งฐานของบ้านเป็นเสมือนปรัชญา ความเชื่อของชุมชนที่มีต่อคนพิการ ส่วนหลังคาบ้านเป็นเสมือน ความสำเร็จของการทำงานเมื่อชุมชนรับรู้ว่างานเหล่านี้เป็นของชุมชนเอง อย่างไรก็ตามเขาเห็นว่รูปแบบ งาน CBR ในภาคพื้นเอเชียแปซิฟิกนั้นจะมีลักษณะที่ไม่ตายตัว มีรูปแบบที่เฉพาะของแต่ละแห่ง ที่แตกต่างกันมากมาย แต่อาจไม่เป็นที่ทราบกันมากนัก

เนื่องจากไม่มีการตีพิมพ์ เผยแพร่ที่เหมาะสม และเขายังกล่าวว่า ปัญหาที่สำคัญของการทำงานก็คือการมีข้อจำกัดด้านทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็น งบประมาณ และบุคคล ดังนั้นการสร้างหน่วยงานใหม่ทำงาน CBR จึงเป็นสิ่งที่ซับซ้อน ลื่นเป็ลือง และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การทำงานนี้ต้องตอบสนองความต้องการของคนพิการ และความต้องการของชุมชนไป พร้อม ๆ กัน ดังนั้นเทคนิคที่นำมาใช้ในการทำงานนี้ส่วนใหญ่ก็คือ การประเมินชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal : PRA) เช่น การทำแผนภาพ วาดแผนที่ เป็นต้น

Farhat Rehman (1999) ได้กล่าวถึงงาน CBR ตัวอย่างหนึ่ง ในจังหวัด North West Frontier Province (NWFP) ของประเทศปากีสถาน โดยได้มีการอบรม ผักฝน และสร้างความตระหนักเกี่ยวกับ การช่วยเหลือเด็กพิการในชุมชน ให้กับมารดาของเด็กเหล่านี้ พบว่า 1) ส่วนใหญ่ มารดาเหล่านี้ได้รับการอบรม ผักฝน แบบนอกระบบการเรียนการสอนในชั้น และเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพพื้นฐาน 2) มารดาได้รับการ อบรม เกี่ยวกับการจัดการปัญหาในบ้านที่เกี่ยวกับ ความพิการและสิ่งที่เกี่ยวข้อง 3) การจัดสัมมนา ผักกอบรม ให้กับกลุ่มมารดาเด็กพิการเหล่านี้ เป็นการเน้นการพูดคุย และปฏิบัติจริง มากกว่าการบรรยายโดยใช้เอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร และพบว่าการใช้เอกสารในการอบรมนั้นเป็นการลื่นเป็ลืองโดยเปล่าประโยชน์ 4) จากข้อมูลครั้งนี้ น่าจะทำให้สถาบัน องค์กรที่เกี่ยวข้องกับ CBR ได้ตระหนักถึงความต้องการและบทบาทของผู้หญิงในการทำงานช่วยเหลือคนพิการในชุมชนบ้าง

Tunga (1999) ได้ทำวิจัย เพื่อประเมินว่า เทคนิคการให้บริการแบบ CBR จะมีความเหมาะสมเพียงใด ในการแก้ไขปัญหของคณพิการในชุมชนใหญ่แห่งหนึ่ง ชื่อ "Maval Taluka" ในประเทศอินเดีย ซึ่งมีประชากรอาศัยอยู่ 173,408 คน ประกอบด้วย 175 หมู่บ้าน ห่างจาก เมืองใหญ่กว่า 35 กิโลเมตร มีคณพิการอยู่ในชุมชนแห่งนี้ ประมาณ 300 คน วิธีการวิจัยก็คือผู้วิจัยได้คัดเลือกคณพิการในหมู่บ้าน ที่มีการศึกษา มา 10 คน และสนใจจะเข้าร่วมโครงการ หลังจากนั้นก็อบรมทีมงานเหล่านั้นเกี่ยวกับ การเก็บรวบรวมข้อมูล สาเหตุและการป้องกันความพิการ และปรัชญา ความเข้าใจทางด้าน CBR หลังจากนั้นก็ออกสำรวจ และให้การช่วยเหลือคณพิการ และครอบครัวคณพิการตามบ้าน ให้คำแนะนำ การดูแลรักษาเครื่องช่วยความพิการ รวมถึงการ ผักกอบรมให้ความรู้กับผู้ให้บริการ ผู้ประกอบวิชาชีพต่าง ๆ ในชุมชนที่มีอยู่แล้ว เช่น ช่างตัดเสื้อผ้า ช่างไฟฟ้า ฯลฯ ให้มีทักษะในการแก้ไข ซ่อมเครื่องใช้ และเครื่องช่วยความพิการ แก่คณพิการในชุมชน รวมถึงการอบรม แนะนำให้มารดาของเด็กพิการ รู้จักการดูแลเด็กที่ถูกต้อง การสั่งสอน อบรมเด็ก กิจกรรมสันทนาการต่าง ๆ ผลการวิจัยพบว่า ประโยชน์การทำงานที่ผู้วิจัยระบุว่าเป็นงาน CBR นั้น 1) ช่วยให้คนในหมู่บ้านได้เข้าใจคณพิการมากขึ้น ไม่มองว่าเป็นคนมีเวรกรรมหรือ

คนบาป 2) จากการที่บุคคลในชุมชน ครอบครัวมีเจตคติที่ต่อคนพิการ ทำให้ขณะนี้มีความโน้มที่จะให้การอบรม ช่วยสนับสนุนคนพิการมากขึ้น 3) การอบรมให้ผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ในพื้นที่ ให้มีทักษะในการประดิษฐ์ซ่อมแซมเครื่องใช้ และอุปกรณ์ของคนพิการ ทำให้เป็นการประหยัดเวลา และเงินทองในการเดินทางเข้ามาในเมือง 4) การได้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เกี่ยวกับ กฎหมายทุนการศึกษา จากช่วยเหลือการเงินจากองค์กรต่าง ๆ ทำให้คนพิการมีความตระหนักในสิทธิหน้าที่ของตนมากขึ้น 5) ผลทางลบก็คือ พบว่าบทบาทของคนพิการในทางการเมือง และการมีส่วนร่วมในกระบวนการฟื้นฟูสมรรถภาพ ยังไม่มี โดยพบว่าคนพิการ “ไม่มีสิทธิในการออกเสียง”

Dahong Zhuo (1999) ได้รายงานเกี่ยวกับ งาน CBR ในประเทศจีน ที่เริ่มมาตั้งแต่ ปี 1986 ว่าปัจจุบันมีโปรแกรม CBR มีอยู่ใน 30 จังหวัด ของประเทศจีน พบว่า ความสำเร็จ ของงานนั้นมีดังนี้ 1) ในระดับท้องถิ่นนั้น มีโปรแกรม CBR กว่า 9,596 โปรแกรม ผนวกอยู่ในหน่วยจิตเวชชุมชนที่มีอยู่แล้ว 1,500 แห่ง 2) ในชนบทกว่า 62 แห่ง จัดโครงการ CBR บุ๊กเบิก และเป็นตัวอย่าง พบว่า โครงการเหล่านี้สามารถเข้าถึง ช่วยเหลือคนพิการได้ 75 % ของคนพิการในชุมชน 3) ตั้งแต่ปี 1991-1995 มีการจัดฝึกอบรม 78 ครั้ง แก่ผู้ปฏิบัติงาน CBR ระดับกลาง 5,364 คน และจัดอบรม 1,003 ครั้ง ให้กับผู้นำในชุมชน 38,180 คน 4) มีการจัดทำคู่มือเอกสาร ตำรา แผ่นพับ และการแปลเอกสาร CBR ของ WHO จัดทำวิดีโอ ที่เกี่ยวกับ CBR มากมาย กว่า 16 รูปแบบ 5) การประเมินผลในบางโครงการพบว่า มีประโยชน์ ทำให้เจตคติต่อคนพิการดีขึ้น คุณภาพชีวิตของคนพิการดีขึ้น 6) ในความแตกต่างของงาน CBR นั้น พบว่า ประสิทธิภาพสำเร็จได้เช่นเดียวกัน 7) งาน CBR เป็นการเครื่องมือสำคัญในการรณรงค์ฟื้นฟู ได้พร้อมกัน 3 ส่วน คือ ตัวคนพิการเอง ชุมชน และผู้ที่ทำงานหรือเกี่ยวข้องกับงาน CBR

3. ประเภทการช่วยเหลือและบริการคนพิการ

นอกจากการจัดแบ่งประเภทการช่วยเหลือและบริการคนพิการตามฐานคิด ทฤษฎีแบบแผนทางการแพทย์ (Medical Model) และแบบแผนทางสังคม (Social Model) ตามที่ได้นำเสนอมาเป็นระยะในตอนต้นนั้น แต่ผู้วิจัยอยากจะนำเสนอการจัดแบ่งประเภทการช่วยเหลือและบริการคนพิการตามฐานคิด “การสงเคราะห์และการพัฒนา” โดยอาจแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้ (ทวี เชื้อสุวรรณทวี และคณะ, 2549, น. 14-18)

1) การสงเคราะห์ หรือการประชาสงเคราะห์ (Public Assistance) หมายถึง การบริการ ช่วยเหลือคนพิการแบบชั่วคราว เป็นการแก้ไขเฉพาะหน้า คนพิการมีฐานะเป็นผู้ขอรับ

บริการการช่วยเหลือ หรือฐานะต่ำกว่าผู้ให้ และมักเป็นการดำเนินงานบนฐานคิด ปรัชญาการ ทำบุญกุศล เป็นการแบ่งปันของผู้มีจิตเมตตา สงสาร ต่อคนพิการ (Philanthropy and Charity Base) เป็นหลัก เช่น การบริจาค ให้เงิน สิ่งของ รวมทั้งการให้เบี้ยยังชีพ ซึ่งการบริการช่วยเหลือ เช่นนี้มักไม่เป็นที่ยอมรับในเชิงวิชาการ หรือในระดับสากล เนื่องจากมองว่าการช่วยเหลือดังกล่าว เป็นการกดทับ กดขี่คนพิการ ตอกย้ำความไม่เท่าเทียม และดูหมิ่นศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่ในทางปฏิบัติอาจยังพบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น การบริจาคเงินแก่คนพิการในชุมชน คนพิการ ขอดทาน การแจกข้าวสาร อาหารแห้ง ผ้าห่ม สิ่งของ เป็นต้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในสภาพความเป็นจริงคนพิการส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีความพิการรุนแรง ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ประกอบกับความเชื่อ ค่านิยมของสังคม ชนเผ่าที่มีต่อคนพิการทางลบ ว่ามีความแตกต่างจากคนปกติทั่วไป กิ่งมนุษย์ หรือมิใช่มนุษย์ (Devlieger, 1995; Nicolaisen, 1995; Asch and Fine 1988 cited in Ingstad and Whyte, 1995; Sentumbwe, 1988; Deshen and Deshen, 1989; Cheausuwantavee, 2002)

2) การฟื้นฟูสมรรถภาพ (Rehabilitation Services) หมายถึง แบบแผนการบริการ คนพิการที่เป็นองค์รวมและบูรณาการทางด้านการแพทย์ กายภาพ จิตสังคม และอาชีพ ที่ช่วยให้ เสริมพลังอำนาจ แก่คนพิการให้เต็มเต็มความเป็นบุคคล มีคุณค่าทางสังคม และสามารถดำรงอยู่ มีปฏิสัมพันธ์อย่างเต็มศักยภาพในสังคมโลก (Benja, 1990 cited in Parker and Symanski, 1992) ซึ่งการบริการแบบนี้ มีฐานคิด ปรัชญามาจากแบบแผนทางการแพทย์ (Medical Model) กล่าวคือ ส่วนใหญ่เป็นการให้บริการโดยผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาชีพ (Professional or Specialist) โดยคน พิการอยู่ในฐานะผู้รับบริการ หรือคนไข้ (Client) แม้จะมีแนวคิดและยกฐานะผู้ให้บริการกับคน พิการให้มีความเท่าเทียมกัน แต่ก็ยังเป็นแนวคิดในกลุ่มนักทฤษฎีบางกลุ่มเท่านั้น โดยเฉพาะกลุ่ม มนุษยนิยม (Humanistic theory) เช่น Carl R. Rogers ซึ่งเป็นนักจิตวิทยาการปรึกษาผู้เป็น เจ้าของทฤษฎีการใช้บุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person Centered Therapy) แต่นักคิด นักทฤษฎี ส่วนใหญ่ยังยึดปรัชญาแบบแผนทางการแพทย์แบบดั้งเดิมและยังใช้ญาณวิทยา หรือวิธีการ แสวงหาความรู้ความจริงแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) ซึ่งเน้นการวัดและประเมินแบบปรนัย (Objectivism) เน้นความเป็นวิทยาศาสตร์ มีเครื่องมือและวิธีการที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

แม้ว่า "การฟื้นฟูสมรรถภาพ" ในความหมายนี้มีความเป็น "การบริการแบบ องค์รวม" ซึ่งมีได้มีความหมายถึงการทํากายภาพบำบัด อาชีวะบำบัดเพื่อการฟื้นคืนของผู้ป่วย เรือรังเหมือนดังที่เคยเข้าใจโดยทั่วไป แต่ยังคงเป็นแบบแผนทางการแพทย์ (Medical Model) จึง เน้นบทบาท อำนาจของผู้ให้บริการ นักวิชาชีพ นักวิชาการ เช่น แพทย์ พยาบาล นักสังคม

สงเคราะห์ นักจิตวิทยา มีอำนาจการตัดสินใจและกำหนดแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนพิการ บทบาท นักวิชาชีพจึงเหนือกว่า “คนพิการ” ที่อยู่ในฐานะ “คนไข้” “ผู้รับบริการ” เท่านั้น ให้ความสำคัญกับการบำบัด รักษา เยียวยา ให้หายหรือลดความพิการหรือเป็นการขจัดความพิการออกจากตัวบุคคล และอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสูง

ตัวอย่างรูปแบบการบริการแบบนี้ ได้แก่ การให้บริการฟื้นฟูสมรรถภาพโดยสถาบันเป็นฐาน (Institution - Based Rehabilitation or IBR) เช่น การให้บริการของโรงพยาบาล โรงเรียนการศึกษาพิเศษทั่วไป ศูนย์ฝึกอาชีพคนพิการ ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ ณ จุดเดียว (One Stop Service) รวมถึงการจัดฝึกอบรมให้ความรู้ต่าง ๆ แก่คนพิการของนักวิชาชีพ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างการให้บริการคนพิการอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การให้บริการโดยนักวิชาชีพ นักวิชาการที่ออกไปให้บริการคนพิการที่อยู่ตามบ้านหรือชุมชน กรณีนี้เรียกว่า “เอาต์ริช” (Outreach Services) เช่น การออกหน่วยแพทย์-พยาบาลเคลื่อนที่ การจัดหน่วยทำขาเทียมเคลื่อนที่ การบริการเยี่ยมบ้านและสอนหนังสือคนพิการตามบ้านของศูนย์การศึกษาพิเศษ เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจรวมถึง กิจกรรมบางส่วนของการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน (Community- Based Rehabilitation or CBR) ที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของคนทุกระดับในชุมชนในการช่วยเหลือคนพิการ โดยเฉพาะใน “ระยะเริ่มต้น” ที่ต้องใช้นักวิชาชีพ นักวิชาการ ในการกระตุ้น สอนการทำงาน ให้ความรู้แก่คนพิการ และชุมชนในการช่วยเหลือ ฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ

จะเห็นได้ว่า แม้การบริการแบบการสงเคราะห์และการฟื้นฟูสมรรถภาพ อาจจะแตกต่างกัน ในด้านผู้ให้บริการช่วยเหลือมีฐานะเป็นผู้ใจบุญหรืออาสาสมัคร และนักวิชาชีพตามลำดับ ตลอดจนความลึกซึ้งของการให้บริการก็ตาม แต่ทั้งการสงเคราะห์และการฟื้นฟูสมรรถภาพมีสิ่งที่เหมือนกันคือ ส่วนใหญ่ฐานะของผู้ให้บริการจะเหนือกว่าคนพิการหรือผู้รับบริการ ความสัมพันธ์ของทั้งสองจึงเป็นแนวตั้งมากกว่าแนบราบ ไม่มีความเท่าเทียมกัน

3) การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) และการมีวิถีชีวิตอิสระของคนพิการ (Independent Living) หมายถึง การมีส่วนร่วม การควบคุม การมีอำนาจในการตัดสินใจ การกำหนดทางเลือกและทรัพยากรให้แก่ตนเองของคนพิการ (Nosek, 1992; Gutierrez, Parsons and Cox, 1998; Wils, 2001) โดยมีเป้าหมาย เพื่อ การจัดสรรอำนาจและการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเสียใหม่ เป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่าน (Transformation) ของบุคคลและสังคม การเปลี่ยนแปลงสำนักสาธารณะและการบรรลุความต้องการของมนุษย์ และการนำไปสู่การปลดปล่อย (Emancipatory) ปราศจากการกดทับกดขี่ ซึ่งการบริการแบบนี้มีฐานคิด ปรัชญา เป็นแบบแผนทางสังคม (Social Model) เน้นความเท่าเทียมในศักดิ์ศรี สิทธิมนุษยชน สิทธิพลเมือง

แบบแผนทางสังคม (Social Model) จึงเน้นบทบาท อำนาจของคนพิการเป็นผู้ตัดสินใจ กำหนดแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนพิการด้วยคนพิการเอง คนพิการจึงมีฐานะเป็น “ผู้บริโภค” หรือ “ลูกค้า” ของสถาบันที่ให้บริการแก่คนพิการ และเป็นการยอมรับ น้อมรับความพิการของตน ความพิการเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตแต่ก็มิได้ทำให้เขาต้องแตกต่างจากคนอื่น ความพิการมิได้เป็นตราบาป เป็นความรู้สึกที่ก้าวข้าม และปลดปล่อย ชุดความรู้ดังกล่าวนี้จึงนำไปสู่การทำให้คนพิการสร้างปริมณฑลของตนเอง เพื่อสถาปนาความเป็นตัวตนและเอกลักษณ์ของตนเองเพื่อเบียดขับกับอำนาจกระแสหลัก และคนทั่วไป งานบริการคนพิการ หรือลักษณะการเคลื่อนไหวที่ใช้แนวคิดนี้ ได้แก่ โครงการการมีวิถีชีวิตอิสระ (Independent Living) กลุ่มช่วยเหลือตนเอง (Self Help Groups) การปรึกษาแบบเพื่อนช่วยเพื่อน (Peer Counseling) การจัดตั้งสมาคมและองค์กรคนพิการต่าง ๆ (Disabled People Organizations) รวมทั้ง การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน (CBR) ที่มีคนพิการหรือครอบครัวคนพิการ มีฐานะเป็นเจ้าของโครงการ หรือเป็นผู้ชี้แนะงานบริการต่าง ๆ มากกว่านักวิชาชีพ/นักวิชาการ ชาวบ้าน หรือผู้นำชุมชน เป็นต้น

การบริการแบบที่ 2 และ 3 คือ การฟื้นฟูสมรรถภาพ และการเสริมพลังอำนาจแก่คนพิการ มีความแตกต่างจากแบบที่ 1 หรือการสงเคราะห์ คือ เป็นการช่วยเหลือ บริการที่มุ่งการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง อย่างถาวรแก่คนพิการและมีเป้าหมายสูงสุดอย่างเดียวกัน คือการทำให้คนพิการดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง มีอิสรภาพ แม้วิธีการและฐานะของผู้ให้บริการกับคนพิการอาจแตกต่างกันก็ตาม การบริการแบบที่ 2 การฟื้นฟูสมรรถภาพ และแบบที่ 3 การเสริมพลังอำนาจนี้ อาจเรียกรวมว่า “การบริการเชิงพัฒนา”

ดังนั้น “การบริการเชิงพัฒนา” หมายถึง “การบริการช่วยเหลือ พัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการที่มีเป้าหมายการแก้ไขปัญหาระยะยาว หรือการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุรากเหง้าของปัญหา และนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่เหมาะสมอย่างถาวรด้วยตัวของคนพิการเอง” ซึ่งได้เปรียบเทียบความเหมือน และความแตกต่างของการบริการคนพิการ 3 ประเภท ดังในตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1

เปรียบเทียบการบริการคนพิการแบบการสงเคราะห์
การฟื้นฟูสมรรถภาพ และการเสริมพลังอำนาจ

ประเด็น	การสงเคราะห์	การพัฒนา	
		การฟื้นฟูสมรรถภาพ	การเสริมพลังอำนาจ
1. ฐานคิด/ ปรัชญา	คำสอนศาสนา เทววิทยา ความเมตตา สงสาร ใจบุญ ใจกุศล	แบบแผนทางการ แพทย์ ความชำนาญ ความเชี่ยวชาญ	แบบแผนทางสังคม ศักดิ์ศรี สิทธิมนุษยชน สิทธิพลเมือง
2. ญาณวิทยา/ วิธีการแสวงหา ความรู้ความ จริง	คัมภีร์ คำสอนของ ศาสนาและศาสดา คือ ความรู้สูงสุดไม่ต้อง พิสูจน์	ปฏิธานนิยม และความ เป็นวิทยาศาสตร์ และปรนัย	มานุษยวิทยา ศาสตร์การตีความ อัตนัย
3. บทบาท ผู้ให้บริการ	ผู้ใจบุญ ผู้ที่เหนือกว่า	ผู้เชี่ยวชาญ ผู้รู้ ผู้นำ ผู้ที่เหนือกว่า	เพื่อนร่วมงาน เท่าเทียมกัน
4. บทบาทของ คนพิการ	ผู้รับการสงเคราะห์ ช่วยเหลือ ผู้ที่ด้อยกว่า มีภาวะพึ่งพิงสูง	ผู้รับบริการ คนใช้ ผู้ ด้อยกว่า (บางแนวคิด) มีภาวะพึ่งพิง	ผู้ใช้บริการ ผู้บริโภค ลูกค้า ผู้มีส่วนร่วมได้ เสีย เท่าเทียม
5. ทิศทางความ สัมพันธ์	แนวดิ่ง	แนวดิ่งและแนวนอน ส่วนมากเป็นแนวดิ่ง	แนวนอน
6. การแก้ไข ปัญหา	รวดเร็ว แก้ไขปัญหา เฉพาะหน้า ระยะสั้น หรือขาดทรัพยากรใน การดำรงชีพพื้นฐาน ยังไม่พร้อมจะช่วย ตนเอง	เฉพาะราย และที่ รุนแรง ชับซ้อน มี ความลึกซึ้งในการ บริการ เป็นรูปธรรม ชัดเจน และเห็นผลเร็ว	แก้ไขปัญหาระยะ โครงสร้างอำนาจ การถูกกดขี่ของคน พิการ และการแก้ไข ปัญหาและการ ดำรงชีวิตระยะยาว

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ประเด็น	การสังเคราะห์	การพัฒนา	
		การฟื้นฟูสมรรถภาพ	การเสริมพลังอำนาจ
7. การใช้ทรัพยากร	ง่าย ไม่ซับซ้อน ไม่ ค่านึงประสิทธิภาพ ประสิทธิผลมากนัก	มีความซับซ้อน เน้น การวัดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ต้นทุนสูง	เน้นอิสระ คล่องตัว ไม่ซับซ้อน บางครั้ง การวัดประสิทธิภาพ ประสิทธิผลลำบาก ต้นทุนต่ำ

ที่มา: ทวี เชื้อสุวรรณทวี และคณะ, 2549, น. 17.

4. การเสริมพลังอำนาจ

(Empowerment)

เนื่องจากเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยชุมชน ก็คือ “การเสริมพลังอำนาจ” แก่คนพิการ ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้เกี่ยวข้องกับการงาน CBR ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับฐานคิดการเสริมพลังอำนาจ

ฐานคิดหรือทฤษฎีการเสริมพลังอำนาจ (Empowerment Theory) ได้รับการกล่าวถึงและนำมาใช้มาประมาณ 20 กว่าปีมานี้ มีผู้ให้ความหมายของ “Empowerment” ไว้มากมาย แต่โดยรวมแล้ว หมายถึง “การมีส่วนร่วม การควบคุมและการมีอำนาจในการตัดสินใจ การกำหนดทางเลือกและทรัพยากรให้แก่ตนเอง” (Korten, 1987; Friedman, 1992 cited in Wils, 2001) โดยมีเป้าหมาย เพื่อ การจัดสรรอำนาจและการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเสียใหม่ การเปลี่ยนผ่านของบุคคลและสังคม การเปลี่ยนแปลงสำนักสาธารณะและการบรรลุดความต้องการของมนุษย์ และการนำไปสู่การปลดปล่อย ซึ่งในที่นี้ได้ใช้ฐานคิดหรือ ทฤษฎีของ Gutierrez, Parsons and Cox (1998) มาอธิบาย ซึ่งระบุว่า การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment practice) ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ

1. ฐานคติทางค่านิยม (Value Base) : ในต่างประเทศ โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา ฐานคติทางค่านิยม มักมาจาก ข้อกำหนด หลักจริยธรรมทางวิชาชีพ (Codes of Ethic) เช่น สมาคมแห่งชาติของนักสังคมสงเคราะห์ (NASW) สมาคมนักจิตวิทยาอเมริกัน (APA) เป็นต้น

หลักจริยธรรมเหล่านี้จะกำหนดให้นักวิชาชีพมีหน้าที่ เสริมพลังอำนาจแก่ผู้รับบริการ วางแผน และทำงานร่วมกันในการเติมเต็ม วางแผน และการสนับสนุนให้ผู้รับบริการกำหนดวิถีชีวิตด้วยตัวของเขาเอง

2. **ฉันทามติเพื่อการช่วยเหลือ (Sanctions for Intervention)** : เป็นขั้นตอนของการหลอมรวม หาช้อสรุป ฉันทามติ แนวคิด ความเข้าใจด้านการเสริมพลังอำนาจจากแหล่งต่าง ๆ ทั้ง นักวิชาชีพ/ผู้ให้บริการ ข้อกฎหมาย ระบบระเบียบของสมาคม องค์กรต่าง ๆ รวมทั้งความต้องการของผู้ใช้บริการ แนวคิดการเสริมพลังเหล่านี้ต้องมาเบียดขับ แข่งขัน ถกแย้งกันเพื่อหาข้อสรุป หรือ ฉันทามติที่เหมาะสมที่สุด เช่น คนพิการ/ผู้ให้บริการควรได้รับสิทธิปกป้อง จากการเอารัดเอาเปรียบ ข้อระเบียบทางราชการที่เลือกปฏิบัติ กีดกันในการรับบริการสาธารณะ ในขณะเดียวกันนักวิชาการ นักวิชาชีพ อาจเชื่อว่าคนพิการยังขาดความกระตือรือร้น ในการช่วยเหลือตัวเอง มีบทบาทเชิงรับมากกว่าเชิงรุก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องมีการสนทนา อภิปรายร่วมกันเพื่อหาข้อสรุป และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

3. **ฐานคติทางทฤษฎี (Theory Base)** : แนวคิดทางทฤษฎีนั้นมักมีแหล่งมาจาก มิติทางการเมือง-เศรษฐกิจ เป็นสำคัญ ในทางทฤษฎีนั้นการเสริมพลังอำนาจ เป็นการเปลี่ยนมุมมองจากการมองทางลบต่ออำนาจที่มีอยู่ ว่าเป็นการเอารัดเอาเปรียบและทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมในการจัดสรรทรัพยากร ไปสู่มุมมองที่ว่า ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้นสามารถก่อให้เกิดพลังอำนาจแก่บุคคลและระหว่างบุคคลได้ และมองอำนาจในทางบวกมากขึ้น ที่สำคัญคือ

- 1) มองอำนาจเป็น ความสามารถที่จะส่งผลต่อวิถีชีวิต
- 2) อำนาจคือสิ่งที่แสดงถึงการเห็นคุณค่าในตนเอง
- 3) อำนาจคือ ศักยภาพที่จะทำงานร่วมกับคนอื่น ในการควบคุมลักษณะของชีวิตสาธารณะ
- 4) อำนาจ คือการเข้าถึงกลไกการตัดสินใจสาธารณะ

ในทางปฏิบัติ อำนาจสามารถเกิดขึ้นได้ 3 ระดับ คือ 1) ระดับบุคคล คือ ความรู้สึกและการรับรู้เกี่ยวกับความสามารถในการจัดการและแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง 2) ระดับระหว่างบุคคล หรือการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น หมายถึงการมีประสบการณ์ร่วมกับคนอื่น เพื่อจะเชื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหา 3) ระดับสิ่งแวดล้อม หมายถึง การเกิดสถาบันหรือการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่จะเชื่อให้เกิดการช่วยเหลือตนเอง หรือ กลุ่มช่วยเหลือตนเอง (Self Help Organization)

4. **สัมพันธภาพ (Relationship)** : การสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้ให้ และผู้ให้บริการ ถือเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งของการช่วยเหลือทุกรูปแบบ ในมิติการสร้างพลังอำนาจนั้น ให้ความหมายของกระบวนการช่วยเหลือนี้ว่าเป็น “การมีอำนาจร่วมกัน” “การมีอำนาจกับ” “การขับเคลื่อนอย่างมีส่วนร่วม” (Shared Power, Power with, Participant Driven) ดังนั้นนักวิชาการผู้ให้บริการจึงมีฐานะเป็นผู้เอื้ออำนวย (Facilitator) หรือ ทรัพยากรหนึ่งในการขับเคลื่อนเท่านั้น

มิใช่ผู้นำ/นำทางแต่อย่างใด บทบาทและความรับผิดชอบจึงมีความเท่าเทียมกันและร่วมแบ่งปัน ทั้งผู้ให้บริการและผู้ให้บริการทำงานเป็นหุ้นส่วน เป็นทรัพยากรที่สำคัญในกระบวนการเสริมพลังอำนาจ มากกว่าผู้เป็นเจ้าของปัญหา ปัญหาถูกตรึงไว้ในระบบสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่องานทั้งหมดในสังคม ดังนั้นสัมพันธภาพที่เท่าเทียมหรือเป็นหุ้นส่วนอย่างสมดุลเป็นสิ่งสำคัญของกระบวนการเสริมพลังอำนาจ การเข้าใจปัญหาส่วนบุคคลว่าเป็นปัญหา ประเด็นสาธารณะ ความยุติธรรมทางสังคมกลายเป็นเป้าหมายสำคัญของการทำงานร่วมกัน

ความเป็นหุ้นส่วนนี้ มิได้หมายความว่าผู้ให้บริการ จะต้องยอมรับเจตคติ พฤติกรรม การตัดสินใจของผู้ให้บริการอย่างไร้เงื่อนไขไปทั้งหมด เช่น พฤติกรรมการถูกทำร้าย การตีตรา เสพติด การถูกเอารัดเอาเปรียบ หนีปัญหา แต่สิ่งเหล่านี้สามารถนำมาเป็นประเด็นในการสนทนา วิเคราะห์ วิพากษ์ อย่างมีสัมพันธภาพระหว่างผู้ให้บริการ ผู้ใช้บริการเพื่อให้เกิดแง่มุมที่หลากหลาย สัมพันธภาพที่เปิดเผยและร่วมมือกันนั้น จะช่วยให้เกิดจิตสำนึก การตระหนักรู้ ที่จะช่วยให้บุคคลเหล่านั้น ตัดสินใจและใช้อำนาจของตนเองอย่างสร้างสรรค์ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมและเกิดสำนึกสาธารณะ อย่างไรก็ตามการสร้างหุ้นส่วน/ภาคี และสัมพันธภาพเหล่านี้ค่อนข้างจะใช้เวลาเนื่องจากต้องการขัดเกลาทางสังคม ระหว่างภาคีทั้งหมดเกี่ยวกับ เจตคติ ความคิด ความเชื่อที่แตกต่างกันอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้บริการ นักวิชาชีพ ที่มีความเชื่อในแบบแผนการช่วยเหลือทางการแพทย์ แยกแยะฐานะผู้ให้บริการ ว่าแตกต่างและเหนือกว่าผู้รับบริการ อย่างเหนียวแน่น ในขณะที่เดียวกันผู้ให้บริการที่เชื่อ และถูกครอบงำด้วยระบบการช่วยเหลือแบบสงเคราะห์ การ “รอรับ” บริการ มีความยากที่จะถกเถียงกับนักวิชาชีพ และผู้ร่วมงานคนอื่น ๆ อาจต้องใช้เวลาในการสร้างสัมพันธภาพแบบภาคีเช่นนี้ และการขัดเกลาทางสังคมอย่างยาวนานยิ่งขึ้น

ซึ่งแนวคิดดังกล่าว ค่อนข้างจะสอดคล้องกับแนวคิดของ Giddens (1990, 1991, 1994, quoted in O'Brien and Penna, 1998, pp. 18-19) ได้ระบุว่า การรักษา เยียวยา โครงสร้างที่บิดเบี้ยวของอำนาจเหล่านี้ได้ด้วย โครงสร้างที่ยืดหยุ่น และมีความเป็นพลวัต เคลื่อนไหวได้เท่านั้น ได้แก่ การควบคุมทางการเมือง การสร้างทางเลือกแก่บุคคล การมีความเป็นหุ้นส่วน และผู้มีส่วนได้เสีย (Partnership and Stakeholder) เป็นต้น ซึ่งโดยสรุปมีฐานคิดสำคัญอยู่ 3 ประการ (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2547) คือ

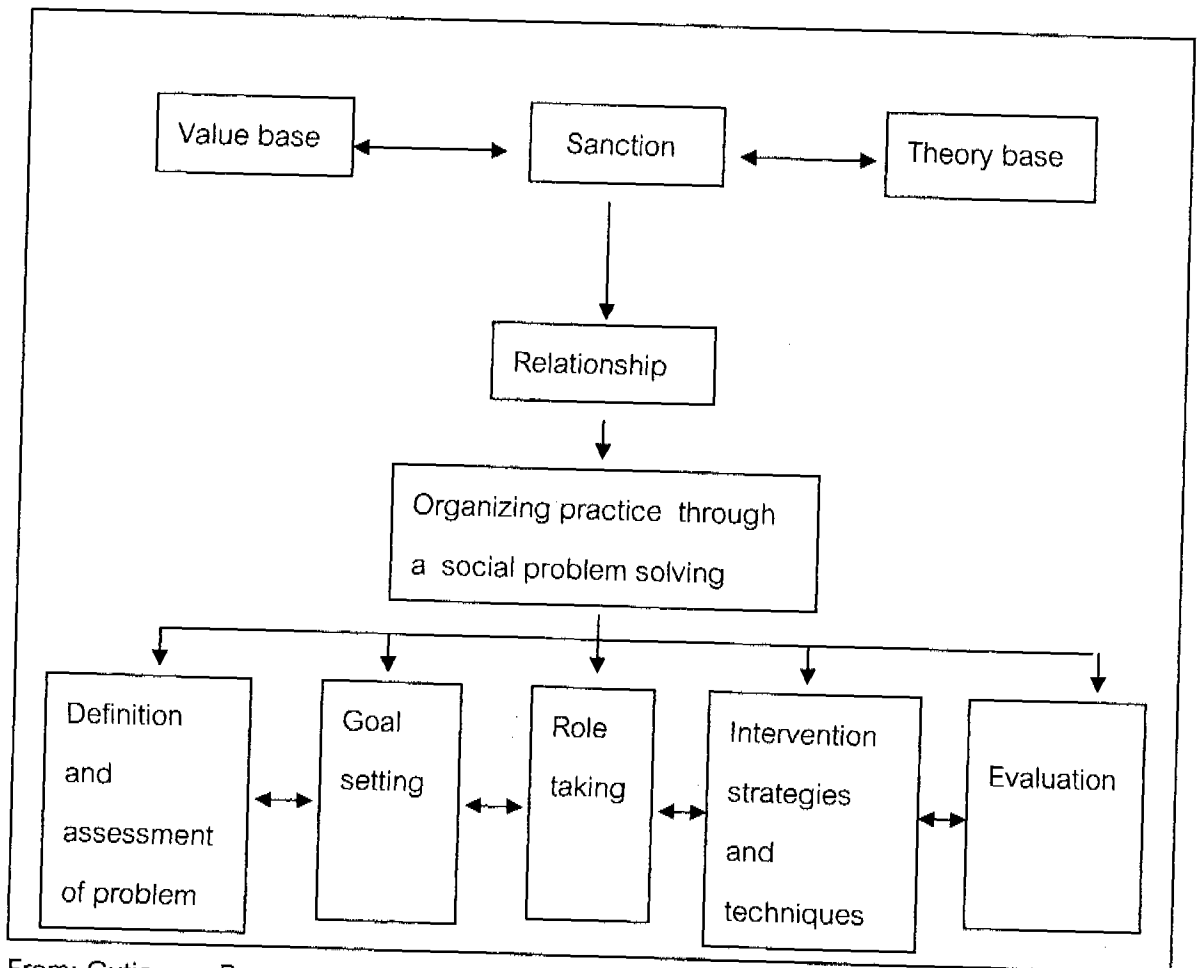
1. โอกาสที่แท้จริง (Real Opportunity) : แม้จะมีการตีความได้หลากหลายแต่โดยสรุป เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าถึงสินค้าและบริการ อยู่ในฐานะผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) เป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงกับความเสมอภาค และเท่าเทียมกันของผู้คนในสังคมนั้นเอง

2. ความรับผิดชอบของพลเมือง (Civic Responsibility) : ซึ่งหมายถึง พลเมืองไม่ทำตนเป็นคนขวยประโยชน์โดยไม่ร่วมเสียหรือ “เป็นการขี่หลังผู้อื่น” หรือ “ทำนาบนหลังคน” แต่ต้องรับผิดชอบต่อส่วนรวมและได้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเสียภาษีร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นธรรม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เข้าทำนองที่ว่า “ไม่มีสิทธิใดที่ปราศจากความรับผิดชอบ”

3. ชุมชน (Community) : ซึ่งอาจมีทั้งความหมายกว้างและแคบแต่โดยสรุปหมายถึง การเป็นชุมชนที่ดีงาม มีคุณภาพ แบ่งปัน เอื้ออาทร สমানฉันท์ มีความผูกพันและสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ซึ่งการเป็นชุมชนที่มีคุณภาพนั้น ต้องอาศัยฐานคิดทั้งสองประการข้างต้นเป็นพื้นฐานเช่นกัน

ภาพที่ 1

องค์ประกอบของแบบแผนการเสริมพลังอำนาจ

From: Gutierrez, Parsons and Cox, 1998, p. 6.

5. วัฒนธรรม ความเชื่อ และการให้ความหมาย และวิถีปฏิบัติต่อคนพิการ

มีงานวิจัยหลายฉบับ ที่ระบุว่า ความหมายของความพิการ ขึ้นอยู่กับระบบความเชื่อ บริบททางสังคม และ เป็นผลของความสัมพันธ์ การให้ความหมาย ระหว่างร่างกาย และ วัฒนธรรม (Body and Culture) (Nicolaisen, 1995; Oliver, 1990, quoted in Corker & French, 1999) แม้ว่าจะมีผู้ให้ความหมาย "วัฒนธรรม" ที่แตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปส่วนใหญ่ ก็จะให้ความหมาย วัฒนธรรม ว่า เป็นสิ่งที่ประกอบด้วย ธรรมเนียม ประเพณีที่มีแบบแผน และสัมพันธ์กันซึ่งมีการถ่ายทอดมาเป็นเวลานาน ที่มีโซกลไกทางชีววิทยา หรือ พันธุกรรม แต่อยู่บนความสามารถใช้สัญลักษณ์ทั้งที่เป็นเชิงภาษาและมีโซภาษาของมนุษย์ (Kaplan, 1965, quoted in Seymour-Smith, 1986)

จากการศึกษาของ Patrick Devlieger (1995) ในคนชนเผ่า Songye ของประเทศ Zaire ในแถบทวีปอัฟริกา ได้แบ่งเด็กที่มีความผิดปกติทางกายเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) Ceremonial Children คือเด็กที่คลอดออกมาด้วยความพิเศษบางอย่าง เช่น แผล คลอดโดยเอาเท้าออกมาก่อน เด็กเหล่านี้ถือว่าเป็นเด็กที่มีความพิเศษ และมีพลังอำนาจ พิเศษ และจะเป็นผู้เยียวยารักษาผู้คนต่อไปภาคหน้า มีความเหนือมมนุษย์ทั่วไป 2) Faulty Children คือเด็กที่มีร่างกายบกพร่อง เช่น การเคลื่อนไหวลำบาก เกร็ง กระตุก ถือเป็นคนที่มีสัมพันธภาพแปลกแยก กับคนอื่น เข้ากับคนอื่นได้ยาก มีลักษณะกึ่งมนุษย์ (Half-human) 3) Bad Children คือ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Inhuman) ได้แก่ คนเผือก คนแคระ คนหัวโต เกิดมาเพื่อให้ครอบครัวดูแคล เกิดมาเพื่อตายมากกว่าอยู่

ส่วนในชนเผ่า Punan Bah ในเมือง Sarawak ประเทศมาเลเซีย ในการศึกษาของ Ida Nicolaisen (1995) ให้ความหมายกับ เด็กแผลว่า สภาวะของความไร้ตำแหน่งแห่งที่ สังคมไม่ต้องการ เป็นเรื่องที่อันตรายต่อสุขภาพของมารดาและเด็กที่คลอดมาก เป็นการเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ ส่วนคนพิการที่รุนแรงถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ไม่ได้รับจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ (Soul of Body) ส่วนคนพิการ ปัญญาอ่อน หรือ Down's Syndrome จัดเป็นกึ่งมนุษย์ (Half-human) มีจิตวิญญาณ (Soul of Body) แต่มีสภาพที่ไม่ดีนัก

การให้ความหมาย คุณค่าของคนพิการนั้น ทฤษฎีที่ใช้ในการให้ความหมายความพิการของสังคม มีอยู่ 2 ทฤษฎีใหญ่ ๆ คือ

1. ทฤษฎีว่าด้วยแนวคิดเรื่องตราบาปของคอฟฟ์แมน (Goffman's Concept of Stigma) (1963, quoted in Ingstad and Whyte, 1955, pp. 40-44)

เป็นแนวคิดดั้งเดิมในการศึกษาความพิการ การที่คนพิการถูกตราบาป (Stigma) และเป็นเหตุนำไปสู่การที่คนพิการถูกตีตราทางสังคม และการเลือกปฏิบัติ โดยแบ่ง การตราบาป เป็น 3 ประเภทคือ 1) Physical Impairment Stigma 2) Character Deficiencies Stigma และ 3) Tribal or Kin Based Stigma ซึ่งความหมายเหล่านี้ขึ้นอยู่กับ ชนชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ความเชื่อทางศาสนา การตราบาป ตีตราทางสังคมต่อคนพิการทั้ง 3 ประเภทเหล่านี้ ยังสามารถผสมผสาน ทั้งแง่บวก และลบ ทำให้ปรับแต่ง เสริม และลด เอกลักษณ์ทางสังคม สังกัทางวัฒนธรรม ในการให้ความหมายของความปกติ และความพิการของสังคม ตัวอย่างที่ใช้แนวทฤษฎีนี้อธิบาย คือ จากการศึกษาของ Patric Devlieger (1995) ในคนชนเผ่า Songye ของประเทศ Zaire ที่ได้ระบุไว้ในข้างต้น แต่แนวคิดดังกล่าวค่อนข้างยากในการนำไปใช้วิเคราะห์ ค้นหาเงื่อนไขทางวัฒนธรรม และโครงสร้างทางสังคม ในการให้ความหมาย เกี่ยวกับ ความเป็นบุคคล และความพิการ

2. ทฤษฎีว่าด้วย สภาวะแห่งการไร้ตำแหน่งแห่งที่ของเจนเนป (State of Liminality of Arnold Van Gennep) (1908, quoted in Ingstad and Whyte, 1995, pp.40-44)

Gennep มีความเห็นว่า พิธีกรรม เรื่องราวของวิฤติของชีวิต รวมทั้งความพิการของมนุษย์ คือการแสดงออกของสัญลักษณ์ การเปลี่ยนถ่าย ของบุคคลจาก สถานะทางสังคมหนึ่ง ไปยังอีกสถานะหนึ่งโดยแบ่งเป็น 3 สภาวะ คือ 1) สภาวะการแปลกแยกจากความเป็นคนเดิม (Detachment of Individual) 2) สภาวะแห่งการปรับเปลี่ยน (Transition) 3) สภาวะแห่งการรวมตัว (Incorporation) กลายเป็นคนใหม่ สถานะใหม่ในสังคม ในระยะที่ 2 คือการอยู่ระหว่างการปรับเปลี่ยนนี้เอง Gennep เรียกว่า "Stage of Liminality" คือ บุคคลนั้น จะมีความอ่อนไหว มีความเปราะบาง และได้รับการกระทบจากปัจจัยภายนอกได้ง่าย

60 ปี หลังจากนั้น Victor Turner (1969, quoted in Ingstad and Whyte, 1995, p. 40) ได้กล่าวถึงแนวคิดของ Gennep ว่า ชีวิตในสังคมนั้นเป็นกระบวนการที่มีเหตุผลในตัวของมันเอง บุคคล มีความคงที่ในการเปลี่ยนจากสถานะหนึ่งไปยังอีกสถานะหนึ่ง แม้จะอยู่ในสภาวะที่ไร้ตำแหน่งแห่งที่ (Statuslessness or Liminality) ดังนั้น บุคคลที่อยู่ในสภาวะไร้ตำแหน่งแห่งที่ ยังอยู่ในโครงข่ายของความมีสถานะหรือตำแหน่ง มิได้หมายความว่าเขาไม่มีตำแหน่งอย่างสิ้นเชิง เพียงแต่ ยังไม่ได้ระบุตำแหน่งแห่งที่ใหม่ที่แน่นอนให้เขาเท่านั้น ดังนั้นคนเหล่านี้จึงเป็นบุคคลที่ตกอยู่ในภาวะอันตราย หรือภาวะของความเสี่ยง

Murphy et al (1988, quoted in Ingstad and Whyte, 1995, p. 40) ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ในสภาวะไร้ตำแหน่งแห่งที่ คนพิการได้ถูกจัดแบ่ง แยกออกจากสังคม

เขามีได้เป็นคนป่วยแต่ก็มีใจอยู่ในสถานะที่ดี เขาไม่มีสถานะที่ชัดเจน คนพิการอาจได้รับการปฏิบัติ หรือหลีกเลี่ยงจากสังคม รวากับว่าสังคมนั้นมองไม่เห็นความพิการ พลั้งนี้สามารถพบเห็นได้เช่น แม้ว่าทุกคนจะเห็นว่ามีคนพิการนั่งล้อเข็นอยู่ในห้อง คนเหล่านั้นก็พยายามจะรับรู้ว่ามีคนพิการอยู่ในห้อง หลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปใกล้คนพิการ โดยอาจให้เหตุผลว่าไม่เห็น ไม่รู้จะช่วยอย่างไร แต่แท้จริงคือ สังคม "ไม่มีพื้นที่" ให้แก่คนพิการเหล่านั้น

อย่างไรก็ตามในความเห็นของผู้วิจัยแล้ว แม้ว่าทั้งสองทฤษฎีจะมีความแตกต่างในการอธิบายถึงความพิการอยู่บ้าง กล่าวคือ Genneep อาจมองว่าสถานะแห่งความพิการสามารถเปลี่ยนแปลงได้ และเปลี่ยนถ่ายไปสู่สถานะที่ปราศจากความพิการได้ แต่หากอยู่ในระยะที่ 2 ก็มิได้ต่างไปจาก แนวคิด ของ Goffman เพราะตกอยู่ในภาวะอันตราย และบั่นทอนความเป็นมนุษย์ กลายเป็นคนที่ไร้คุณค่า และมีพื้นที่ทางสังคม โอกาส อิสระน้อยลง แม้แต่คนในบางครอบครัวก็มักจะเบียดขับคนพิการเหล่านั้นเช่นกัน ซึ่งในรายละเอียดของทั้งสองทฤษฎี ถือว่าเป็นทฤษฎีสำคัญในเรื่องเกี่ยวกับการให้ความหมาย การตราบาป และการเสริมพลังอำนาจของชุมชนสังคมต่อคนพิการและความพิการ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอในรายละเอียดในลำดับต่อไป

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเห็นว่า การรับรู้ การให้ความหมายของคนพิการ ความพิการ ของชุมชน สังคม อาจแบ่งได้เป็น 2 มิติใหญ่ ๆ คือ

1. การตราบาป และให้คุณค่าทางลบ (Stigma / Negative Attitude)

จากการศึกษาของ Adrienne Asch and Michelle Fine ในแถบอเมริกาเหนือ (1988, quoted in Ingstad and Whyte, 1995, p.16) พบว่า คนพิการมีโอกาสในการแต่งงานน้อยกว่าคนทั่วไป โดยเฉพาะ ผู้หญิงที่พิการมีโอกาสการแต่งงานน้อยกว่า ผู้ชายที่พิการ และหากหญิงเหล่านั้นแต่งงาน ก็มักจะมีสามีเป็นคนพิการเหมือนกัน และเมื่อศึกษาเชิงลึกแล้ว หญิงพิการเหล่านั้น มีคาดหวัง และความพอใจที่จะแต่งงานกับผู้ชายที่ไม่ต้องฉลาด รอบรู้มาก และมีลักษณะพึงพิง จากความหวังดังกล่าวจึงทำให้หญิงพิการมีโอกาส หาผู้ชายที่มีลักษณะดังกล่าว และมีโอกาสแต่งงานน้อยลง

เช่นเดียวกับการศึกษาของ Sentumbwe (1988) ในประเทศ Uganda พบว่า หญิงตาบอดมีโอกาส ในการแต่งงานน้อยกว่าผู้ชายที่ตาบอด แต่หญิงตาบอดเหล่านี้ก็มีสิ่งสำคัญที่เขาต้องการในการแต่งงานคือ การต้องการมีบุตร และการมีบุตรนี้เองทำให้หญิงตาบอดมีความเป็นตัวของตัวเอง มีอิสระในตนเองมากขึ้น เพราะเธอรับรู้ว่าการกำลังมีอีกคนหนึ่ง ...บุตรของเธอ กำลังต้องพึ่งพิงเธอเช่นกัน เสมือนเธอมีพื้นที่ให้กับตัวเองมากขึ้น

จากการศึกษาวิจัยของผู้วิจัย (Cheausuwantavee, 2002) พบว่า หญิงที่พิการมีความต้องการที่จะมีการสื่อสารทางเพศอย่างเปิดเผย (Opened Sexual Communication) และต้องการ สนใจความรู้เรื่องเพศศึกษามากกว่าคนทั่วไป และผู้ชายที่พิการ ซึ่งเป็นไปได้ว่า หญิงพิการมีความพยายามที่ต้องการจะมีคู่ครอง และแสวงหาโอกาสในการแต่งงาน และไม่ต้องการปล่อยโอกาสที่มีไม่มากนักให้หลุดลอยไป

ไม่เพียงแต่ในด้านชีวิตครอบครัว เท่านั้น ในด้านการศึกษาคนพิการก็มีพื้นที่ทางสังคมน้อยกว่า ดังเช่น ครอบครัวในอิสราเอล ค่อนข้างจะตราบาปลูกตาบอดว่าด้อยกว่า ลูกตาดี โดยจะให้โอกาสลูกตาดีได้เรียนหนังสือมากกว่าลูกที่ตาบอด (Deshen and Deshen, 1989)

2. การไม่ตราบาป และการให้คุณค่าทางบวกแก่คนพิการ (Non Stigma / Positive Attitude)

จากการศึกษาของ Aud Talle (1995) ชนเผ่า Maasai ประเทศ Kenya ได้ให้ความหมาย คนพิการ ว่าคือคนที่อาจมีสภาพร่างกายแตกต่างไปจากคนอื่น แต่ก็สามารถจะทำงานในชีวิตประจำวันได้ความพิการนั้น มิได้ทำให้เขาแปลกแยกจากความเป็นบุคคล (Personhood) ความแตกต่างทางกายภาพ ได้รับการยอมรับว่าเป็น ส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตปกติที่อาจเกิดขึ้นได้ ความพิการอาจจะปรากฏให้เห็นได้ว่ามีจริง แต่ก็มีได้ปิดกั้นความสามารถทางสังคมของบุคคลนั้น คนพิการจึงควรที่จะแต่งงาน และมีบุตรได้เหมือนกับคนอื่น ๆ คนที่ถือว่าเป็นคนพิการที่แท้จริงคือคนที่ ทำตัวแปลกแยกจากชุมชน อยู่ร่วมกับคนอื่นไม่ได้ หรือสมควรได้รับการสาปแช่งจากคนในชุมชน

ในบางสังคม แม้จะมีการให้ความหมายกับความพิการ หรือให้ค่าคนพิการเป็นบุคคลที่ด้อยกว่าคนทั่วไป แต่ก็มี การระบบโครงสร้าง สถาบันทางสังคม ที่ให้ "พื้นที่ทางสังคม" และมีความ "เอื้ออาทร" กับคนพิการไม่น้อยทีเดียว จากงานวิจัยในประเทศแถบทวีปอัฟริกา ของ Susan Reynolds Whyte (1995) คนพิการจะได้รับการดูแลจากคนในครอบครัว เนื่องจากมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย ภาระในการดูแลคนพิการได้เฉลี่ยไปยังทุกคนในครอบครัว โดยเฉพาะ ปู่ย่า ตายาย จะเป็นผู้ดูแล เพราะ พ่อแม่ของเด็กพิการเหล่านั้น จะเป็นผู้ออกไปทำงานนอกบ้าน ดังนั้นความรัก ความสัมพันธ์ การอุปถัมภ์ค้ำจุนในเครือญาติ จึงเป็นหัวใจสำคัญ ในการดูแลคนพิการในแต่ละครอบครัว

ในบางชนเผ่า ยังมีการจัดโครงสร้างทางอาชีพ และการให้คุณค่าในการทำงานของคนพิการ ให้ความสำคัญ กับสังคมของตนว่าเป็น องค์กรแห่งการผลิต มีการจัดงานตามความถนัด และเหมาะสมกับความพิการ (Organization of Production and Degree of

Specialization) ทำให้คนพิการสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ มองว่าคนพิการสามารถจะอำนวยความสะดวกต่อสังคมของตนได้ สภาพการทำงานค่อนข้างยืดหยุ่นได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวและเพื่อนบ้าน การจัดหางานที่สามารถทำได้ภายในบ้าน โดยมองว่าหากว่า แรงงานเป็นสินค้าแล้ว ย่อมมีการแข่งขันของตลาด การมีส่วนร่วมของคนพิการก็จะถูกกำจัดออกไปจากระบบสังคมทันที (Narasimhan & Mukherjee, 1986, quoted in Ingstad & Whyte, 1995, p. 15)

6. แนวคิดเกี่ยวกับตราบาป (Stigma)

6.1 แนวคิดเบื้องต้น

จากงานเขียนของ Erving Goffman (1963) ในสมัยกรีกนั้น คำว่า “ตราบาป” มักหมายถึง ลักษณะทางกายที่เห็นได้ชัด และมีความเป็นสิ่งที่ผิดปกติวิสัย คำนึงและเป็นตัว/รูปสัญลักษณ์ (Signifier) ที่มีความหมายเลวร้ายทางศีลธรรม สัญลักษณ์ (Signs) ดังกล่าวจะเป็นตัวประกาศให้บุคคลนั้น กลายเป็นผู้ถูกตำหนิ ผิดจารีตประเพณี สังคมสมควรหลีกเลี่ยงโดยเฉพาะในที่สาธารณะ ปัจจุบันคำดังกล่าวมีความหมายที่กว้างขวางขึ้น และไม่เฉพาะแต่ผู้มีลักษณะทางกายที่ผิดปกติวิสัยเท่านั้น

สังคมสร้างวิธีการจัดประเภทของคนและลักษณะความเป็นปกติและธรรมชาติ โดยปกติแล้วการปฏิสัมพันธ์ในสังคมของมนุษย์ มิได้ให้ความสนใจและคิดถึงการจัดแบ่งเหล่านี้ จนกว่าเราจะเผชิญกับคนแปลกหน้า ผู้ที่ต่างไปจากที่เราพบเห็น กรอบความคิดที่แฝงเร้นเหล่านี้ก็จะปรากฏขึ้น กลายเป็น เอกลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) นำไปสู่ ความคาดหวังแห่งความปกติ และความต้องการ และเป็นความรู้สึกที่ปรากฏต่อประสาทการรับรู้ และมีผลกระทบซ่อนเร้นอยู่ภายใน ก่อนที่จะเผชิญกับสิ่งแปลกใหม่และประหลาดไปจากที่คุ้นชิน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ อาจเรียกว่า “เอกลักษณ์ทางสังคมที่เสมือนจริง” (Virtual Social Identity) ส่วนประเภท และลักษณะที่มนุษย์เผชิญ เป็น มีอยู่ เรียกว่า “เอกลักษณ์ทางสังคมที่เป็นจริง” (Actual Social Identity)

เมื่อมีคนที่เราไม่คุ้นชิน ความคิดเหล่านี้จะปรากฏขึ้น และจะทำให้คนที่เราเผชิญอยู่นั้นแตกต่างไปจากคนอื่น ไม่เป็นที่ต้องการ มีมลทิน ไม่จัดนับ หรือให้ที่อยู่ในความรู้สึก ลักษณะที่ปรากฏขึ้นในใจเช่นนี้เรียกว่า “ตราบาป” ซึ่งถูกสถาปนาขึ้นจากความแปลกแยก แตกต่างระหว่างเอกลักษณ์ทางสังคมที่เสมือนจริง/คาดหวัง กับ ความเป็นจริง แม้ว่า ตราบาปจะเป็นถ้อยคำที่

เชื่อมโยงกับลักษณะที่ไม่พึงประสงค์ แต่แท้จริงแล้วเป็นความสัมพันธ์ของภาษาและการให้ความหมาย มิใช่ลักษณะนั้น ๆ โดยตรง นั่นหมายความว่าลักษณะเดียวกันนี้ อาจเป็นตราบาปสำหรับสังคมหนึ่ง แต่อาจเป็นเรื่องปกติวิสัย สิ่งที่คุณชินกับอีกสังคมหนึ่ง กล่าวโดยสรุป ตราบาปเป็นความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะ และความรู้สึกคุ้นชิน (Stereotype) ซึ่งมีอยู่ในทุกสังคม

ประเภทของ ตราบาปมี 3 ประเภท คือ 1) ตราบาปจากลักษณะความผิดปกติทางกาย 2) ตราบาปที่เกิดจากการถูกตำหนิต่างๆ เสมือนเป็นผู้มีใจอ่อนแอ ไม่เป็นธรรมชาติ อับายศ ไม่ซื่อสัตย์ และมักมีกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ก่อนหน้าแล้ว เช่น ผู้ติดยา รักร่วมเพศ เป็นต้น 3) ตราบาปที่เกิดจาก ความเป็นชนเผ่าในเรื่องชาติพันธุ์ ความเป็นชาติ ศาสนา ซึ่งตราบาปประเภทนี้สามารถถ่ายทอดส่งผ่าน และแปดเปื้อนสมาชิกในครอบครัวด้วย

ในระดับปัจเจก ความรู้สึกตราบาปเกิดขึ้นจากความแปลกแยกระหว่าง ความต้องการหรือสิ่งที่คาดหวัง กับตัวตนที่แท้จริง ซึ่ง ตราบาปจะหายไปได้นั้น บุคคลต้อง "ยอมรับ" (Acceptance) ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลเผชิญกับสิ่งที่แปลกแยกนั้น ยอมรับและตระหนักถึงลักษณะที่ปนเปื้อนของเอกลักษณ์ทางสังคมนั้น นำไปสู่การขยายตนเองและยอมรับความแปลกแยกนั้น การเผชิญตราบาปนั้นอาจไม่สำเร็จและยอมรับได้ทุกคน ในบางคนนั้นล้มเหลว เช่น ภายหลังที่มีร่างกายพิการ บุคคลก็จะแสวงหาวิธีการเยียวยารักษา ซึ่งการรักษาดังกล่าวมิได้ทำให้บุคคลกลับสู่สภาพปกติ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงตัวตนจาก คนที่ถูกตำหนิอย่างหนึ่ง (Particular Blemish) ไปสู่ คนที่สมเหตุสมผลที่ถูกตำหนิ ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ จะทำให้บุคคลอยู่ในสภาพ "การกลายเป็นเหยื่อ" (Victimization) คือ บุคคลจะมีโอกาสที่จะได้รับการรักษา เยียวยาที่ไม่ถูกต้องมากขึ้น ล้มเหลวกับการบำบัดที่ลวกๆ แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ บุคคลเหล่านี้ยินดีที่จะเข้าไปเผชิญกับการบำบัด รักษาเหล่านี้ ดังนั้นความเจ็บปวดจากสภาพของการตราบาป นำเขาเข้าไปสู่กระบวนการบำบัดเหล่านี้ แม้ว่าพวกเขา จะอยู่ในสภาพเป็นเหยื่อกก็ตาม และในบางรายใช้ความมีตราบาปเพื่อ "การได้รับผลตอบแทนทางอ้อม" (Secondary Gain) เพื่อการต่อรอง การขอโทษ หลีกเลี่ยงการแข่งขัน และความรับผิดชอบในสังคม แต่ในบางรายนั้นก็สามารถยอมรับและปรับตัวต่อความมีตราบาปนั้น เรียนรู้และสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้

เนื่องจาก โดยธรรมชาติแล้ว คนปกติ (Normal) กับคนที่ถูกตราบาป (Stigmatized) ต้องมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน/ ผสมผสานระหว่างกัน (Mixed Contact) ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงเสมือนเป็นการขัดเคืองกันระหว่าง ความเป็นทวิลักษณ์ระหว่าง "คนปกติ" และ "คนถูกตราบาป" เสมอ ผลของการมีตราบาปมีมากมาย ไม่ว่าจะเป็น ความรู้สึกมีปมด้อย ความอิจฉา รู้สึกไม่มั่นคง ไม่มั่นใจ โดยเฉพาะความรู้สึกไม่มั่นใจว่าคนปกติจะแยกแยะและยอมรับพวกเขาอย่างไร ความรู้สึก

ไม่มั่นคงนี้เกิดจากการที่คนมีตราบาปนั้นไม่รู้ว่าเขาจะถูกจัดวางไว้ในกลุ่มใด และไม่รู้ว่าตำแหน่งที่ใดที่เหมาะสมกับพวกเขา โดยสรุป คนถูกตราบาป มักมีความคิด ที่ว่าไม่รู้ว่า คนอื่นคิดอะไรกับพวกเขาบ้าง ส่วนปฏิกิริยาของคนทั่วไปที่มีต่อคนถูกตราบาปนั้น แสดงได้หลายรูปแบบ เช่น การเหมารวมว่า ปัญหาของคนพิการทุกอย่างในชีวิตนั้น เกิดจากความพิการที่เขาเป็น ความรู้สึกที่คนพิการไม่คู่ควรจะทำในบางสิ่งบางอย่าง ได้แก่ การสูบบุหรี่ การทำงานหรือประกอบอาชีพ เป็นต้น

ภารกิจอีกประการหนึ่งของคนกลุ่มนี้คือ การปรากฏตัวในฐานะ “นักพูด” แก่ผู้ฟังที่เป็นคนปกติ และกลุ่มที่ถูกตราบาปเป็นการยกตัวอย่าง แสดงตัวอย่าง การเสนอแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ประสบผลสำเร็จของคนที่ถูกตราบาป เพื่อจะแสดงให้เห็นให้สาธารณะได้รับรู้ว่า คนกลุ่มนี้ก็สามารถดำเนินชีวิตเยี่ยงเป็นคนปกติได้เช่นกัน นอกจากนี้คนกลุ่มนี้ ยังผลิตสื่อ สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นช่องทางการเผยแพร่ข่าวสาร การแลกเปลี่ยนความรู้สึก สำหรับผู้อ่านที่มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันที่จริง ๆ และรู้สึกมีพันธะสัมพันธ์อย่างลึกซึ้ง บางครั้งเป็นการประกาศพันธมิตร และศัตรูในสิ่งพิมพ์ด้วย รวมไปถึงการบรรจุเรื่องราวของ คนพิการที่เป็นตัวอย่าง การเผยแพร่การบริการ การบำบัดรักษาที่ไม่ถูกต้องของคนปกติที่มีต่อพวกเขา

ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นการพิจารณาจากมุมมอง จุดยืนของคนที่ถูกตราบาป คนในคนที่มีตราบาป (The Own/Native) แต่มีคนอีกกลุ่มหนึ่ง ที่ Goffman เรียกว่า “คนที่มีปัญญา” หรือ “ผู้มีจิตสาธารณะ” (The Wise or the Wise Persons) ซึ่งหมายถึง คนปกติที่พาตัวเองเข้าไปรับรู้ ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตที่เร้นลับของคนที่ถูกตราบาป มีความเห็นอกเห็นใจ ยอมรับ และมีความเป็นสมาชิกอย่างมีไมตรีกับคนที่ถูกตราบาปเสมือนคนในเครือญาติ

ผู้มีจิตสาธารณะ ในความหมายนี้มี 2 ประเภท 1) เป็นบุคคลที่ทำงานเพื่อตอบสนองความต้องการของคนที่ถูกตราบาป หรือดำเนินกิจกรรมที่สังคมควรปฏิบัติต่อคนเหล่านี้ เช่น พยาบาล แพทย์ ที่ทำงานและมีความรู้ด้านกายอุปกรณ์ในการช่วยเหลือคนพิการ หรือตำรวจที่ทำงานกับผู้ต้องหา และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์กับผู้ต้องหา เป็นต้น 2) บุคคลที่มีความสัมพันธ์ในโครงสร้างทางสังคมกับคนที่ถูกตราบาป และความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้บุคคลนั้นต้องร่วมรับรู้ เจ็บปวดและหาทางออกพร้อมกับคนที่ถูกตราบาปนั้นด้วย เช่น คู่สามีภรรยา บิดามารดา ญาติ พี่น้อง และเพื่อนสนิท เป็นต้น คนปกติที่รู้สึกมีตราบาปร่วม (Persons with Courtesy Stigma) นั้น จะมีลักษณะ “ความมีภาวะปกติ” (Normalization) ที่แสดงให้เห็นถึงระยะห่าง หรือความแตกต่าง ของคนปกติที่สามารถก้าวเข้าไปช่วยเหลือคนที่ถูกตราบาปนั้น ในขณะที่เขาไม่มีตราบาป ซึ่งมีความแตกต่างกับคำว่า “การแสดงภาพลักษณ์ความมีภาวะปกติ”

(Normification) หมายถึง ความพยายามของคนที่ถูกตราบาปที่จะแสดงตนเองราวกับคนปกติทั่วไป ดังนั้น คนปกติที่รู้สึกมีตราบาปร่วม อาจต้องเผชิญทั้งภาวะความอึดอัดใจทั้งความรู้สึกตราบาปทั้งที่ตนเองมิได้มีตราบาป และความเป็นคนปกติของตนที่มีความรู้สึกร่วมกับคนอื่น อันเป็นการที่ต้องเผชิญกับ "ภาวะแห่งความไม่แท้" ของตน เป็นความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนระหว่าง ความ เป็นคนที่ถูกตราบาป และ การเป็นผู้แสดงแทน

6.2 การเปลี่ยนผ่านและก้าวข้ามตราบาปของชีวิต (Passing)

เมื่อบุคคลมีตราบาป ก็จะทำให้บุคคลแยกตัวออกจากสังคม และมีชีวิตทำไม่มีความสุขในสังคม บุคคลจึงจำเป็นต้อง ทำลายอุปสรรคปัญหานี้ และเปลี่ยนผ่านวิกฤติชีวิตของตนไปสู่อีกจุดหนึ่ง (Break-down and Passing) วงจรธรรมชาติของการเปลี่ยนผ่านนั้นมี 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. Unwitting Passing : เป็นขั้นที่บุคคลไม่รู้ว่ากำลังเข้าสู่การเปลี่ยนผ่าน
2. Unintended Passing : เริ่มเรียนรู้ว่าตนเองกำลังเปลี่ยนผ่านโดยไม่ตั้งใจ
3. Passing for Fun : เริ่มรู้สึก สนุกและมีความสุขกับชีวิตมากขึ้น
4. Passing During Non Routine Parts of Social Round : รู้สึกถึงความเปลี่ยนผ่าน (มีความสุข- ผู้วิจัย) ในบางส่วนของชีวิต ในกิจกรรมที่มีใช้กิจวัตรประจำวัน เช่น การได้ไปพักผ่อน การไปเที่ยว
5. Passing During Routine Daily Occasions : รู้สึกและมีการเปลี่ยนผ่าน (มีความสุข- ผู้วิจัย) ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เช่น รู้สึกทำงานได้ดี มีอาชีพ มีความสุขกับการทำงาน
6. Disappearance : เป็นขั้นของการเปลี่ยนผ่านที่สมบูรณ์ มีความสุข หรือพอใจในแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิต

ซึ่งการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว เป็นสิ่งที่บุคคลนั้นเท่านั้นที่จะรับรู้ได้ว่าตนเองกำลังอยู่ ณ ขั้นตอนไหนของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งอาจถ่ายทอดออกมาจากงานเขียนชีวประวัติของตนเอง และพฤติกรรมต่าง ๆ และมีการจัดการและการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง เช่นบุคคลนั้นอาจเดินทางไปยังอีกเมืองหนึ่ง ไปเช่าห้องพักเพื่อพักผ่อน ซื้อของ ซื้อเครื่องแต่งตัวให้ตนเอง เหมือนผีเสื้อที่กำลังมีปีกใหม่และกำลังจะกระพือปีกบินอย่างอิสระ แต่อย่างไรก็ตามแต่ละคนมีการเปลี่ยนผ่านที่แตกต่างกัน และอาจจะล้มเหลวในการเปลี่ยนผ่านและกลับไปสู่ขั้นตอนเดิมใหม่อีกก็ได้

กระบวนการเปลี่ยนผ่าน มีความเกี่ยวข้องกับสภาพจิตใจของบุคคลที่ต้องเปลี่ยนผ่าน ซึ่งมี 3 ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้คือ

1. บุคคลที่ต้องเปลี่ยนผ่านจะมี ความวิตกกังวลสูง การดำเนินชีวิตอาจชะงักงันได้ตลอดเวลา
2. บุคคลที่ต้องเปลี่ยนผ่านจะมีความรู้สึกแปลกแยก ในการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น ถึงแม้ไม่แน่ใจในเจตคติที่มีต่อตนเองของกลุ่มใหม่ที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย
3. บุคคลที่ก้าวพ้นการเปลี่ยนผ่านแล้ว ต้องมีชีวิตและดำรงอยู่ได้ในรูปแบบต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นที่อาจปฏิบัติต่อบุคคลที่เปลี่ยนผ่าน อย่างไม่สามารถคาดเดาได้เลย และต้องใช้เวลาในการปรับตัวและการขัดเกลา

6.3 เทคนิคการควบคุมข้อมูล (Techniques of Information Control)

มีวิธีการที่หลากหลายที่บุคคลใช้จัดการข้อมูล จัดการเกี่ยวกับตนเองและตราบาป ได้แก่

1. การปกปิด / ปฏิเสธที่จะรับรู้สัญลักษณ์ของการตราบาป : เช่น คนที่ฉีดสารเสพติดอาจสวมเสื้อแขนยาวเพื่อปกปิดรอยเข็มฉีดยา คนพิการอาจปฏิเสธที่ใช้เครื่องช่วยความพิการ ทั้งที่มีความจำเป็นต้องใช้ หรือ คนที่มีสายตาเลือนราง อาจจะไม่กล้าเสี่ยงการอ่านหนังสือ เป็นต้น
2. การเปลี่ยน กลบเกลื่อนสัญลักษณ์ของการตราบาป ไปเป็นลักษณะอื่น เช่น คนที่มีปัญหาทางการได้ยิน จะแสดงอาการจะเป็นลม อาการง่วงนอน แสดงอาการเป็นคนเปื้อนคนง่ายเพื่อหลีกเลี่ยงที่จะตอบคำถาม พุดคุยเนื่องจากไม่ได้ยินหรือไม่เข้าใจคำถามเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
3. การจัดแบ่งโลกออกเป็น 2 ส่วน เพื่อจัดการกับความเสียดแทง คือ คนกลุ่มใหญ่ที่ไม่อยากพุดคุยด้วยกับกลุ่มเล็กที่มีการพุดคุยปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด นั้นหมายความว่าคนที่มิตราบาปต้องการสัมพันธภาพที่แน่นแฟ้น มีความมั่นใจว่าข้อมูลของเขาจะเก็บไว้เป็นความลับ ซึ่งในแนวคิดประเด็นนี้ นักวิชาชีพ ผู้บำบัดรักษานำมาใช้เป็นแนวทางการบริการ การช่วยเหลือกับคนที่มิตราบาปด้วย

6.4 งานวิจัย งานเขียน และข้อสรุปเกี่ยวกับความพิการและการตราบาป (Stigma)

จากงานเขียนของ Fine and Asch (1988) ได้ระบุถึงข้อสรุป ข้อค้นพบเบื้องต้น (Assumptions about Disability) ที่ท้าทายต่อนักวิจัยและการค้นหา

1) ความพิการมักถูกจัดวางไว้ในมิติทางชีววิทยา : ความพิการได้รับการยอมรับว่าเป็นตัวแปรอิสระ (Independent Variable) : ความพิการและความเป็นมนุษย์ได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งเดียวกัน อยู่ในมิติเดียวกัน และเป็นสาเหตุของการเกิดพฤติกรรมและเจตคติของคนอื่น ๆ ที่มีต่อคนพิการด้วย เช่น งานของ Goffman (1963) ระบุว่าความพิการกระตุ้นให้เกิดความวิตกกังวลและความอึดอัดให้แก่ผู้พบเห็น คนอื่น โดยเฉพาะความพิการที่มองเห็นได้ชัด เช่น คนพิการนั่งล้อเข็น คนตาบอด และนำไปสู่การตราบาปทางสังคม คนพิการกลายเป็นสิ่งแปลกประหลาดในสังคม โดยสรุป ความพิการเป็นตัวแปรอิสระ ที่จะทำให้เกิดความวิตกกังวล อึดอัดของสังคมเป็นตัวทำนายผลลัพธ์ ของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

2) เมื่อคนพิการเผชิญกับปัญหา นั้นแสดงให้เห็นว่า “ความพิการ” เป็นต้นเหตุของปัญหาดังกล่าว : แนวคิดนี้อยู่ในงานเขียนของ Goffman (1963) และ Jones et al (1984, quoted in Fine and Asch, 1988, p.9) เช่นเดียวกับ Hahn ที่ให้ความหมาย คำว่า “สิ่งแวดล้อมแห่งความพิการ” (Disabling Environment) ที่มองว่าอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นของคนพิการเป็นผลของ หรือข้อจำกัดทางชีววิทยา/ ทางร่างกายของบุคคล มากกว่าอุปสรรคทางสถาปัตยกรรม ที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือการเลือกปฏิบัติของสังคมต่อคนพิการ ดังนั้นการเรียกร้องและการบัญญัติกฎหมายเพื่อขจัดปัญหาการเลือกปฏิบัติ จึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาทุกอย่างของคนพิการ “ในโลกที่สร้างมาเพื่อคนส่วนใหญ่ที่มีร่างกายปกติ” ดังนั้นสิ่งที่น่าจะเป็นทางออกและการแก้ไขปัญหานี้ก็คือ การให้การปรึกษา ฝึกฝนให้คนพิการ “ยอมรับ” “ความจริง” บนโลกใบนี้ (Baker, 1948, quoted in Fine and Asch, 1988, p. 9)

อย่างไรก็ตามข้อสรุปนี้ ก็มีได้รับการยอมรับจากนักคิด ทั้งหมด Sampson (1983, quoted in Fine and Asch, 1988, p.10) ที่ทำงานด้านยุติธรรม ก็เป็นคนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิด หรือข้อสรุปนี้ โดยเขาเห็นว่า การจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรม เป็นสิ่งที่จะช่วยให้ คนพิการได้รับความสุข และการปลดปล่อยจากความรู้สึกดังกล่าว มากกว่า “การยอมรับ” กับสิ่งแวดล้อม ชะตากรรม และผลพวงของความพิการอย่างที่เป็นอยู่

3) คนพิการ คือ เหยื่อ (Victim) : ในทัศนะนี้ คนพิการถูกมองว่าเป็นเหยื่อ เป็นคนที่ต้องเผชิญกับ ความเจ็บปวดจากการ “โทษตนเอง” (Bulman & Wortman, 1977, quoted in Fine

and Asch, 1988, p. 10) ในทางจิตวิทยานั้น ความพิการถูกแสดงออกมาโดยแบบแผนการมีกลไกป้องกันทางจิต ที่เรียกว่า "การปฏิเสธ" (Denial) ดังนั้น ความพิการ จึงถูกใช้ในความหมายของการ "เป็นเหยื่อ" ซึ่ง Taylor et al (1983) และ Schutz and Decker (1985, quoted in Fine and Asch, 1988, p. 10) ได้อธิบายสภาพที่คนตกเป็นเหยื่อนี้ จะมีวิธีการเผชิญกับปัญหาดังกล่าวเป็นขั้นตอน 4-5 ขั้นตอนของการปรับตัว เริ่มตั้งแต่ การโทษตัวเอง ซึมเศร้า ไปจนถึงการยอมรับและปราศจากความรู้สึกมีปัญหา ปรับตัวได้ ซึ่งแต่ละคนใช้เวลาที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ 1 เดือน 1 ปี 5 ปี 20 ปี หรือ บางคนอาจไม่สามารถยอมรับ ทำใจกับความพิการ หรือตก "เป็นเหยื่อ" ไปตลอดชีวิต

4) ความพิการ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสภาวะแห่งตน (Self Concept) การนิยามตนเอง การให้ความหมายตนเอง การปรับตัวทางสังคม และกลุ่มอ้างอิง ข้อสรุปนี้ ปรากฏอยู่ในงานเขียนของ Taylor et al (1983), Jones et al (1984) และ Gibbons (1986) เป็นต้น (quoted in Fine and Asch, 1988, pp. 11-12)

5) การมีความพิการ เป็นเครื่องหมาย แสดงถึงความต้องการ การช่วยเหลือ และการประคับประคองทางสังคม : ข้อสรุปนี้ได้รับการสนับสนุนที่ปรากฏในงานของ Goffman (1986), Katz (1981), Brickman et al (1982), Jones et al (1984) และ Sarason (1986) เป็นต้น (quoted in Fine and Asch, 1988, pp. 12-13) จึงทำให้ "คนพิการ" อยู่ในฐานะ หรือสภาพของคนที่หมดหวัง ฟังฟัง ยอมตาม เจ็บป่วย และนำไปสู่ฐานคิด แบบแผนทางการแพทย์ (Medical Model) ที่ให้ความสำคัญของบทบาท "ผู้เชี่ยวชาญ" นักวิชาชีพ ต่าง ๆ เข้ามาช่วยเหลือ แก้ไขปัญหาให้คนพิการ มอง "ความพิการ" เหมือนกับ ไข้หวัด อาการปวดฟัน กระดูกหัก ฯลฯ เมื่อให้ผู้เชี่ยวชาญบำบัดรักษาและบางความพิการเป็นสภาพชั่วคราว ที่รักษาให้หายได้ และเมื่อบางความพิการไม่สามารถทำให้กลับมาใช้ชีวิตเหมือนปกติได้ ก็จะมองว่าความพิการ และคนพิการมีความยากลำบากในการแก้ไข และปรับตัว

นอกจากนี้ข้อสรุปนี้ คนทั่วไปมักจะต่อต้าน อึดอัดเมื่อต้องเผชิญกับคนพิการที่สามารถจัดการกับชีวิตของตนเองได้ ปฏิเสธความสำเร็จในการปรับตัวของคนพิการ มองงาน กิจกรรมที่มีต่อคนพิการเป็นเพียง "การทำให้ดีที่สุดในเรื่องที่เสียแล้วหรืองานไม่มีใครต้องการทำ" เท่านั้น (Making the best of a bad job) ดังนั้นการช่วยเหลือ หรือการฟื้นฟูสมรรถภาพ จึงให้ความสำคัญกับสุขภาพ/ การฟื้นฟูสมรรถภาพทางกายเท่านั้นและเป็นที่มาของฐานคิดแบบแผนทางการแพทย์ ดังกล่าวแล้วในข้างต้น

ซึ่งข้อสรุป แนวคิดนี้ ก็ถูกโต้แย้งว่าคนพิการมิได้หมายถึงการช่วยเหลือ พันพุ่มสมรรถภาพมิติทางร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือทางการศึกษา อาชีพ ตลอดจนคนพิการมิได้มีฐานะเป็น “ผู้รับ” เพียงอย่างเดียวอันเป็นการตอกย้ำ ความคิด ความเชื่อเดิม ๆ ที่มีมา เช่น เด็กพิการมิได้รับการคาดหวัง มีคุณค่า ประโยชน์ต่อครอบครัวและสังคม

จะเห็นได้ว่าข้อสรุป เบื้องต้นดังกล่าวค่อนข้างจะมองคนพิการ ความพิการในทางลบ คนพิการ / ความพิการจึงเป็นจึงเป็นสิ่งที่กระตุ้น ความรู้สึกของ “ภาวะอันตราย” “ความตาย” เพราะความพิการ สะท้อนให้เห็นถึงความไม่สามารถควบคุมชีวิตในมิติต่าง ๆ คนทั่วไปต้องการให้คนพิการอยู่ในสภาพทุกข์ ทรมานอยู่อย่างนั้น เพื่อตอกย้ำว่า “ภาวะของความปกติ” (Normal State) คือสิ่งที่ดีงาม และเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งแท้จริงแล้วในชีวิตประจำวันของคนเรา บางครั้งคนทั่วไปก็อยู่ในสภาพพึ่งพิง ควบคุมชีวิตของตนเองไม่ได้ เสมือนเราจะพยายามมนุษย์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” แต่แท้จริงแล้ว คนทั้งสองกลุ่ม ก็อยู่ในภาวะ “พึ่งพิงกัน” และ “มีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย” เช่นกัน (Interdependent and Stakeholder)

หากเราจะนิยามว่า คนพิการ คือ เหลือ หรือผู้ได้รับความทุกข์ยาก ในเชิงยุติธรรมทางสังคมแล้ว คนเหล่านี้ควรจะได้รับทรัพยากร ภายใต้งบประมาณของชุมชน นั้นหมายความว่า คนพิการ / คนที่เสียเปรียบทางสังคม คือ คนที่ต้องการการเปลี่ยนแปลง มากกว่าคนหรือสถาบันอื่น ๆ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลง สถาบันทางการศึกษา เศรษฐกิจ และระบบการเมือง/ อำนาจ จึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้คนที่ถูกปิดกั้นจากชุมชน สังคม และไม่มีอำนาจตัดสินใจ มาสู่การร่วมเถลิงอำนาจ และนำไปสู่ การมีทัศนะ เจตคติ และทักษะใหม่ของคนชายขอบ นอกกรอบเหล่านั้น

7. การวิเคราะห์พิธีกรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านวิกฤติชีวิต

(The Rites of Passage)

การวิเคราะห์พิธีการ (Ceremonies) ที่เกี่ยวข้องกับ การเปลี่ยนผ่านวิกฤติในชีวิตของบุคคล Arnold Van Gennep (1960) เรียกว่า “rites de passage” ซึ่งเมื่อพิจารณาทั้ง ลำดับ และเนื้อหาของพิธีการแห่งวิกฤติชีวิต สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

- 1) ระยะ การพราก/แยก (Separation)
- 2) ระยะการเปลี่ยนผ่าน (Transition)
- 3) ระยะการรวมตัว (Incorporation)

คำว่า "การเปลี่ยนผ่าน" (Passage) ในที่นี้ Genep หมายถึง แบบแผน ความเป็นพลวัต กระบวนการและโครงสร้าง แต่อย่างไรก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนผ่านทั้ง 3 มิติได้หมายความว่า จะใช้ได้กับคนทุกคน และทุกพิธีการ พิธีการการพราก แยก (Separation) อาจเห็นได้ชัดในพิธีการเกี่ยวกับการศพหรือการเสียชีวิต พิธีการเปลี่ยนผ่าน (Transition) อาจเห็นได้ชัดใน การตั้งท้อง การหมั้น การรับบุตรบุญธรรม การคลอดลูก การแต่งงานใหม่ การเปลี่ยนวัย พิธีการการรวมตัว (Incorporation) อาจพบเห็นได้ชัดใน พิธีการแต่งงาน เป็นต้น การวิเคราะห์พิธีการเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะสนใจว่า "อะไร" เท่านั้น แต่คำถามที่น่าสนใจกว่านั้นก็คือ "อย่างไร" และ "ทำไม" "การกำเนิดใหม่" (Regeneration) ถือเป็น กฎของชีวิตและจักรวาล เป็นการเกาะเกี่ยว เชื่อมโยงโลกทางสังคม ด้วยการวิเคราะห์ พิธีกรรมแห่งความตาย และการกำเนิดชีวิตใหม่ ดังนั้นระยะการเปลี่ยนผ่าน (Transition) จึงมีความสำคัญตรงที่เป็นเป็นพื้นที่ของการเชื่อมโยงของความแตกต่างของโลกและสิ่งที่แตกต่างกันความไม่เข้ากัน (Disturbance) ดังนั้นเสมือนว่า ทุกชีวิตมีระยะของการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งเป็นจังหวะที่มีทั้งความตกต่ำ และความมีพลังสูงสุด

ทฤษฎีและการวิเคราะห์พิธีการของ Genep (1960, pp. i-ix) ยังใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอื่นอีก เช่น พิธีการของการขึ้นปีใหม่ของปีใหม่ที่แสดงให้เห็นถึง การระเบิดของฤดูหนาว และการรวมตัวของฤดูใบไม้ผลิ แสดงถึงการตายของคนหนึ่ง และการกำเนิดเกิดขึ้นของอีกคนหนึ่ง รวมถึงการวิเคราะห์พิธีแห่งการเข้าสู่วัยรุ่น แสดงถึงโลกของความไม่มีเพศสภาพไปสู่การปรากฏขึ้นของความมีเพศสภาพแห่งตน

อย่างไรก็ตามเราสามารถจัดแบ่งประเภทของพิธีกรรม (Classification of Rites) ได้ดังนี้ (Genep, 1960, pp. 4-6)

1) พิธีการแห่งความเป็นเนื้อเดียวกัน (Sympathetic Rites) และพิธีกรรมแห่งการสัมผัส (Contagious Rites) :

- Sympathetic Rites เป็นพิธีการที่อยู่บนความเชื่อที่ว่า มีลักษณะที่ความสอดคล้อง เกี่ยวข้องกัน อยู่ในระนาบเดียวกัน เช่น มีความเหมือนกัน มีความแตกต่างที่เหมือนกัน มีความเป็นภาชนะที่ใส่กับสิ่งที่บรรจุ ความเป็นส่วนย่อยกับส่วนใหญ่ ความเป็นจินตภาพกับสิ่งที่มีอยู่จริง ความเป็นถ้อยคำกับการกระทำจริง

- Contagious Rites เป็นพิธีการ ที่อยู่บนความเชื่อที่ว่า ลักษณะที่เป็นธรรมชาติ หรือที่ได้มาภายหลังเป็นวัตถุ รูปธรรม และสืบทอดได้ ไม่ว่าจากการสัมผัสทางกายหรือการมีปฏิสัมพันธ์

2) พิธีการตรง และพิธีการอ้อม (Direct Rites and Indirect Rites) :

- Direct Rites คือ พิธีการ ที่ได้มาซึ่งผลในทันทีทันใด โดยตรง โดยไม่ต้องรอ หรืออาศัยการจัดการด้วยตัวกลางภายนอก หรือผู้อื่นภายนอกมากระทำ เช่น คำแข่งด่า หรือ คาลา

- Indirect Rites คือ พิธีการอันเป็นการ ไปก่พัด ปัดเป่า ภูติ ผี มาร ปีศาจ เพื่อให้เกิดผลสะท้อน เกิดการเคลื่อนไหว เกิดพลังภายใน ส่วนบุคคล โดยมีกระทำในฐานะเป็น เจ้าของของผู้กระทำพิธีการนั้นด้วย เช่น พิธีบนบาน การสวดมนต์ หรือ พิธีกรรมทางศาสนา

3) พิธีการทางบวก และพิธีการทางลบ (Positive Rites and Negative Rites)

- Positive Rites คือ พลัง สิ่ง ที่ควรกระทำ

- Negative Rites คือ การกระทำที่เป็นข้อห้าม ควรปกปิด (Taboo / Prohibition) กล่าวถึงไม่ได้ ไม่ให้ทำ เป็นพลังในทางลบ ดังนั้น Taboo มิได้มีอยู่อย่างโดด ๆ แต่ เสมือนเป็นสิ่งที่ เป็นเงา หรือ ขั้วตรงกันข้ามกับ พิธีการทางบวก

4) พิธีการที่เชื่ออำนาจของธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ (Animistic Rites) และ พิธีการที่เชื่อในพลังอำนาจของมนุษย์ (Dynamistic Rites)

ดังนั้นใน วิถี พฤติกรรมของมนุษย์ใด ๆ นั้นสามารถจำแนกประเภท โดยใช้เกณฑ์ เหล่านี้ ใน 4 มิติ และในแต่ละมิติแบ่งเป็น 2 ขั้ว สามารถจัดแบ่ง ประเภทของ พิธีการใด ๆ ลงใน มิติเหล่านี้ได้ถึง 16 แบบ

8. ทฤษฎีแนวคิดด้านสังคมและชุมชน

(Theories of Sociology and Community)

จากงานเขียนของ Eugene Kamenka (1982, pp. 1-6) เขาย้ำว่า ทฤษฎีรัฐศาสตร์ และการเมืองแบบคลาสสิก และทฤษฎีทางการเมืองในปัจจุบันส่วนมากนั้น เชื่อว่า ความร่วมมือ (Cooperation) ระหว่างกันของมนุษย์ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยธรรมชาติ โดยปกติแล้วมนุษย์ มักจะอยู่ในภาวะแย่งชิง แข่งขันกันอย่างโหดร้าย (Competition) เพื่อให้ได้มาซึ่ง อำนาจ ศักดิ์ศรี และทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้นมนุษย์จึงแสวงหาอธิปไตยและกฎหมาย เพื่อ ต่อต้าน ความเป็นเจ้าของ และความรุนแรงซึ่งกันและกัน และการตระหนักถึงแต่ความต้องการ ของตนเอง ดังที่ Hobbes กล่าวว่า ชีวิตในประชาสังคม (Civil Society) หรือ รัฐแห่งความเป็น ธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีแต่ความขมขื่น โหดร้ายและอยู่ได้อย่างสั้น ๆ เนื่องจากหากมนุษย์ปราศจาก

รัฐและกฎหมายที่จะควบคุมดูแลแล้ว มักจะนำไปสู่สงครามและการทำลายล้างกันและกันในที่สุด ดังนั้นนักคิดในกลุ่มนี้จึงเชื่อว่า ความมีอธิปไตยและกฎหมาย จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการริเริ่มสร้างสรรค์ ความต่อเนื่อง ของทุกสังคม

ในขณะที่เดียวกันก็มี นักคิด นักทฤษฎีบางกลุ่มไม่เห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว โดยเห็นว่า มนุษย์สามารถจะร่วมมือกันโดยธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องมีรัฐและกฎหมายเข้ามาเป็นตัวจัดการ ดังนั้นทฤษฎีทางรัฐศาสตร์การเมืองดังกล่าวข้างต้น มักมีมุมมองพื้นฐานปัญหาของสังคมบนความเบียดขับและการต่อสู้ความเป็นทวิลักษณ์ระหว่าง ความขัดแย้งกับความร่วมมือของมนุษย์ การแปลกแยกกับการเป็นเนื้อเดียวกัน ความนึกถึงตนเองกับการตระหนักถึงคนอื่น การรักตนเองกับการรักในรัฐ ความสนใจในตนกับความสนใจต่อกลุ่ม ประชาสังคมกับรัฐแห่งอำนาจ ธรรมชาติกับความศิวิไลซ์

ตั้งแต่สมัยคริสต์ศักราชที่ 5 ได้มีนักปราชญ์หลายท่านพยายามที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่า สิ่งที่เป็นอุปสรรคและความขาดแคลน (Scarcity) แห่งความสวยงาม ธรรมชาติความร่วมมือของมนุษย์และสังคมนั้น มาจากระบบของสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมและอำนาจของการกดขี่นั้นเองและเมื่อพิจารณาในสังคมโลกปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้ยังปรากฏให้เห็นอยู่ โดยเฉพาะระบบการสร้างแรงจูงใจ เศรษฐกิจ ที่เป็นพื้นฐานของการสร้างปัญหาทางสังคมมากมาย รวมทั้งการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการเพิ่มอำนาจให้แก่รัฐ ก็ส่งเสริมสังคมของความไม่เท่าเทียมและการกดขี่มากยิ่งขึ้น ความขาดแคลนของมนุษย์ เป็นความหมายเชิงเปรียบเทียบ (Relative Term) อาจแบ่งได้เป็นสองมิติคือ ความขาดแคลนในเชิงวัตถุและสังคม (Material and Sociological Dimension) ในเชิงวัตถุ เช่น ความต้องการด้านอาหาร และปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพ เป็นต้น ส่วนมิติทางสังคม เช่น ความพึงพอใจ อำนาจ ชื่อเสียง เกียรติยศ ศักดิ์ศรี เป็นต้น

Sir Thomas More แม้จะเป็นนักคิดนักเขียนที่ให้ความสำคัญ เห็นดีเห็นงามกับสังคม "ยูโทเปีย" แต่ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมแห่งยูโทเปียนั้น เป็นเพียง "ความหวัง" "ความฝัน" ที่ไม่เคยเกิดขึ้น และ ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ในความเป็นจริง แต่อย่างไรก็ตาม สังคมแห่งอุดมคติดังกล่าว ก็สะท้อนให้เห็นปัญหา ความขาดแคลนบกพร่องของสังคม ความสำนึกในความแตกต่างของสังคมทั้งสอง ในสังคม "ยูโทเปีย" นั้นสามารถจัดแบ่งได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) Cockaigne : ในสังคมนี้ ทุกคนสามารถตอบสนองของความพอใจของตนได้ทุกอย่าง เช่น ผู้หญิงสามารถมีสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ชายได้อย่างอิสระ ผู้ชายสามารถเสพสิ่งของมีค่าได้

ตั้งแต่วัยเยาว์ ชาวไร่ชาวนาปราศจากการกดขี่แรงงาน อาหารสามารถหาได้โดยทั่วไปไม่มีใครเป็นเจ้าของ

2) Acradia : ในสังคมนี้มีส่วนคล้ายกับ Cockaigne การตอบสนองความพอใจในเชิงวัตถุมีอยู่บ้างแต่อาจไม่มากเท่า Cockaigne มีการคำนึงถึงคุณค่าของธรรมชาติและมนุษย์เริ่มมีกฎระเบียบในสิ่งต่าง ๆ มีชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบายแต่ก็ไม่เป็นการฟุ่มเฟือย มนุษย์ต้องทำงานแต่ไม่ตรากตรำเกินไป มนุษย์มีการตายแต่ก็เป็นการอย่างสงบ

3) The Perfect Moral Commonwealth: สังคมนี้จะตรงข้ามกับ Acradia โดยสนใจกลไกการสร้างจิตสำนึก สนใจมองปัญหาส่วนบุคคล มากกว่าสังคมส่วนรวม สังคมมีความเหมือนกัน ผ่านการเปลี่ยนจิตสำนึกของทุกคนในสังคมดังนั้น กลุ่มชนชั้น โดยเฉพาะ กษัตริย์ขุนนาง ชนชั้นปกครอง ตำรวจ และผู้เป็นเจ้าของที่ดิน จะเป็นผู้ครองครองอำนาจ

4) The Millennium : เกิดขึ้นในสังคมและสืบเนื่องจาก แนวคิดชาวฮิบรู ชาวคริสต์เตียน ที่ต้องการให้มนุษย์พ้นจากอบายมุข ความชั่วร้าย และการตระหนักรู้ถึงสังคมส่วนรวม และให้ความสำคัญกับความซื่อสัตย์ของกลุ่มชน ชีวิตและมนุษย์จะถูกเปลี่ยนแปลงอย่างสมบูรณ์ โดยการดลบันดาลอย่างไม่สามารถคาดเดาได้ ของผู้มีอำนาจ พระเจ้า ดังนั้นแนวคิดของสังคมเช่นนี้ นำไปสู่ความคิดที่เหนือธรรมชาติ

โดยสรุปแล้ว แนวคิด “ยูโทเปีย” (Utopia) วางอยู่บนแนวคิดที่เหนือธรรมชาติ ความจริงและเชื่อว่าการควบคุมปัญหาสังคมนั้นต้องจัดการแก้ไข การแข่งขัน ความไม่เท่าเทียม ความต้องการที่ไร้ระเบียบของมนุษย์ ให้ความสนใจ “การขัดเกลาทางสังคม/สังคมประกิต” การจัดระเบียบทางสังคม โดยการศึกษา กฎหมายและการลงโทษ สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือแนวคิดเหล่านี้ปฏิเสธสิทธิส่วนบุคคล และการจับจอง ครอบครองการมีทรัพย์สินส่วนบุคคล

แนวคิดสังคมแห่งยูโทเปีย โดยเฉพาะแบบ Cockaigne ที่ให้ความสำคัญกับความพึงพอใจของความต้องการส่วนบุคคลของทุกคนหรือของกลุ่มชนโดยรวมแม้เป็นแนวคิดในเชิงอุดมคติ แต่คุณูปการของมันนั้นมีมากทีเดียว ซึ่งนำไปสู่ อุดมการณ์ Communitarian Ideals ของทฤษฎีสังคมนิยม (Socialism) ที่ประเมินคุณภาพ หรือความดีของชุมชน สังคมโดยส่วนรวม จาก ความต้องการส่วนบุคคลในสังคมนั้น การตระหนักถึงธรรมชาติของสังคม และทรัพย์สิน ศักดิ์ศรีของชนชั้นแรงงาน หลักของความเท่าเทียมของมนุษย์ ประโยชน์ของการอดออมไม่ฟุ่มเฟือย ความอ่อนน้อม และการเสียสละต่อสาธารณะ จากข้อมูลข้างต้น ทำให้เห็นว่า สิ่งจำเป็นสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยพื้นฐาน ที่คำนึงถึง ความเป็นมนุษย์ วิธีประเพณีใหม่ ๆ กฎหมายและแผนงาน ต่าง ๆ นั้น น่าจะนำพาผู้คนเกิดความร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจ (Cooperation)

มากกว่า การการแข่งขันและขัดแย้ง (Competition) แนวคิดดังกล่าว ทรงอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวสังคมแบบ Acradia, The Perfect Moral Commonwealth และ The Millenium อย่างแยกกันไม่ออก จากประวัติศาสตร์นี้มีอิทธิพลต่อนักคิด นักทฤษฎีทางสังคมแต่ละยุคสมัยมาเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงยุคแห่งความรุ่งโรจน์ของความรู้ ในศตวรรษที่ 18 (The Eighteenth Century Enlightenment) และ ยุคของสังคมนิยมในศตวรรษที่ 19 (The Nineteenth Century Socialism) ซึ่ง ทำให้ Karl Marx เขียนแนวคิดทางด้านชุมชน และ สังคมนิยมได้อย่างลึกซึ้งและได้รับการกล่าวอ้างจวบจนปัจจุบัน

9. โครงสร้างเชิงอำนาจในชุมชน

(Power Structure in Community)

“โครงสร้างอำนาจในชุมชน” (Moore, 1990; Powers, 1975) ถือเป็นแนวคิดที่สำคัญในการจัดสรรทรัพยากร และการดำเนินการนโยบายสวัสดิการสังคม เพราะ หมายถึงความสามารถในการกระทำ เปลี่ยนแปลงสถานการณ์ เป็นพลังที่จะชี้ได้ว่าสิ่งใดควรทำ/ไม่ทำ และการมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น องค์ประกอบของอำนาจที่สำคัญก็คือ ที่มาของอำนาจ ที่นำไปสู่การเกิดตัวแสดง/ ผู้นำ (Actors /Leader) และโครงสร้างหรือแบบแผนของอำนาจ (Pattern/ Structure) ซึ่งมีนักคิด นักเขียนระบุไว้มากมาย แต่ผู้วิจัย พอสรุปได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

1. แหล่งของอำนาจที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว/ ติดตัวของตัวแสดงเอง (Personal Characters or Traits of Actors) ได้แก่

1.1. เพศสภาพ : อาทิ เพศชายมักมีอำนาจเหนือผู้หญิง

1.2. ลักษณะทางกาย : อาทิ ผู้ที่มีรูปร่างใหญ่โต ร่างกายปกติ มักมีอำนาจเหนือผู้ที่มีรูปร่างเล็กกว่า หรือ คนพิการ ตามลำดับ

1.3. อายุ : อาทิ ผู้สูงอายุ หรือ ผู้ใหญ่มักมีอำนาจเหนือกว่าผู้มีอายุน้อยกว่า หรือเด็กกว่า

1.4. ระยะเวลาของการดำรงอยู่ : อาทิ การเป็นผู้อยู่ในชุมชนมานาน มักได้รับการเคารพนับถือจากคนรุ่นหลัง

1.5. สถิติปัญญา ความฉลาด : อาทิ ผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด มักถูกเลือกให้เป็นผู้นำ

2. ลักษณะ สถานะ หรือสิ่งที่ได้มาภายหลัง (Acquired Characters) ที่สำคัญได้แก่

2.1. ฐานะทางเศรษฐกิจ : อาทิ ผู้มีเงินมาก รวย นายทุน มักมีอำนาจเหนือคนจนและผู้ใช้แรงงาน

2.2. ตำแหน่ง : หมายถึงผู้ที่มีตำแหน่ง ยกย่องทั้งเป็นทางการ อาทิ นายก อบต. กรรมการ อบต. ปลัด อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อำนวยการโรงพยาบาล และไม่เป็นทางการ เช่น หมอยา หมอลำสอง ผู้นำกลุ่มเดินขบวน

2.3. อาชีพ ความเป็นนักวิชาการ ผู้ชำนาญการเฉพาะด้าน : อาทิ ตำรวจ แพทย์ หมอสถานีอนามัย(นักสาธารณสุข) ครู อาจารย์ พยาบาล รวมทั้ง หมอยาสมุนไพร หมอฮู

2.4. ผู้นำทางศาสนา หรือนักบวช :ซึ่งเป็นการยกย่อง ให้อำนาจจากความเชื่อทางศาสนา และวัฒนธรรมเป็นหลัก

แหล่งอำนาจเหล่านี้ จะปรากฏทุกหนทุกแห่งในชุมชน เพียงแต่อาจจะแสดงตัวตนอำนาจของมันหรือไม่เท่ากัน อาจขึ้นอยู่กับ เวลา สถานที่ หรือ กาละ เทศะ (Time and Place) เช่น ในกิจกรรมบางอย่างในชุมชน แหล่งอำนาจแบบหนึ่ง อาจมีอำนาจเหนือกว่าอำนาจอื่น ๆ เช่น การจัดกิจกรรมในพิธีศาสนา นักบวช พระ ย่อมมีอำนาจกว่าอำนาจอื่น ๆ พิธีการหรือกระบวนการ การรักษาพยาบาล อำนาจจากความเป็นวิชาชีพความเป็นผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ ย่อมมีอำนาจเหนือแหล่งอำนาจอื่น ๆ การจัดทำนโยบายพัฒนาชุมชนท้องถิ่น อำนาจจากแหล่งของตำแหน่งผู้บริหารท้องถิ่น อบต. ย่อมเหนือกว่าอำนาจจากแหล่งอื่น ๆ หากเป็นกิจกรรมการลงทุน ดำเนินการแสวงหาสินค้าและบริการ แหล่งอำนาจจากฐานะทางเศรษฐกิจ ย่อมเหนืออำนาจจากแหล่งใด ๆ เป็นต้น ความสัมพันธ์ของผู้มีอำนาจ กับ คนอื่น ๆ และ ผู้ไร้อำนาจ เหล่านี้ จึงนำไปสู่ การเกิดแบบแผนหรือโครงสร้างอำนาจที่แตกต่างกัน (Structure/ Pattern) อาทิ

1) โครงสร้างอำนาจแบบปิรามิด (Pyramid Power Structure) จะมีผู้มีอำนาจเพียงหนึ่งคน หรือ กลุ่มเล็ก ๆ และจะมีผู้มีอำนาจลดหลั่นกันลงไปเป็นจำนวนมากขึ้น และสุดท้ายจะพบว่า จำนวนผู้คนที่ไร้อำนาจจะมีจำนวนมากที่สุด ซึ่งมักจะพบในสังคมประเพณีดั้งเดิม สังคมเกษตร ที่มีคนยากจนที่ไร้อำนาจเป็นจำนวนมากและมีคนรวยที่มีอำนาจเพียงไม่กี่คน

2) โครงสร้างอำนาจแบบแยกตัว (Split- Community Power Structure) หมายถึง มีการจัดแบ่งตัวอำนาจ จำนวนผู้คนในชุมชนออกเป็น 2 ฝั่งใหญ่ ๆ ที่เบียดขับ ถ่วงดุลกันไปมาตลอดเวลา

3) โครงสร้างอำนาจแบบเครือข่ายกลุ่มเล็ก (Tight-knit Group/ Small Group Structure Power) กล่าวคือ ตัวแสดงหรือ ผู้มีอำนาจ จะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ

4) โครงสร้างอำนาจแบบกระจัดกระจาย (Fragmented Power Structure) หมายถึง คือมีการจัดกลุ่มอำนาจแบบหลวม ๆ ของกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยตามความสนใจและบางประเด็น เท่านั้น มิได้ร่วมกันตัดสินใจเป็นกลุ่มใหญ่มากนัก ซึ่งมักพบในสังคมเมือง

10. การจัดสรร กระจายทรัพยากรและความยุติธรรมทางสังคม (Resource Distribution and Social Justice)

จากงานเขียนของ Dementrius Iatridis (1994) ได้กล่าวถึง ยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กับ การกระจายทรัพยากรของสังคม บนพื้นฐานการมีสิทธิที่เที่ยงธรรม หรือ ความยุติธรรมของการกระจาย

ความยุติธรรมทางสังคม กับความเท่าเทียม (Equality) จึงเป็นประเด็นที่พูดถึงความแตกต่างระหว่างธรรมชาติ กับพลเมือง สังคม หรือความแตกต่างของมนุษย์ แบ่งเป็น ความแตกต่างทางกายภาพหรือทางธรรมชาติ เช่น อายุ สุขภาพ ความแข็งแรงทางร่างกาย สภาพจิตใจ และอารมณ์ เป็นต้น และความแตกต่างทางสังคมและการเมือง ได้แก่ ความมั่งคั่ง อำนาจฐานะ การได้รับปฏิบัติ ความรู้ การบริการของรัฐสวัสดิการ เป็นต้น

ดังนั้น นโยบายสังคม จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความยุติธรรมในการกระจาย ให้ความสำคัญกับการกระจายที่เหมาะสม ของ ผลประโยชน์ และ ภาระในสังคม มากกว่า การตระหนักถึงคนใดคนหนึ่ง หรือ กฎหมายและการใช้กฎหมาย การกระจายที่เหมาะสมของผลประโยชน์ และภาระในสังคม ต้องอาศัยมิติด้านต่าง ๆ ได้แก่ จริยธรรม คุณธรรม วัฒนธรรม ควบคู่กับการใช้กฎหมาย ซึ่ง นโยบายทางสังคมเป็นเพียงสิ่งสะท้อนให้เห็นถึง การผสมผสานของมิติเหล่านี้ และการนำสิ่งเหล่านี้ไปใช้

ในเชิงทฤษฎีนั้น สามารถจำแนกแบบแผนของความยุติธรรม (Model of Justice) ที่สำคัญประกอบด้วย 4 แบบแผนคือ

- The Utilitarian Model : เป็นแบบแผนบนแนวคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิก
- The Market Model : เป็นแบบแผนที่พัฒนามาจาก The Utilitarian Model
- The Fairness (Liberal) Model : เป็นแบบแผนบนแนวคิด ทฤษฎีพันธสัญญาของสังคม (Social Contract Theory)
- The Socialist - Marxist Model : เป็นแบบแผนบนแนวคิดของ Marxist Theory

แต่ที่น่าจะเกี่ยวข้องกับ CBR และนำมาอธิบายในการวิจัยนี้ คือ แบบที่ 3 และ 4 โดยนำเสนอรายละเอียดดังนี้

10.1 The Fairness (Liberal) Model

แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับ การปฏิบัติทางการเมือง และความเป็นรัฐที่ได้รับการเห็นชอบ ในศตวรรษที่ 17-18 ทฤษฎีพันธสัญญาของสังคม นี้ถูกใช้ในการพิจารณาอำนาจทางการเมือง บนพื้นฐานการยอมรับเชิงเหตุผลของบุคคลและ ความสนใจส่วนบุคคล รัฐเป็นสถาบันที่สำคัญและจะเป็นประโยชน์มาก หากได้รับการยอมรับ ยินยอม จากประชาชนด้วยจิตสำนึกของเขาเองโดยไม่มีการบังคับ นักคิดในกลุ่มนี้ ได้แก่ Rousseau, Hobbes, Locke, Kant, Rawls โดยเชื่อว่ากฎหมายเกิดจาก การเห็นชอบของประชาชน เพื่อการปกป้อง คุ้มครองอย่างเท่าเทียม เพื่อไปสู่ความมีอิสรภาพของบุคคล รัฐต้องได้รับการยินยอมในการใช้อำนาจอรัฐ หัวใจสำคัญของพันธสัญญาทางสังคม ยังตระหนักถึง คุณค่าภายในของสถานการณ์หรือเจตนา กฎหมาย และการปฏิบัติ ความยุติธรรม ต้องการการกระจาย จัดสรรสินค้าและบริการอย่างถูกต้อง เทียบธรรม (Fairness) เพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์แต่ละคน เนื่องจากทุกคนคือมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ทุกคนต้องได้รับการปฏิบัติที่เหมือนกัน

John Rawls นักคิดคนสำคัญในกลุ่มนี้ ได้ให้ความเห็นประเด็นทางด้านความยุติธรรม ในมิติของแนวคิดของสำนักนี้ อยู่ 3 ประการ คือ 1) คำว่า ความยุติธรรม (Justice) คือ หลักของความถูกต้อง เทียบธรรม (Fairness) 2) องค์การทางสังคม สามารถสะท้อนความยุติธรรม ผ่านความถูกต้อง เทียบธรรม 3) รากฐานของความยุติธรรมของการกระจายทรัพยากร วางอยู่บนหลักของความถูกต้อง เทียบธรรม แนวคิดนี้ไม่เห็นด้วย กับแนวคิดแบบ Utilitarianism และ ทำทายกับแนวคิด ความไม่เท่าเทียมในตลาดการค้าเสรี

สรุปแล้ว แนวคิดนี้ มีหลักการความยุติธรรมในการกระจายทรัพยากร 2 ข้อ คือ 1) หลักแห่งความเหมือน (Similarity Principle) คือ ให้ความสำคัญสิทธิที่เท่าเทียมกันของคนทุกคนบนพื้นฐานของความมีเสรีภาพ ได้แก่ สิทธิทางการเมือง การลงคะแนน เสรีภาพในการคิด การพูด สิทธิในการครอบครองทรัพย์สิน เสรีภาพในการถูกจับกุมโดยปราศจากหลักฐาน 2) หลักของความแตกต่าง (Different Principle) นั้นหมายความว่า หากบุคคลอยู่ในสภาพที่ไม่เท่าเทียม บุคคลควรได้รับการช่วยเหลือ ที่แตกต่างจากคนทั่วไป เพื่อให้เขาพ้นจากภาวะความเสียเปรียบ หรือการไร้อำนาจนั้น หรือเป็นหลัก ความเท่าเทียมในโอกาสนั่นเอง

ในการนำแนวคิด หลักความยุติธรรมนี้ไปใช้ Rawls เห็นว่า รัฐต้องเข้ามามีบทบาทและ การบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งประกอบด้วย 4 ภาคส่วน (Branch) คือ 1) ส่วนของการจัดสรร ทรัพยากร คือ รักษา การแข่งขันความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ มิให้ตลาดมีอำนาจมากเกินไป 2) ส่วนของรักษาเสถียรภาพ คือ รักษาอัตราการจ้างงาน ที่ปราศจากการสูญเสียทรัพยากร 3) ส่วน การช่วยเหลือส่งต่อ คือ วินิจฉัยว่าส่วนไหนเป็นจุดอ่อนของสังคมแล้วให้การช่วยเหลือ ประคับ ประคองบนฐานของความต้องการของผู้รับ 4) ส่วนของการกระจาย คือ ส่งเสริม กระตุ้น การ กระจายที่เหมาะสมของรายได้และความมั่งคั่ง เช่น การกำหนดมาตรการการเสียภาษีตามสัดส่วน รายได้ เป็นต้น

ประโยชน์ของ แนวคิดดังกล่าว จึงนำมาใช้ในงานสังคมสงเคราะห์ เนื่องจากการ เป็นการ ปกป้อง คุ่มครองผู้เสียโอกาส ผู้ด้อยโอกาสต่าง ๆ และสิ่งสำคัญ Rawls เห็นว่า การนับถือตนเอง และมั่นคงในตนเอง ถือเป็นสินค้า ทางสังคมประเภทหนึ่ง (Self Respect / Self Esteem as a Primary Social Good) เนื่องจากการรู้จักให้คุณค่าแก่ตัวเอง จะช่วยเติมเต็มชีวิต ทรัพยากร และ ความยุติธรรมทางสังคมแก่เขาได้

แนวคิดของ Rawls ถูกวิพากษ์ว่า เบียดขับ ทำลายสิทธิในการถือครองของบุคคล ได้แย้งกับทรัพยากรที่มีความเหมาะสมอยู่แล้ว มิได้กล่าวถึงการกระทำ/การได้มาของทรัพยากร ที่เกิดขึ้นในอดีต แนวคิดเช่นนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า การถือครองทรัพยากร ที่มีอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ ไม่ชอบธรรม ซึ่งอาจเข้าใจได้ว่าคนในสังคมไม่ต้องปกป้องทรัพย์สินของตนเพราะที่สุดแล้วทุกคน จะต้องนำมาร่วมใช้ด้วยกันทั้งหมด ซึ่งถ้าข้อสรุปของ Rawls เป็นจริง น่าจะทำให้สังคมไร้ ระเบียบมากขึ้น

10.2 The Socialist - Marxist Model

เป็นแนวคิดที่ต่อต้าน วิพากษ์วิจารณ์ ระบบทุนนิยมและ ตลาดการค้าเสรีแบบสุดขั้ว อันเป็นแนวคิดของ Karl Marx ซึ่งมองว่า ความยุติธรรมทางสังคมนั้น จะเกิดได้จากความสัมพันธ์ ระหว่าง มิติทางเศรษฐกิจและสังคม ที่มีลักษณะเฉพาะบางอย่าง Marx ได้เสนอแนวคิดนี้ โดย วิพากษ์ระบบทุนนิยม ที่ทำให้เกิดภาวะความอดอยากของประชาชน และความไม่เท่าเทียมของ ชนชั้น การกดขี่ ของสังคมชาวยุโรปในสมัยการปฏิวัติอุตสาหกรรม ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยเฉพาะการกดขี่ของนายทุนต่อชนชั้นแรงงาน แต่เพิ่มผลกำไร และการสะสมความมั่งคั่งแก่ นายทุน Marx ได้วิเคราะห์หน่วยการผลิตทางเศรษฐกิจ พบว่า เจ้าของการผลิต คนชั้นกลาง

ต่อต้านและเอาัดเอาเปรียบกระบวนการผลิตของกรรมกรและคนจน ซึ่งมีเฉพาะแรงงานและขายแรงงานของตนเป็นเพียงสินค้าเท่านั้น เป้าหมายการผลิตเป็นไปเพื่อ สร้างมูลค่าเพิ่ม คือผลกำไร ในรูปของเงินกู้ ดอกเบี้ย ค่าตอบแทนการบริหาร ผลตอบแทนอื่น ๆ แก่นายทุนและคนชั้นกลาง ดังนั้นในบริบทนี้ การผลิตเชิงเศรษฐกิจ จึงเป็นไปเพื่อการจัดชนชั้นทางสังคมและอำนาจทางการเมือง Marx ได้พิจารณา ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน พบว่า สภาพการทำงาน ทำให้ชนชั้นแรงงาน ไม่ได้รับความพอใจและเกิดความแปลกแยก (Alienation) เช่น ความแปลกแยกเกิดจากสภาพที่ไม่เหมาะสมของสถานที่ทำงาน การไม่ได้รับผลตอบแทนที่เท่าเทียม การแปลกแยกคนทำงานออกจากผลงานที่เขาทำ การเอาัดเอาเปรียบในกระบวนการผลิต การแปลกแยกในตนเองนี้ ทำให้เกิดการแปลกทางสังคมตามมา ทำให้เขาสรุปว่า ตลาดการค้าเสรี และทุนนิยม ทำให้ประชาชน ขาดความเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างสิ้นเชิง สภาวะความแปลกแยก โดดเดี่ยว (Alienation) นี้ เกิดขึ้นเมื่อบุคคล ไม่ตระหนักว่า เขาเป็นส่วนหนึ่งของผลผลิต และผู้ที่ทำงานดังกล่าวก็จะรู้สึกแปลกแยก ไม่มีความสัมพันธ์จากคนอื่น ๆ ความสัมพันธ์ในสังคมก็จะหมดไป ทำให้ลดคุณค่าของคน เป็นเพียงสินค้าหนึ่งเท่านั้น

Marx เชื่อว่า ในสถานที่ทำงานนั้น ผู้ที่ทำงาน สามารถจะสร้างสรรค์ และเติมเต็มกิจกรรมของตนได้ แสดงความสามารถ รับผิดชอบ ผลิตสินค้าที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมด้วยตัวของเขาเอง แรงงานที่ไม่อยู่ในภาวะแปลกแยกเท่านั้นที่จะเติมเต็มกิจกรรมนี้ได้ ดังนั้น เพื่อความยุติธรรมในการกระจายทรัพยากร ชนชั้นแรงงานต้องสลายชนชั้นกลาง แล้วสร้างสังคมแห่งความเสมอภาค บนพื้นฐานของ หลักการความเป็นส่วนรวม (Principle of Collectivism) ความเป็นเจ้าของร่วม จะเข้าไปแทนที่ ความเป็นกรรมสิทธิ์เฉพาะตน ทรัพยากรต่าง ๆ ในสังคมใหม่นี้ จะถูกกระจายและจัดสรรจาก "แต่ละคนที่มีความสามารถ" ไปสู่ "แต่ละคนที่ต้องการ" (From each according to his ability to each according to his needs) จะไม่เกิดสิ่งที่เรียกว่า ความไม่เท่าเทียม ทรัพยากรส่วนบุคคลจะถูกรวบรวมเข้าด้วยกัน ภายใต้การเป็นเจ้าของร่วมกัน และภายใต้การจัดการของรัฐของพวกเขา

ข้อโต้แย้งที่มีต่อ แนวคิดของ Marx ก็คือ การทำนายของ Marx บนการวิเคราะห์ทางชนชั้นนั้น ไม่ปรากฏให้เห็นเป็นจริงเลยในอดีตที่ผ่านมา และการที่ระบุว่า รัฐเป็นเพียงเครื่องมือของชนชั้นในสังคม แต่ในความเป็นจริงและทฤษฎีต่าง ๆ ในปัจจุบัน ยอมรับว่า รัฐมีอิทธิพล และครอบงำต่อทุกกลุ่มชน และสิ่งสำคัญที่สุด แนวคิดดังกล่าว ถูกวิพากษ์ว่า มิได้พิจารณาถึงเสรีภาพส่วนบุคคล การสร้างความเป็นประชาธิปไตย รวมทั้งการให้น้ำหนักกับอำนาจของกลุ่มชนชั้นสูงมากเกินไป เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมสังคมทั้ง 4 แบบ แม้จะมีข้อดี ข้อด้อยที่แตกต่างกันไป แต่ก็ถือว่ามีประโยชน์ต่อการนำไปใช้ และวิเคราะห์การจัดสรรทรัพยากร นโยบายสังคมต่าง ๆ ได้ ซึ่งความเหมาะสมในแต่ละแบบขึ้นอยู่กับบริบท และปัญหาของแต่ละสังคม เช่น สังคมที่มีความสมบูรณ์ มีความเจริญทางเศรษฐกิจ ไม่มีปัญหาด้านปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ แนวคิด Utilitarian Model และ Market Model น่าจะมีความเหมาะสม เพราะคนในสังคมจะได้ประโยชน์สูงสุดของการแข่งขันของระบบตลาดการค้าเสรี ส่วนชุมชน สังคมที่มีคนจนมาก ปัญหาการกดขี่ผู้ด้อยโอกาส มีประชากรในกลุ่มเสี่ยงมาก การจัดสรรทรัพยากรแบบ Fairness Model อาจมีความเหมาะสมกว่า เป็นต้น

11. จิตสำนึก (Consciousness) ในทัศนะของ Edmund Husserl และ Ken Wilber

11.1 นิยามของจิตสำนึก

มีการให้ความหมายของ "จิตสำนึก" ไว้มากมาย อาทิ หมายถึง

"ใจ สิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิด นึก อารมณ์ ที่สามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากการสัมผัสได้"

(พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน, 2525)

"การตระหนักรู้ของตนเอง ประสบการณ์ส่วนบุคคล" (www.artsci.wustl.edu, Aug 8, 2005; Block, 1995)

"ความรู้ที่บุคคลมีอยู่ เป็นสภาวะ การมีประสาทสัมผัส การรับรู้ การกระทำของจิตใจ หรือเป็นการระลึกได้ด้วยใจ หรือตัวตนของบุคคล" ([www.selfknowledge.com /19677.htm](http://www.selfknowledge.com/19677.htm), Aug 8, 2005)

"เจตนาธรรมณ์ หรือความตั้งใจ (Intentionality) ความคิด ความรู้สึก การให้ความหมาย (Meaning) ต่อสรรพสิ่ง รวมทั้ง แบบแผน โครงสร้าง กฎเกณฑ์ (Pattern / Structure/ Order) ที่กำกับ ควบคุมให้บุคคลกระทำ แสดงออก เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้" (Husserl, 1923, quoted in Wilson, 1983)

"ความรู้ ความจริง การตระหนักรู้ ความต้องการ ความสนใจ (Knowledge / Reality/ Awareness/ Need / Interest) ทั้งหมดของมนุษย์" (Wilber, 1997)

เพื่อให้สอดคล้องกับ วิธีวิทยา วิธีวิจัยที่จะใช้ศึกษาในงานวิจัยฉบับนี้ และเพื่อเป็นการติดตามงานวิจัย งานเขียนร่วมสมัยเกี่ยวกับจิตสำนึก ผู้วิจัย จึงมุ่งศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์จากนิยามและงานของ Edmund Husserl เป็นหลักและผสมผสานกับแนวคิดของ Ken Wilber และการศึกษาเรื่องเล่าอัตชีวประวัติ ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป จึงนิยามความหมายของ "จิตสำนึก" ว่า หมายถึง

"เจตนาารมณ์ / ความตั้งใจ อุดมการณ์ ความรู้สึกนึกคิดภายในของบุคคล และเป็น ความรู้ ความจริง การให้ความหมาย แบบแผน โครงสร้าง กฎเกณฑ์ (Pattern / Structure/ Order) ที่กำกับให้บุคคลกระทำ แสดงออก สร้างประสบการณ์ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้"

11.2 จิตสำนึกในทัศนะของ Edmund Husserl และปรากฏการณ์วิทยา

Husserl (1859-1938) ได้เสนอวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงแบบปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) เพื่อ มางัดแงะ ปฏิเสธความรู้ความจริงที่ได้จากวิธีวิทยาแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) แนวคิดด้าน "Phenomenology" มีฐานคิดมาจากงานของ Kant และ Hegel ซึ่ง Husserl ได้นำมาพัฒนาเป็นวิธีวิทยาที่มีความชัดเจนขึ้น ภายหลังที่ Husserl เสียชีวิต ได้มีนักคิดชาวเยอรมันและฝรั่งเศสหลายท่านได้พัฒนาแนวคิด ทฤษฎีดังกล่าวต่อ อาทิ Alfred Schutz, Harold Garfinkel

จากงานเขียนของ Wilson (1983) Lincoln and Guba (1985) Kirkland and Chattopadhyaya (1992) Rubin and Bebbie (1997) Lusthaus (2002) และ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2544) ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) มีแนวคิดที่สำคัญว่า ความรู้ ความจริงเกิดจากการตระหนักรู้ของจิตใจมนุษย์ พยายามสร้างความเชื่อมโยงระหว่างโลกของผู้ศึกษา (Subjective) กับโลกของวัตถุ (Objective) และให้ความสำคัญกับโลกของผู้ศึกษา มากกว่าโลกของวัตถุ ความรู้ ความจริงเกิดจากการตระหนักรู้ของจิตใจ/ จิตสำนึก (Consciousness) หรือ ประสบการณ์ จะกำหนดและให้ความหมาย (Enact and Meaning of Object) ต่อโลกของวัตถุ เหล่านั้น ผู้ศึกษาต้องตั้งคำถาม ขวนสงสัยกับสิ่งที่คุ้นเคย การสร้างความรู้ความจริงอาศัยจิตสำนึกของผู้ศึกษาด้วยวิธี "Transcendental Phenomenological Reduction" โดยมีขั้นตอนที่สำคัญคือการไถ่ถอนตัวผู้ศึกษา (Bracketing) เพื่อให้อิสระจากอคติ ลำเอียงจากความรู้ที่คุ้นชิน หลังจากนั้นก็ลดรูป ของปรากฏการณ์ (Reduction) นั้นเพื่อหาความหมายที่เป็นรากเหง้าที่เป็นต้นตอตัวสร้างความหมายหรือกฎเกณฑ์ แม้ว่าไม่จำเป็นหาต้นตอที่แท้จริง (Causality) แต่ก็เพียงพอที่จะ

เข้าใจความหมายนั้นได้ ความจริงไม่จำเป็นต้องมีโลกของวัตถุมารองรับ แต่เป็นวัตถุวิสัยในจิตสำนึก (Ideal Objectivity or Transcendent Subjectivity โดยผู้วิจัย เป็นผู้ให้ความหมาย แปลงร่าง / จุ่มตัว (Emmerser/ Empathy / Social Actor /Intending Subject) แล้วสะท้อนกลับ ต่อปรากฏการณ์นั้น ๆ โดยใช้ภาษาเป็นตัวกระตุกกระตุ้นระลึกของจิตสำนึกการสร้างความหมายผลิตซ้ำ สืบทอดโลกของความจริง ผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ หวらくเหง้าของความหมาย ให้ความสำคัญกับความแตกต่างของบริบท แต่มิได้เน้นของการพิสูจน์ว่า ถูกหรือผิด

ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) มองว่าโลกทางสังคม โครงสร้างทางสังคม เป็นผลผลิตของจิตสำนึก ความคิดและกิจกรรมของมนุษย์ ดังนั้นจึงสนใจว่า ผู้กระทำ/ตัวละคร (Actors) จัดการ รวบรวม ควบคุมโลกทางสังคมอย่างไร มีวิธีการในการทำให้อะไรเกิดขึ้นอยู่ ดำเนินไปอย่างไร เป็นการศึกษา วิธีวิทยาตามวิถีประชา (Folk Methodology) ซึ่งต่างจากการศึกษาแบบ Symbolic Interaction ว่า อะไรกำลังดำเนินการอยู่ มองโลกเป็นของจริง และอยู่นอกตัวผู้ศึกษา (Out There) แต่ ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) มิได้สนใจเพียงแค่ตรงนั้น แต่ตั้งคำถามว่า “มนุษย์เข้าใจสิ่งเกิดขึ้นนั้นอย่างไร?”

Husserl เห็นว่า จิตสำนึก คือ เจตนากรรมณ์/ ความตั้งใจ (Intentionality) ของมนุษย์ โดยมีเป้าหมายเพื่อการดำรงอยู่ (a being- directed- towards) จิตสำนึกจึงเป็นจิตสำนึกของ.. เสมอ (Consciousness is always consciousness of) กล่าวคือ จิตสำนึกไม่เคยว่างเปล่าหรือบริสุทธิ์ แต่มีบางสิ่งอยู่ในนั้นไม่ว่าจะเป็น ความเชื่อ ความคิด ความรู้สึก ภาพลักษณ์ สีสัน เป็นต้น ดังนั้นจิตสำนึกจึงมีความซับซ้อน เปลี่ยนแปลงได้ ไม่มีความคงที่ เป็นสิ่งที่ประกอบสร้างของความหมายหรือความรู้ (Meaning and Knowledge/Noesis) มิใช่ทั้ง ความเป็นปรนัยและอัตนัยอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นทั้งสองอย่าง จิตสำนึกจึงเป็นธรรมชาติ “แบบทวิลักษณ์” จิตสำนึกเป็นเสมือนกับ ความตั้งใจ (อัตนัย-ผู้วิจัย) ซึ่งความตั้งใจ ดังกล่าวคือ Fact หรือข้อมูล (ปรนัย-ผู้วิจัย) และเป็นจิตสำนึกที่รู้สำนึกต่อบางสิ่งบางอย่าง จิตสำนึก จึงอยู่เหนือความเป็นตัวของมันเอง มันจึงตั้งใจ มีแนวโน้มที่ต้องการจะบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่าง มนุษย์จึงไม่รู้สึกว่ามันเองมีจิตสำนึก แต่ก็รู้สำนึกต่อสรรพสิ่ง รู้สึกและคิดอยู่ตลอดเวลา ตลอดเวลาของการตระหนักรู้ มีโลกวัตถุหรือความเป็นปรนัยวิสัย (Objectivity) รองรับเสมอ นี่คือความจริงที่ว่า ไม่มีความเข้าใจใด ๆ ในโลกที่ปราศจากหลักฐาน ข้อมูลในจิตสำนึก เพราะจิตสำนึกเป็นแบบแผนทางประสบการณ์ในสิ่งที่โลกปรากฏอยู่ อย่างไรก็ตามด้วย Husserl ได้พัฒนาวิธีวิทยาของเขาถึง 3 ครั้ง ในงานเขียนที่ชื่อว่า “Logical Investigation” ที่เริ่มตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1901 – 1913 จึงทำให้มีการใช้ ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับวิธีวิทยาและจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงไปมา ทำให้มีคำที่ใช้แทน

หรือมีความหมายเหมือนกับจิตสำนึก(Consciousness) อยู่หลายคำ ได้แก่ Transcendental Ego, Transcendental Object, Sedimentation, Typification, Pure Ego และ Pure/Core Consciousness เป็นต้น

ความรู้ (Knowledge/ Noesis) มักให้ความหมาย ให้ความชอบธรรม ต่อสิ่งที่เป็นวัตถุนาม สิ่งปรากฏอยู่ภายนอกหรือเรียกว่า "Hyle" ซึ่งมีไชเจตนารมณ์ ดังนั้น การสันคลอนซ้ำและ "Noesis/ Knowledge" ให้เห็นถึงเจตนารมณ์ ที่อยู่ภายในคือ "การลดรูป" (Reduction) การลดรูปมิได้หมายถึงการทำให้เล็กลง น้อยลง (Lessen) แต่เป็นถ้อยคำที่ Husserl หยิบยืมมาใช้จากวิชาคณิตศาสตร์ซึ่งเป็นสาขาวิชาที่เขาศึกษาและมีความชำนาญมาก่อน ซึ่งหมายถึง การทำให้บางสิ่งบางอย่างเปลี่ยนจากสิ่งที่ซับซ้อน ไปสู่สิ่งที่ง่ายกว่า เป็นพื้นฐาน ต้นตอของความซับซ้อนเหล่านั้น ภายใต้บริบทที่ลุ่มลึก (Richness) เป็นระบบเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ ความหมายที่ถูกต้อง เหมือนการได้ยินโน้ตดนตรี แม้จะอยู่ในเสียงหรือเพลงใด (Melody) หรือ บริบทที่ต่างกัน แต่เรารู้ว่าโน้ตดนตรีนั้นคืออะไร

ปกติเรามักไม่ตระหนักและรู้เท่าทันถึงบทบาทที่จิตสำนึกดำเนินอยู่ เรามักจะยอมรับยอมตามกับโลกทางวัตถุที่ปรากฏต่อหน้าเราอย่างง่ายดายและคุ้นชิน ซึ่ง Husserl เรียกความคุ้นชินเหล่านี้ว่า "เจตคติแห่งธรรมชาติ" (Natural Attitude) ทำให้เราไม่ตั้งคำถามกับสิ่งที่ปรากฏอยู่ นี่คือ ความไร้เดียงสา (Naive) เพราะเรากำลังถูกปฏิบัติ ด้วยธรรมชาติที่หล่อหลอมความเป็นมนุษย์เอาไว้ หากเราใช้วิธี "ลดทอน/ ถอดรูป" (Reduction) จะทำให้เราก้าวออกจาก "เจตคติแห่งธรรมชาติ" นั้น พร้อมกับตั้งคำถามถึงวิธีที่ความรู้สึกของความเป็นธรรมชาตินี้ นำบางสิ่งบางอย่าง มาให้ และมีอะไรที่ค้ำยันทำให้มันดำรงอยู่และถูกรับรู้เช่นนั้น ตัวอย่างเช่น การปฏิบัติเช่นนี้ จะช่วยให้เราเห็น "Fact" ว่า อะไรหมายถึง "ความเจ็บป่วย/ความพิการ" และอะไรคือสิ่งที่เรียกว่า "การมีสุขภาพดี/ความปกติ" โดยการตั้งคำถามกับการได้มาซึ่ง ภาวะแห่งความจริง (Facility) ของ ความเจ็บป่วย/ พิการและ การมีสุขภาพดี /ความปกติ ตลอดจนวิถีทางแห่งการประกอบสร้างและการสถาปนาของปรากฏการณ์เหล่านี้ หรือตั้งคำถามว่า วิธีการที่ใช้ในชุมชนสังคม ในการสร้างความรู้สึกรู้ต่อความจริงเกี่ยวกับความเจ็บป่วย/พิการ เป็นสิ่งที่เบียดขับ ตรงข้ามกับการมีสุขภาพดี/ความปกตินั้นคืออะไร หมายถึงสิ่งใด

อีกตัวอย่างหนึ่ง แม้ความจริงจะมีเพศสภาพเพียงสองอย่างคือ ชาย กับ หญิง แต่ความเป็นเพศสภาพจำเป็นต้อง ลดรูป /ถอดรูป (Reduction) แท้จริงแล้วไม่มีที่ไหน ตรงไหนบอกว่า มีช้อยกเว้น หรือปราศจากช้อยกเว้นที่สมบูรณ์อย่างสิ้นเชิง ในการแบ่งชายออกจากหญิง "ความจริง" ที่ว่า "มีเพศสภาพเพียงสองอย่างเท่านั้น" เกิดจากการ "ตีความ" (Interpretive Work) ของ

ตัวละครทางสังคม เราจะรู้สึกว่ามี "กฎเกณฑ์" เหล่านี้กำกับสังคมอยู่ ก็ต่อเมื่อ ตัวละครเผชิญกับ ตัวกระตุ้นที่กำกวม กำกวม (Ambiguous Stimuli) เช่น เมื่อได้ยินผู้ชายพูดเสียงแหลมสูง หรือไม่ก็ เมื่อเผชิญกับผู้หญิงที่มีร่างกายกำยำ กล้ามใหญ่ ในกรณีเหล่านี้ตัวละครจะกำหนด สร้างซ้ำ ผลิตซ้ำความจริงเกี่ยวกับ "เพศสภาพ" ขึ้นมา จนทำให้ ตัวละคร/ เราเห็นสิ่งที่เขากระทำที่ปรากฏอยู่ต่อหน้าเช่นนั้น

นอกจากนี้เวลาและสถานที่ (Time and Place) ถูกมองว่าเป็นการประกอบสร้างทางสังคม เป็นฉากที่มีความสำคัญ และถูกจัดวางโดยโลกทางสังคม อันอาจจะมีโลกทางสังคมมากมาย รวบรวมมีความคิดของกาลเวลากำกับอยู่ตรงเท่าที่ความคิดแห่งกาลเวลาเหล่านี้ ต้องการโลกแห่งวัตถุวิสัย มันจะทำงานย้อนหลัง ความเป็นปัจจุบันกลับไปสู่ออดีต หรือความเป็นประวัติศาสตร์ของผู้คน นอกจากนี้มันยังทำหน้าที่หล่อหลอม ปรับแต่งการเคลื่อนไหว กระแสของปฏิสัมพันธ์ ขนาด/ ปริมาณของกาลเวลาทางสังคมสามารถสามารถระบุได้ แต่ละช่วงเวลาก็จะมี "ปริมาตรของความเกี่ยวข้อง" (Zone of Relevance) โดยแบ่งเป็น 3 ส่วนคือ เวลาแห่งความเป็นตัวเอง (Self Time) ซึ่งจะมีชีวประวัติที่ถูกเรียงลำดับไว้ มีเวลาแห่งการปะทะ (Encounter Time) ของปฏิสัมพันธ์ที่ผ่านไปอย่างรวดเร็วและคุ้นเคย มีเวลาแห่งการมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction Time) เพื่อแลกเปลี่ยน เปลี่ยนผ่านไปยังเวลาที่ยาวนานกว่า เช่นเดียวกับการสัมภาษณ์ พูดคุย หรือรับประทานอาหารเช้าร่วมกัน ช่วงเวลาของการแลกเปลี่ยน เปลี่ยนผ่านมีทั้งระยะเวลาที่เป็นวัน สัปดาห์ ฤดู ปี หลายปี แต่ละเงื่อนไขทั้ง 3 ดังกล่าว คือสิ่งที่ถูกกำหนด/ นิยามโดยสังคม ที่มีความหมายเฉพาะ

นอกจากการแบ่งเวลาเป็นเงื่อนไขเฉพาะดังกล่าวแล้ว จังหวะเวลา (Timing) ก็เป็นเครื่องมือที่สำคัญ ในการสร้างหรือกำหนดลำดับขั้นทางสังคม เราสามารถรับรู้ เข้าถึงความเป็นจริงของชีวิตทางสังคม หากมันสามารถทำนายได้ และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นประจำ สิ่งเหล่านี้สามารถพิจารณาได้จากลำดับและการจัดวางของการตอบสนองและปฏิกิริยา การเปลี่ยนเรื่องสนทนา การใช้ยุทธวิธีบางอย่าง หรือความมีกาลละและเทศะ กฎระเบียบการนั่ง การรอคอย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ จังหวะเวลา (Timing) นี่คือการโชคดี เป็นสิ่งที่ยากยิ่งกว่า มีเพียงมนุษยชาติเท่านั้นที่สามารถรอคอย สามารถสร้างกฎเกณฑ์ โครงสร้างอันเป็นการชั่วคราว มาขัดแย้งกับความต้องการในธรรมชาติของตน

11.3 จิตสำนึกในทัศนะของ Ken Wilber และ ทฤษฎีบูรณาการ

นอกจาก Husserl แล้ว ยังมี นักคิด นักทฤษฎีที่กล่าวถึง จิตสำนึกไว้มากพอสมควร ซึ่งนักคิด นักทฤษฎีที่มองจิตสำนึกมีความใกล้เคียงกับ Husserl คือ กลุ่มทฤษฎี Transpersonal Psychology และ Transformative and Emancipatory Learning ได้แก่ Ken Wilber, Charles Tart, Stanislav Grof, Paulo Freire, Jurgen Habermas และ Jack Mezirow เป็นต้น ที่ผู้วิจัยสนใจคือ Ken Wilber ซึ่งมองจิตสำนึกเป็นองค์รวม จิตสำนึกมิใช่แต่เป็นเจตนารมณ์ที่อยู่ภายใน ที่ต้องเข้าใจด้วยวิธีวิทยาแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้น จิตสำนึกมีฐานะเป็นความรู้ ความจริงของทุกศาสตร์ ทุกวิธีวิทยา ไม่ว่าจะเป็น Phenomenology Positivism Anthropology Hermeneutic ฯลฯ ที่มีที่อยู่ มีพื้นที่ของตัวเองอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรี และยังเกี่ยวโยงหนุนเสริมความรู้ของศาสตร์ วิธีวิทยาอื่น ๆ ที่จะทำให้นักมนุษยชาติเข้าใจ เข้าถึงความรู้ ความจริงสรรพสิ่ง โลกและชีวิตอย่างถ้วนทั่ว ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าบางแง่มุมมีความน่าสนใจ มีความร่วมสมัยและทันสมัยและน่าจะนำมาบูรณาการ มาปรับใช้กับ หรือมาหนุนเสริมแนวคิด ทฤษฎีของ Husserl ที่ผู้วิจัยยึดเป็นหลักทางวิธีวิทยาและระเบียบวิธีวิจัย ของงานวิจัยฉบับนี้ โดยจะนำเสนอในรายละเอียดต่อไป

11.3.1 มิติ / ภาคส่วนของจิตสำนึก (Quadrants of Consciousness)

จากผลงานเขียนของ Ken Wilber (1997) และ ริชาร์ดเกียร์ตี เจริญเศรษฐศิลป์ (2547) ทำให้เห็นว่า Wilber อ่านและสังเคราะห์องค์ความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ จากหนังสือ ตำรา งานวิจัย กว่าสองร้อยสาขาในการแสวงหาความรู้ ความจริงของมนุษย์ตั้งแต่ในอดีต จนถึงปัจจุบันนั้นเขาได้สังเคราะห์ และสรุปได้ว่า สรรพสิ่ง ความรู้ ความจริง ทุกสิ่งนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นเลี้ยวส่วน (Part) และ องค์รวม (Whole) หรือ เรียกว่า "Part/whole" หรือ "hol-on" หรือแนวคิดที่เรียกว่า "Holons" ซึ่งนำไปสู่ความรู้ ความจริงจากศาสตร์ต่าง ๆ ตามจิตสำนึกของมนุษย์ (Human Consciousness)

Wilber ได้พิจารณามิติความเป็นปัจเจกชนนิยม (Individual Aspects) / ความเป็นส่วนรวม (Collective Aspects) และมิติความเป็นภายใน/อัตนัยวิสัย (Interior/ Subjective Aspects) และภายนอก/ปรนัยวิสัย (Exterior/ Objective Aspects) และเมื่อนำมิติดังกล่าวมาพิจารณาร่วมกัน ทำให้เห็นความต้องการ (Needs) และจิตสำนึก (Consciousness) ของมนุษย์แบ่งออกเป็น 4 ประเภท / ส่วน (4 Quadrants) หรือ "จตุรภาค" และนำไปสู่หัวใจสำคัญของ ทฤษฎีบูรณาการของจิตสำนึก (An Integral Theory of Consciousness) ดังนี้

1. Upper Left หรือ Inner- Individual หรือ Introspective Consciousness หรือ I : ซึ่งได้แก่ ศาสตร์ทางด้านจิตวิทยา และพัฒนาการ
2. Lower Left หรือ Inner- Collective หรือ Our Culture Beliefs หรือ We : ซึ่งได้แก่ ศาสตร์ทางด้านวัฒนธรรม จิตวิทยาวัฒนธรรม และมานุษยวิทยา
3. Upper Right หรือ Outer-Individual หรือ Observable Behavior หรือ It : ซึ่งได้แก่ ศาสตร์ทางด้านประสาทวิทยา และ ความคิด- ปัญญา
4. Lower Right หรือ Outer- Collective หรือ The society we live in หรือ Its : ซึ่งได้แก่ ศาสตร์ทางด้านสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์

ภาพที่ 2

4 ภาคส่วนของจิตสำนึกมนุษย์ หรือแบบแผนแห่งบูรณาการ
(The 4 Quadrants of Human Consciousness or Integral Model)

Upper left inner-individual /introspective/ Intention subjective truthfulness validity claims - sincerity - integrity - trustworthiness ศาสตร์ทางด้านจิตวิทยา และพัฒนาการ I	Upper right outer-individual/ observable behavior objective truth validity claims - correspondence - representation - propositional ศาสตร์ทางด้านประสาทวิทยาและความคิดปัญญา It
Lower left inner-collective/ our culture or beliefs intersubjective justness validity claims - cultural fit - mutual understanding - rightness ศาสตร์ทางด้านวัฒนธรรม จิตวิทยา วัฒนธรรม และมานุษยวิทยา We	Lower right outer- collective / the society we live in /social interobjective functional fit validity claims - systems theory web - structural- functionalism - social systems mesh ศาสตร์ทางด้านสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ Its

Note: Adapted From Ken Wilber (1997) and Worldofkenwilber (2000)

Ken Wilber ยังชี้ให้เห็นด้วยว่าทิศทางการหาความรู้ความจริงของวัฒนธรรมตะวันตก นั้นให้ความสำคัญกับการศึกษาในสี่ส่วน ด้านขวา (Right Hand Quadrant) ไม่ว่าจะเป็นทางด้านประสาทวิทยา เทคโนโลยี ความเป็นวิทยาศาสตร์ และทางด้านสังคมวิทยา ได้แก่ เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ทุนนิยม รัฐศาสตร์ การกดขี่ ความไม่เท่าเทียม เสรีภาพ ความเป็น

ชนชั้น เป็นต้น โดยละเลยการให้ความสำคัญการศึกษาทางด้านซ้ายมือ (Left Hand Quadrants) ทั้งทางด้านจิตวิญญาณ จิตวิทยา ค่านิยม วัฒนธรรม ซึ่งในความเห็นของ Wilber เห็นว่า เป็น เลี้ยวส่วนที่นักวิจัย นักทฤษฎีทั้งหลายควรให้ความสำคัญ ในเลี้ยวส่วนบนซ้าย (Left Upper) นั้นมีความสำคัญมาก และถือว่าจุดแหล่งกำเนิด รากเหง้าของความรู้ ความจริง หรือจิตสำนึกของมนุษยชาติ (Locus of Consciousness) และการแผ่ขยายจิตสำนึกไปยัง เลี้ยวส่วนอื่น ๆ ส่วนล่างซ้าย (Left Lower) มีการศึกษา และนักวิจัยต่าง ๆ ให้ความสนใจน้อยมาก

แต่อย่างไรก็ตาม การจัดวางและการสังเคราะห์ของ Ken Wilber แม้จะชี้ให้เห็นถึงความไม่สมดุลของการตระหนักรู้ การให้คุณค่าทางวิธีวิทยา การแสวงหาความรู้ ความจริงของมวลมนุษย์ก็ตาม แต่สิ่งที่ Ken Wilber ให้ความสำคัญยิ่งกว่าก็คือ เขาเห็นว่าสิ่งเหล่านี้คือ เส้นที่ความสวยงามของมนุษย์ ที่มนุษย์ทุกคนมีจุดยืน มีทิศทางของตนเองอย่างมีความหมายและศักดิ์ศรี และสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สามารถรวม รวมอยู่ด้วยกันได้อย่างสอดคล้องและลงตัว นับตั้งแต่มีหลักฐานการดำรงอยู่และกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ เป็นแสน ๆ ปีที่ผ่านมา หรืออีกนัยหนึ่งคือ ศาสตร์ทุกศาสตร์นั้นมีความเกี่ยวโยง หนุนเสริมซึ่งกันและกัน ทุก ๆ มิติของความเป็นภายนอก ความเป็นปรนัย (Exterior/ Objective/ Right Hand Quadrant) จะมี มิติของความเป็นภายใน หรือความเป็นอัตนัยเสมอ (Interior/ Subjective/ Left Hand Quadrant) และทุก ๆ มิติของความเป็นปัจเจก (Individual/ Upper Quadrant) ก็มีความเป็นกลุ่ม ชุมชน สาธารณะเสมอ (Collective/ Lower Quadrant) เช่นกัน ดังนั้นในทัศนะของ Wilber จึงมองจิตสำนึก เป็น ความรู้ เป็นศาสตร์ เป็นความสนใจของมนุษย์ในการแสวงหาความจริง ดังนั้นจิตสำนึกมิได้จัดวาง สถิตอยู่ในอินทรีย์ แต่จัดวางอยู่ในทุกเลี้ยวส่วน

ข้อสรุปข้างต้นจึงเป็นการตอกย้ำว่า ทุกสิ่งนั้นมีทั้งส่วนที่เป็น เลี้ยวส่วน (Part) และองค์รวม (Whole) หรือ เรียกว่า "Part/whole" หรือ "hol-on" หรือ แนวคิดที่เรียกว่า "Holons" หรือ "ศาสตร์แห่งบูรณาการ" (Integral Sciences) หรือ "ทฤษฎีบูรณาการของจิตสำนึก" (An Integral Theory of Consciousness) ของสรรพสิ่งนั่นเอง นอกจากนี้แนวคิด/ ทฤษฎีดังกล่าว Wilber ต้องการให้มนุษยชาติปลอดพ้นจาก "อ่าวที่ไม่สามารถแล่นข้าม" (Impassable gulf) หรือ กัปปักของความเป็นทวิลักษณ์/แยกขั้วทั้งหลาย โดยเฉพาะ "ทวิลักษณ์ของอัตนัย-ปรนัยวิสัย" (Subjective / Objective Dualism) หน้าที่ของมนุษย์นั้นต้องเข้าใจและตระหนัก (Awareness) ถึงปรากฏการณ์เหล่านี้ แนวคิด "ความเป็นบูรณาการ" และ การตระหนักรู้ถึงภาวะ "หลังการมีแบบแผน" (Postformal Awareness) เท่านั้นที่จะทำหน้าที่เป็นแผนที่ (Map) ทำให้มนุษย์ได้เข้าใจ และกำหนดทิศทางการเดินทางต่อไปของมวลมนุษยชาติได้ อย่างเหมาะสม

11.3.2. ระดับและเส้นแบ่งระดับขั้นของจิตสำนึก (Levels /Stage and Spectrum of Consciousness) (Ken Wilber, 2005)

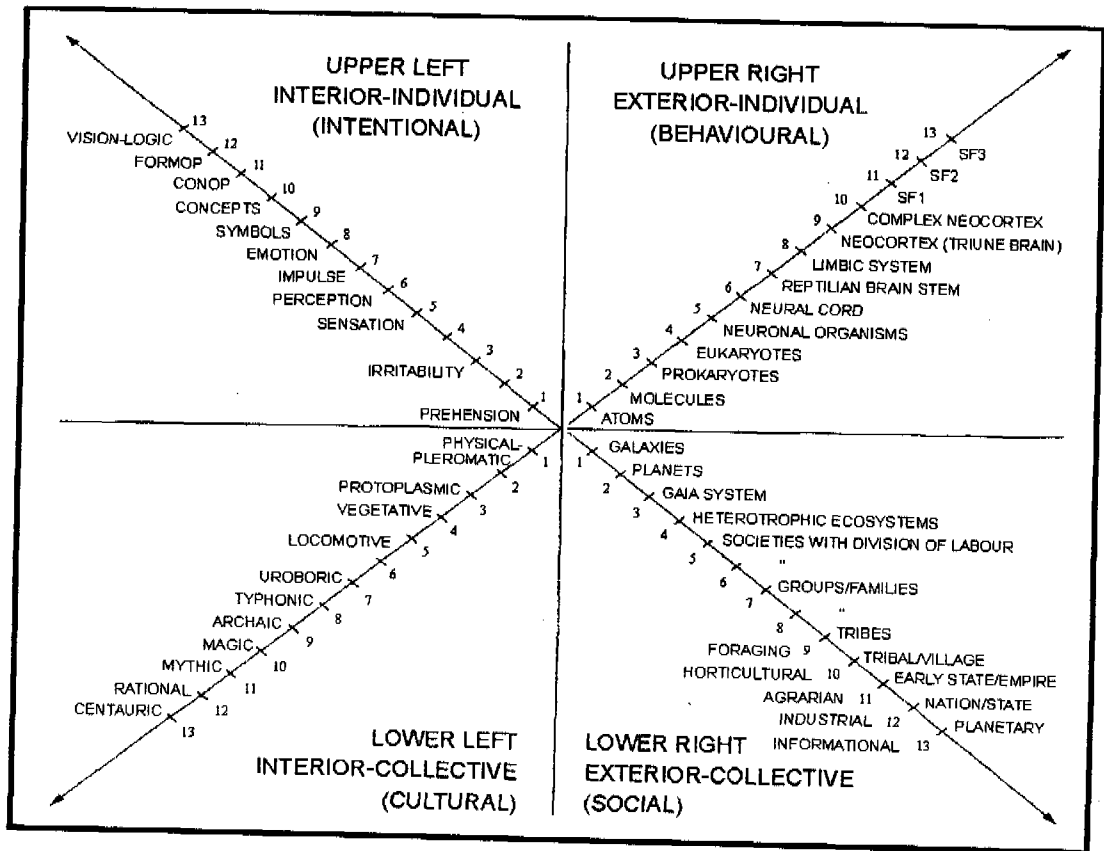
Wilber ได้ชี้ให้เห็นถึงชีวิต หรือ จิตสำนึก นั้นพัฒนาหรือ ดำเนินไปตาม ขั้นตอน แต่ละขั้นตอนนั้นมีความสมบูรณ์หรือมีความเป็นองค์รวมของมันเอง ซึ่งมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับระดับก่อนหน้าและหลังของมันด้วย เราต้องผ่าน ก้าวข้ามไปที่ละขั้นจากขั้นหนึ่งไปยังอีกขั้นหนึ่ง ไม่สามารถจะก้าวกระโดด หรือข้ามขั้นได้ โดยจัดเรียงจากขั้นต่ำสุดไปสู่ขั้นสูงสุดดังนี้

- 1) Persona Level : หมายถึง ขอบเขตที่จัดวางในความเป็นตัวตน(Ego) ของเรา ที่อยู่ระหว่าง ความเป็นตัวตน กับ เงา (Shadow) (Persona + Shadow = Ego)
- 2) Ego Level : หมายถึง ขอบเขตที่จัดวางในตัวของเรา (Self) ที่อยู่ระหว่างความเป็นตัวตน (Ego) และ ร่างกาย (Body) (Ego + Body = Self)
- 3) Total Organism (Centauroic) : หมายถึง ขอบเขตที่อยู่ระหว่าง ตัวเรา (Ourselves/ Self) และจักรวาลภายนอก (Outside Universe) (Self + Outside = Unity Consciousness)
- 4) Unity Consciousness : หมายถึงทุกสิ่ง ทุกอย่างที่ถูกลมองอย่างเป็นองค์รวม (Whole) ไม่มีขอบเขต

อย่างไรก็ตาม จิตสำนึกทั้งสี่ระดับนี้ ในแต่ละส่วน (Quadrants) ยังแบ่งออกเป็นระดับย่อย ๆ อีก อย่างน้อย 13 ระดับย่อย ๆ ภายใต้ระบบใหญ่ที่เรียกว่า " Chakra System" และนำไปสู่การกำหนด "เส้นระดับขั้นของจิตสำนึก" (Spectrum of Consciousness) ดังภาพที่ 3 (Wilber, 1997)

ภาพที่ 3

เส้นระดับชั้นของจิตสำนึก (Spectrum of Consciousness)

Note: From Wilber (1997)

แม้ว่าจากแผนภาพดังกล่าวจะแสดงถึงลำดับขั้น/ขั้นการพัฒนาของจิตสำนึกในแต่ละส่วนจะเป็นเส้นตรง แต่แท้จริงแล้วการพัฒนาจิตสำนึกนั้นมีความซับซ้อน และมีการแตกแขนงกิ่งก้านเหมือน กิ่งก้านของต้นไม้มากมาย และโดยสรุปแล้ว Wilber เห็นว่า การพัฒนาหรือระดับชั้นของจิตสำนึกที่เขานำเสนอนี้ จะเริ่มต้นจาก ความเป็นพื้นฐาน ภายนอก ประสาทสัมผัส มีแบบแผน มีตัวตน ไปสู่ ความซับซ้อน ภายใน จิตวิญญาณ การปราศจากแบบแผน การละวางความเป็นตัวตน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง "สายโซ่ที่ยิ่งใหญ่แห่งการดำรงอยู่และจิตสำนึกของมนุษยชาติ" (Great Chain of Being and Consciousness) ของนักปราชญ์ที่เคยกล่าวไว้ในอดีต อาทิ Plotinus และ Aurobindo ดังตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.2

เปรียบเทียบจิตสำนัก Plotinus Aurobindo และ Wilber

Plotinus	Aurobindo	Wilber	ลำดับชั้น จิตสำนัก
Absolute One (Godhead)	Satchitananda/Supermind (Godhead)	Unity consciousness	ระดับสูง ระดับพื้นฐาน
Nous (Intuitive Mind) [subtle]	Intuitive Mind/Overmind	Total Organism (Centauroic)	
Soul/World-Soul (psychic)	Illumined World-Mind		
Creative Reason (vision-logic)	Higher-mind/Network-mind		
Logical Faculty (formop)	Logical mind		
Concepts and Opinions	Concrete mind (conop)		
Images	Lower mind (preop)	Ego level	
Pleasure/pain (emotions)	Vital-emotional; impulse		
Perception	Perception		
Sensation	Sensation		
Vegetative life function	Vegetative	Persona level	
Matter	Matter (physical)		

Note: Adapted from Wilber (1997)

11.3.3 ข้อสรุปเบื้องต้นเกี่ยวกับความตรงของความรู้ ความจริง/จิตสำนัก

(Validity Claim)

การได้มาซึ่งความรู้ ความจริงในแต่ละส่วน (Quadrants) นั้นมีความแตกต่างกันในวิธีวิทยา และวิธีการรวบรวมข้อมูล จึงทำให้มีการตรวจสอบความถูกต้องของความรู้ความจริง ที่แตกต่างกันไปด้วย

1) ส่วนขวาบน (Upper Right) : เชื่อว่าความรู้/ความจริงจะถูกต้องนั้นก็ต่อเมื่อ ข้อมูล/ แผนที่ได้มานั้นสอดคล้องกับ ความจริง/ ทฤษฎี หรือ พื้นที่ที่กำหนดไว้ ซึ่งเรียกว่า ความจริงเชิงปรนัย (Objective Truth)

2) ส่วนซ้ายบน (Upper Left) : ความถูกต้องมิได้อยู่ที่ ความจริง (Truth) แต่อยู่ที่ ความเป็นหรือการกลายเป็นความจริง (Truthfulness) หรือ ความจริงใจ/จริงแท้ (Sincerity) /ความน่าไว้วางใจ (Trust) ของผู้นำเสนอความจริง มิได้หมายถึงแผนที่ที่สอดคล้องกับพื้นที่ แต่คำตอบอยู่ที่คำถามที่ว่า คนทำแผนที่เชื่อถือได้หรือไม่ ? เข้าทำนองที่ว่า “ฉันต้องเชื่อคุณ

รายงานสิ่งที่อยู่ภายในตัวคุณ ว่าเป็นจริง เพราะไม่มีหนทางใด ๆ ที่จะทำให้ฉันรู้ รับรู้สิ่งที่ภายในตัวคุณได้ นอกจากสิ่งที่คุณบอก / รายงานเท่านั้น"

3) ส่วนล่างขวา (Lower Right) : สิ่งที่ได้รับการยอมรับว่าความจริง ก็ต่อเมื่อ สิ่งนั้นต้องสามารถอธิบายโครงข่ายของระบบที่สอดคล้องกัน/สมเหตุสมผลอย่างลงตัวภายใต้ระบบของปฏิสัมพันธ์อย่างซับซ้อนทั้งระดับองค์รวมของบุคคลบุคคลและระบบ/สังคมที่มาเกี่ยวข้องนั้น ๆ ดังนั้นจึงเป็นการยอมรับความรู้ความจริง บนฐานความลงตัว พอเหมาะพอดีระหว่างความเป็นปรนัยกับความเป็นปรนัย หรือความพอดีของการทำหน้าที่ของความรู้ความจริง

4) ส่วนล่างซ้าย (Lower Left) : เป็นการแสวงหาและยอมรับความรู้ความจริงบนฐานที่ว่า วิธีการที่ความเป็นอัตนัย/ความเป็นบุคคลนั้น สอดรับ ลงตัว อยู่กับพื้นที่ทางวัฒนธรรมหรือไม่? การตรวจสอบความรู้ความจริงจึงอยู่ที่ วิธีที่จิตสำนึกเชิงอัตนัยของฉันสอดคล้องกับจิตสำนึกเชิงอัตนัยของคุณ และวิถีทางที่เราตัดสินใจ กำหนดการปฏิบัติการทางวัฒนธรรม ที่ จะช่วยให้เราจัดช่องว่างทางวัฒนธรรมลง กล่าวโดยสรุปความถูกต้องของความจริงอยู่ที่ ความพอเหมาะพอดีของแนวคิด/อุดมการณ์/คำพูด กับการกระทำ (Statements and Actions) เป็นการต้องการให้เข้าถึง "ความเข้าใจที่มีความเท่าเทียมกัน/ เหมือนกัน" (Mutual Understanding) เพื่อการแลกเปลี่ยน แบ่งปันมิติ ทักษะ จิตสำนึกเชิงอัตนัย (Intersubjective) ระหว่างกัน

11.3.4 แนวทาง/ วิธีการเข้าถึงความรู้ ความจริง / จิตสำนึก (Strands of Valid Mode of Knowing)

แนวทาง / วิธีการเข้าถึง ความรู้ ความจริงทั้ง 4 ส่วนนั้นประกอบด้วย 3 ขั้นตอนใหญ่ ๆ คือ

1) การสั่งตนเองให้ทำ (Injunction) : ซึ่งหมายถึงการจะเข้าถึงความรู้ความจริงใด ๆ นั้น ผู้ศึกษาต้องลงมือทำด้วยตนเองจริง ๆ เท่านั้น หรือเป็นการ "เอาตัวเองไปเชื่อม" กับประสบการณ์นั้น ๆ เช่น ต้องการว่ามีฝนตกหรือไม่? ก็ต้องเดินไปที่หน้าต่างและมองดู หากต้องการว่าเซลล์มีนิวเคลียสหรือไม่? ก็ต้องคัดเลือกเซลล์ ย้อมสี แล้วนำไปส่องด้วยกล้องจุลทรรศน์ หากต้องการรู้จักความหมายของคำว่า "Hamlet" ก็ต้องอ่านภาษาอังกฤษ และ ทบทวนตัวเรา เป็นต้น

2) การทำความเข้าใจ (Apprehension) : หมายถึง การมีประสบการณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูล หาหลักฐานต่าง ๆ

3) การยืนยัน หรือปฏิเสธ (Confirmation or Falsifiability/ Rejection) : หมายถึง การตรวจสอบข้อมูล การจัดการกับข้อมูลว่า มีความถูกต้อง เหมาะสมหรือไม่ เพียงใด

รวมถึงการวิเคราะห์ สังเคราะห์ แปลความ ตีความข้อมูลด้วย ซึ่งการตรวจสอบ/ยืนยันข้อมูลไม่จำเป็นต้องวิธีการเชิงประจักษ์เท่านั้น ซึ่งอาจหมายถึง การใช้ประสบการณ์เชิงการรับรู้ จิตใจ และจิตวิญญาณก็ได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อของผู้ศึกษาและประเภทของข้อมูลที่ได้

ซึ่งโดยสรุปแล้ว การเข้าถึงความรู้/จิตสำนึกส่วนทางขวามือ (Right Hand Quadrant) นั้นต้องอาศัย วิธีการเชิงประจักษ์ ที่สังเกตได้ มองเห็นได้ ส่วนทางซ้ายมือ (Left Hand Quadrant) เป็นข้อมูลเชิงลึกหรือเป็น “เจตนารมณ์” (Intentionality) ภายในตัวบุคคล ต้องอาศัยวิธีการ “การตีความ” (Interpretation/Hermeneutic) เพื่อแปลเป็นความหมายของสิ่งนั้น ปรากฏการณ์นั้น ๆ อีกครั้ง กล่าวคือ การจะเข้าถึง เจตนารมณ์ของบุคคลนั้น มีเพียงทางเดียวเท่านั้น คือ การพูดคุยกับบุคคลนั้น ภายใต้บรรยากาศของความเข้าใจที่เท่าเทียม/ เหมือนกัน (Mutual Understanding) แล้วเปลี่ยน คำพูดนั้นออกมาเป็นความหมาย ด้วยการตีความ

11.3.5 วิธีวิทยาของทฤษฎีบูรณาการของจิตสำนึก (Methodology of an Integral Theory of Consciousness)

วิธีวิทยาของทฤษฎีบูรณาการของจิตสำนึกในการแสวงหาความรู้ ความจริง ค่อนข้างมีความซับซ้อน ซึ่งมีหลักการสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

1. การพิจารณาความรู้ ความจริง จิตสำนึกทุกระดับ ทุกส่วนไปพร้อม ๆ กัน (Simultaneous Tracking of All Quadrants) โดยไม่ละทิ้งส่วนใด ส่วนหนึ่ง แล้วพิจารณาบันทึกความเกี่ยวข้อง เชื่อมโยงของความรู้ ความจริงเหล่านั้น
2. การเปลี่ยนแปลงภายในของนักวิจัยเอง (Interior Transformation of the Researchers) : ประเด็นนี้เองที่ Wilber ให้ความสำคัญกับส่วนซ้ายมือ (Left Hand) มาก ในขณะที่นักวิจัยทางวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญน้อย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้ความรู้ในส่วนขวามือ (Right Hand) จึงเป็นเพียงการแปล (Translation) ความรู้ ภายในจิตสำนึกระดับเดียวกัน หรือ ผิดซ้ำความรู้เดิม ๆ หรือเป็นจิตสำนึกระดับการหาเหตุผล (Rationality / Formop/ Vision Logic) โดยไม่พัฒนาให้สูงกว่านั้นได้

นอกจากนี้ Wilber ได้เสนอแนะให้ใช้แนวทาง 3 ประการ ที่ได้เสนอไปแล้วข้างต้นดังนี้

- แนวทาง/ วิธีการเข้าถึงความรู้ ความจริง / จิตสำนึก (Strands of Valid Mode of Knowing): ทั้ง 3 ขั้นตอนคือ Injunction Apprehension และ Confirmation นักวิจัยต้องคำนึงและให้อยู่เสมอทุกส่วนและระดับของจิตสำนึก/ความรู้ ความจริง (All Quadrants and Levels of Consciousness)

- ข้อสรุปเบื้องต้นเกี่ยวกับความตรงของความรู้ ความจริง/จิตสำนึก (Validity Claim) : นักวิจัยต้องคำนึงอยู่เสมอว่า แต่ละส่วน (Quadrants) นั้นมีมุมมอง ข้อสรุป เกี่ยวกับความจริง และมีวิธีการเข้าถึงความรู้ ความจริงในรายละเอียดที่ แตกต่างกันไป แม้จะมี ขั้นตอน/ วิธีการเข้าถึงความรู้ ความจริง / จิตสำนึกที่เหมือนกันก็ตาม กล่าวคือ ความจริงที่ได้มา ด้วยการพิสูจน์เชิงประจักษ์ (ขวาบน) ความจริงที่เป็นความจริงแท้เชิงอัตนัย (ซ้ายบน) ความจริง ที่มีความหมายเชิงวัฒนธรรม (ซ้ายล่าง) ความจริงที่เป็นความพอเหมาะพอดีในการทำหน้าที่ (ขวาล่าง)

- ระดับและเส้นแบ่งระดับชั้นของจิตสำนึก (Levels and Spectrum of Consciousness) : ในแต่ละส่วนนั้น มีอย่างน้อย 10 ลำดับชั้นของจิตสำนึก /ความรู้ ความจริง เริ่มตั้งแต่ระดับพื้นฐาน / กายภาพ ไปสู่ระดับกลาง จิตใจและมีความซับซ้อน และระดับสูง/หลุด พ้น ซึ่งต้องอาศัย คำนึงถึงวิธีวิทยาในข้อ 1 และ 2 ด้วยเสมอ

11.4 ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างแนวคิดของ Husserl และ Wilber

จากการที่ได้นำเสนอแนวคิดด้าน “จิตสำนึก” ข้างต้นมาเป็นลำดับนั้น เพียงเพื่อสะท้อนให้เห็นว่า นอกจากทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาของ Husserl จะได้กล่าวถึง “จิตสำนึก” และเป็น หัวใจสำคัญ หรือ คำสำคัญ (Key Word) ของการวิจัยนี้ ยังมีทฤษฎีอื่น ๆ ที่ว่าด้วยแนวคิดเกี่ยวกับ จิตสำนึกอีกมากมาย หนึ่งในนั้นคือ ทฤษฎีบูรณาการของจิตสำนึก ของ Wilber ซึ่งทำให้เห็นว่า แท้จริงแล้ว ทฤษฎีต่าง ๆ นั้นมีจุดดี จุดอ่อนต่างกัน ไม่มีทฤษฎีใดสมบูรณ์แบบในตัวเองแม้แต่ ทฤษฎี บูรณาการของจิตสำนึก ของ Wilber ที่ดูเหมือนจะเป็นการก้าวพ้นความคิดแบบแยกขั้ว เป็นการ รวมเอาทฤษฎีต่าง ๆ มาไว้รวมกัน แต่งานของ Wilber ก็ได้รับการวิพากษ์ในทางลบอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะ ความซับซ้อน ยุ่งยากในการนำไปใช้จริงในเชิงวิธีวิทยา การสรุปเกินจริงและความเข้า ฝืด ความเป็นไปไม่ได้ของ Wilber ที่นำสิ่งที่แตกต่างกันในธรรมชาติ พยายามทำให้เป็นสิ่งเดียวกันไป ไว้ในที่เดียวกัน (Lane, 1996, Online; Schlamm, 2001) และเท่าที่สืบค้นยังไม่ปรากฏว่ามีงานวิจัย ใดใช้แนวคิดของ Wilber ไปใช้เป็นระเบียบวิธีวิจัยทั้งหมด หากแต่หยิบยืมแนวคิดบางส่วนไปใช้ เท่านั้น ในขณะที่มีหลายแง่มุมที่ ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาของ Husserl มิได้แตกต่างจาก ทฤษฎีอื่น ๆ เท่าใดนัก ยังคงรักษาความเป็นต้นแบบ เอกลักษณะ ยังมีความทันสมัยในการศึกษา ค้นหาด้านจิตสำนึก ยังใช้ได้ไม่แพ้ทฤษฎีร่วมสมัย อย่างทฤษฎีบูรณาการของจิตสำนึก ของ Wilber ดังตารางที่ 2.3

ตารางที่ 2.3

ความเหมือน และความแตกต่างระหว่างจิตสำนึกในทัศนะของ

Wilber และ Husserl

ประเด็น	ความเหมือน
- ประเภทข้อมูล	*1. ข้อมูลเชิงอัตนัย (Subjective) เป็นจุดกำเนิด จุดตั้งต้นของจิตสำนึก ความรู้ ความจริงทั้งปวง
- วัฒนธรรม	*2. มิติทางวัฒนธรรมและบริบทเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างความหมายของพฤติกรรม หรือปรากฏการณ์
- พลวัตของจิตสำนึก	*3. จิตสำนึกก็มีความเป็นพลวัต เปลี่ยนแปลงระดับได้
- วิธีการเข้าถึงจิตสำนึก	*4. การจะเข้าใจ เข้าถึงจิตสำนึกต้องเข้าใจส่วนลึกภายใน และใช้วิธีการตีความ (Interpretation/ introspective)
- วิวัฒนาการของทฤษฎี	**5. องค์ความรู้ ทฤษฎีเกิดจากการสังเคราะห์จากองค์ความรู้ที่มีอยู่ก่อนหน้า และมีการพัฒนา เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ประสบการณ์และการเรียนรู้ของเจ้าของทฤษฎี หรือผู้ศึกษา
- บทบาทนักวิจัย	*6. นักวิจัยเป็น เครื่องมือสำคัญของการได้มาซึ่งจิตสำนึก ความรู้ ความจริง เริ่มตั้งแต่การสร้างที่น่าเชื่อถือ การเข้าไปร่วมรับรู้/ร่วมทำ การตีความและการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองของนักวิจัย (Injunction ,Apprehension, Confirmation ; Bracketing , Participation and Reduction, Reflection)

ตารางที่ 2.3 (ต่อ)

ประเด็น	ความแตกต่าง	
	Ken Wilber	Edmund Husserl
- ความหมาย	1. จิตสำนึกมีสถานะ ความหมายเท่ากับ ความรู้ ความจริง	*1. จิตสำนึก คือ เจตนาธรรม หรือ ส่วนหนึ่งของความรู้ ความจริง
- ขอบเขต	2. จิตสำนึก เป็น ความรู้ ความจริง จากทุกศาสตร์ รวมทั้ง ที่เกิดจากวิธี วิทยาแบบปฏิฐานนิยม ด้วย	*2. จิตสำนึก เป็น ความรู้ ความจริง ที่เกิดจากวิธีวิทยาแบบ ปรากฏการณ์วิทยา/ การตีความ ไม่รวมความรู้จากวิธีวิทยา แบบปฏิฐานนิยม
- ระดับ/ ชั้น	*3. มีการจัดแยกชั้น/ระดับ จิตสำนึก อย่างชัดเจน (10-13 ระดับ)	3. ไม่ระบุ
- องค์รวม/ เลี้ยวส่วน	4. มองความรู้ ความจริงทุก ศาสตร์ไปด้วยกัน และหา ความสัมพันธ์เชื่อมโยง แบบหนุนเสริมกันและกัน	*4. มองความรู้ ที่ต้องก้าวข้ามและ แยกส่วนจากความรู้เชิงปฏิฐาน นิยม
- วิธีวิทยา	5. มีความซับซ้อน และ ยากลำบากในการ ประยุกต์ใช้ในเชิงวิธี วิทยา	*5. มีความซับซ้อนน้อยกว่าและ นำไปประยุกต์ใช้ได้ง่ายและเป็น รูปธรรมกว่า - Bracketing

ตารางที่ 2.3 (ต่อ)

ประเด็น	ความแตกต่าง	
	Ken Wilber	Edmund Husserl
	- Simultaneous tracking - Transformation of researcher - Stands of mode of knowing - Validity claims - Levels and spectrums of consciousness	- Phenomenological reduction - Reflection and interpretation

หมายเหตุ:* คือ ประเด็นที่ผู้วิจัย เห็นสอดคล้องและนำมาใช้กับงานวิจัยฉบับนี้

:** เป็นการปรับใช้บนฐานคิดที่ได้จากการสังเคราะห์ และความเชื่อที่ว่าแต่ละทฤษฎีย่อมมีทั้งจุดดีและจุดอ่อนและเป็นเหตุผลที่ผู้วิจัยที่จะเลือกจะใช้ปรากฏการณ์วิทยาเป็นวิธีวิทยาหลักในการวิจัยครั้งนี้และใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีของ Wilber เป็นตัวเสริมในบางส่วน

โดยสรุป ผู้วิจัยยังมีจุดยืนที่ยังคงใช้วิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยา เป็นวิธีวิทยาหลักในการวิจัยครั้งนี้และใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีของ Wilber เป็นตัวเสริมในบางส่วน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3)

11.5 การจัดแบ่งประเภทและระดับของจิตสำนึก

เนื่องจาก "จิตสำนึก" เป็นเรื่อง "นามธรรม" ดังนั้นการจัดกลุ่ม จัดประเภทและระดับ/ขั้น (Types and Levels) หน่วยการวิเคราะห์ และดัชนี (Index) มีการกล่าวไว้หลากหลายแตกต่าง

กันพอสมควร นอกจากการจัดแบ่งประเภท และระดับจิตสำนึกของ Wilber แล้ว ยังมีนักคิด นักทฤษฎีคนอื่นได้จัดแบ่งประเภทของจิตสำนึก ดังนี้

Lukacs (Bottomores, p. 52 อ้างถึงใน กาญจนนา แก้วเทพ, 2527, น. 35-36) จำแนกเป็น 2 ประเภท

1) จิตสำนึกแบบจิตวิทยา (Psychological Consciousness) ซึ่งได้แก่ อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่มนุษย์รับรู้ได้ ซึ่งตรงข้ามกับจิตใต้สำนึกหรือจิตไร้สำนึกที่นำแนวคิดจิตวิเคราะห์ของ ซิกมันด์ ฟรอยด์ มาอธิบาย เป็นจิตสำนึกที่เกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ และเป็นไปตามธรรมชาติ

2) จิตสำนึกทางชนชั้นหรือทางการเมือง (Imputed, Political, Class Consciousness) ซึ่งเป็นจิตสำนึกที่เกิดขึ้นได้ด้วยปฏิบัติการที่มีความตั้งใจของมนุษย์

ซึ่ง Lukacs ให้ความสำคัญกับจิตสำนึกประเภทหลังมากกว่า และนำแนวคิดการวิเคราะห์ทางชนชั้นตามแนวทฤษฎีมาร์กซิสต์ มาอธิบาย ซึ่งเกณฑ์ที่ Lukacs ใช้เป็นเครื่องวัดจิตสำนึกดังกล่าวก็คือ การมองเห็นผลประโยชน์ในชนชั้นของตนเอง (Interest for itself) และการมองเห็น มีความรอบรู้แบบรวมทั้งหมดหรือผลประโยชน์ของสังคมทั้งหมด (Totality) ซึ่งต่อมา Lukacs และ Granier เห็นว่าระดับของจิตสำนึกแบ่งย่อยได้อีก 3 ระดับ คือ

1) Immediate Consciousness เช่น ความต้องการทางเศรษฐกิจ

2) Class Consciousness ซึ่ง เป็นจิตสำนึกทางการเมือง การมองเห็นภารกิจทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นตนเอง

3) Theoretical Consciousness เป็นจิตสำนึกที่เข้าใจว่า การเปลี่ยนแปลงทั่วทั้งสังคมทำเพื่อผลประโยชน์ของมนุษยชาติทุกกลุ่ม

นอกจากนี้ Gramsci (กาญจนนา แก้วเทพ, 2527, น. 129-130) ได้แบ่งอุดมการณ์หรือจิตสำนึกเป็น 4 ระดับ โดยเรียงจากที่มีระเบียบมากที่สุด ไปหาน้อยที่สุด ดังนี้

1) Philosophy คือ อุดมการณ์ จิตสำนึกที่มีคำอธิบายอย่างเป็นระบบ ระเบียบมีหลักทฤษฎี เป็นเหตุเป็นผล เช่น ลัทธิมาร์กซ์ พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา

2) Religion คือ อุดมการณ์ จิตสำนึกที่มีคำอธิบายบ้างพอสมควร แต่เน้นศรัทธา พิธีกรรม

3) Commonsense คือ อุดมการณ์ จิตสำนึกที่เกิดจากสรุปประสบการณ์ชีวิต แต่กระจัดกระจายไม่เป็นระบบ

4) Folklore คือ อุดมการณ์ จิตสำนึกที่มีระบบน้อยที่สุด

11.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกและปรากฏการณ์วิทยา : เพื่อความเข้าใจในระเบียบวิธีวิจัยและคุณูปการของวิธีวิทยา

เท่าที่ผู้วิจัยสืบค้นนั้น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ CBR โดยใช้วิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยาทั้งในและต่างประเทศยังไม่ปรากฏ ในขณะที่เดียวกันงานวิจัยในประเทศไทยที่ใช้วิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยา และกล่าวถึง “จิตสำนึก” โดยตรงนั้นค่อนข้างน้อย ส่วนมากนักวิจัยมักใช้คำว่า “การวิจัยเชิงคุณภาพ” แทนเพื่อไม่เป็นการผูกมัดตัวเอง หรือเป็นทางออกให้นักวิจัยสามารถหยิบยืมวิธี/เทคนิคการเก็บข้อมูลจากหลากหลายทฤษฎีหรือวิธีวิทยา เช่น มานุษยวิทยา ชาติพันธุ์วิทยา ปรากฏการณ์วิทยา รวมทั้งศาสตร์การตีความอื่น ๆ ดังนั้นวิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยาจึงสอดแทรกอยู่ในเทคนิควิธีภายใต้ “การวิจัยเชิงคุณภาพ” “การวิจัยเชิงทฤษฎีฐานราก” (Grounded Theory Research) เหล่านี้ เช่น งานวิจัยระดับปริญญาเอกของ พิสมัยรัตน์โรจน์สกุล (2545) เรื่อง “ทุนชุมชน: เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนระบบทุนนิยม” งานวิจัยปริญญาเอกของ พนารักษ์ ปริดากรณ์ (2545) เรื่อง “การสร้างอำนาจอิสระในการแลกเปลี่ยนเพื่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน” รวมทั้งงานวิจัยของ อคิน ระพีพัฒน์ (2520) เรื่อง “ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯแห่งหนึ่ง” ที่ระบุว่าใช้วิธีวิทยาแบบมานุษยวิทยา ซึ่งในวิธีการเก็บข้อมูลมีความคล้ายคลึงกับปรากฏการณ์วิทยามาก และบางครั้งนักวิจัยก็ได้ระบุวิธีวิทยาที่ใช้ โดยละไว้เป็นที่เข้าใจหรือให้ผู้อ่านเข้าใจเอาเอง เช่น งานวิจัยในต่างประเทศ ของ John and Jean Comaroff (1987) เรื่อง “The madman and the migrant: work and labor in the historical consciousness of a South African people” จึงทำให้ไม่เห็นความโดดเด่นของวิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยามากนัก

อย่างไรก็ตามในต่างประเทศนั้น มีงานวิจัยที่ใช้วิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยาเพื่อค้นหาจิตสำนึกของผู้คนในแง่มุมต่าง ๆ มากพอสมควร โดยเฉพาะเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1930 เป็นต้นมา ภายหลังที่ Husserl ประกาศ พัฒนาทฤษฎีอย่างชัดเจนและได้เสียชีวิตลงในเวลาต่อมา

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างโดยสังเขปของงานวิจัยระดับ “ปริญญาเอก” ในต่างประเทศที่ใช้วิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยาดังแต่ ปี ค.ศ. 1981-2003 เพื่อตอกย้ำให้เห็นว่า ปรากฏการณ์วิทยายังมีความเป็นเอกลักษณ์ ทันสมัย มีคุณูปการต่อการแสวงหาความรู้ความจริงของนักวิจัย โดยเฉพาะการค้นหา ทำความเข้าใจ เจตนารมณ์ จิตสำนึกภายในของมนุษย์ชาติอย่างลุ่มลึก แล้วสะท้อน ตีแผ่ เปิดเผยให้เห็นถึงโครงสร้างบางอย่าง เพื่อสั่นคลอน เปลี่ยนผ่านทั้งระดับบุคคลและ

สังคม (Reflexive/ Transformative Learning of Individual and Society) ที่อาจไม่ปรากฏในวิธีวิทยาแบบอื่น ๆ

Gelya Frank (1981, Online) ณ University of California ศึกษาเรื่อง "Venus on wheels : The life history of a congenital amputee" ซึ่งการศึกษานี้เป็นการศึกษาประวัติชีวิตของหญิงชาวอเมริกันวัย 31 ปีที่มีความพิการอัมพาตตั้งแต่กำเนิด ชีวิตของเธอถูกซ้ำแหวะ เผยถึงสิ่งที่เป็จิตสำนึกภายในโดยวิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยา และวิธีการตีความตามปรัชญาของ Husserl จุดประสงค์การวิจัยมีดังนี้ 1) เพื่อแสดงให้เห็นถึงเครื่องมือ /แบบแผนการดำเนินชีวิตของเธอในฐานะหญิงพิการภายใต้บริบทของประเทศสหรัฐอเมริกา 2) เพื่อหาแนว ข้อเสนอแนะในการใช้ปรากฏการณ์วิทยาร่วมกับวิธีแบบมานุษยวิทยาในการศึกษาประวัติชีวิต 3) เพื่อแสดงตัวอย่างการก่อรูปความมีชีวิต ความเป็นคน ความเป็นตัวตน ในองค์ความรู้ด้านมานุษยวิทยา 4) เพื่อกำหนดการประเมินทางมานุษยวิทยา เกี่ยวกับคนพิการในองค์ความรู้ด้านการฟื้นฟูด้านอาชีพของคนพิการ ซึ่งโจทย์หลัก/ใหญ่ของงานวิจัยนี้ก็คือ "การเข้าใจความเป็นอยู่ของมนุษย์คนอื่น" คำถามย่อยการวิจัยมีดังนี้ 1) เราจะเข้าใจเพื่อนมนุษย์ในฐานะองค์ความรู้และชีวิตประจำวันได้อย่างไร? 2) ใครที่เราควรเชื่อเมื่อมีความไม่สอดคล้องกันของประเด็นความจริงหรือการตีความ? 3) พฤติกรรมในอดีตสามารถจะอธิบาย หรือทำนายพฤติกรรมอนาคตได้หรือไม่? วิธีการรวบรวมข้อมูลคือ การศึกษาประวัติชีวิต ชาติพันธุ์วิทยา การเป็นคนพิการ และโลกในชีวิตประจำวัน เพื่อวิเคราะห์ 3 ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น คือ 1) ความเป็นตัวตน (Embodiment) หมายถึง การเชื่อมโยง/ก่อตัวของจิตสำนึกภายใต้บริบททางร่างกายและวัฒนธรรม ซึ่งศึกษาตีความจากข้อมูลทางการแพทย์ ประวัติการรักษา การใส่อุปกรณ์เทียมเมื่อเธออายุ 5 ขวบ การพิจารณาศักยภาพและการทำหน้าที่ของเธอทั้งที่ใช้และไม่ใช้อุปกรณ์เทียม ความขัดแย้งของการตีความระหว่างตัวเธอและทีมบำบัดได้ถูกวิเคราะห์เชื่อมโยงกับทางเลือกในชีวิตและอัตลักษณ์แห่งตนในปัจจุบันซึ่งได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตการใช้ชีวิตประจำวัน 2) ความเห็นอกเห็นใจ/ร่วมรู้สึก (Empathy) คือ การมีประสบการณ์ร่วม การที่บุคคลเข้าถึงความจริงของคนอื่นอย่างที่เป็นอยู่ การพาตัวเองไปอยู่และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในโลกเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ซึ่งในชีวิตประจำวัน ความร่วมรู้สึกนี้อาจมีทั้งบวกและลบ ทำให้เกิดเอกลักษณ์ การต่อสู้เบียดขับ และการสะท้อนกลับ ผู้วิจัยอธิบายวิเคราะห์เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ด้านจิตคติต่อคนพิการ การตราบาป การตั้งคำถามของผู้วิจัยกับตัวเองว่าทำไมถึงเลือกที่จะศึกษาชีวิตของกรณีศึกษารายนี้ ไม่ไปศึกษาคนอื่นหรือเรื่องอื่น ผู้วิจัยได้นำเรื่องราว อดีตชีวิตประวัติของตนเองมาเชื่อมโยงกับประวัติชีวิตของกรณีศึกษา เพื่อค้นหาประเด็นความร่วมรู้สึกดังกล่าวด้วยเทคนิคทางมานุษยวิทยา 3) ความเข้าใจ (Understanding)

ซึ่งเกิดจากการสร้างแบบแผน/ ชุดความคิดต่าง ๆ เช่น "ผู้หญิงอเมริกัน" "คนพิการ" "สนามชีวิตของกรณีศึกษา" โดยการวิเคราะห์ผ่านองค์ความรู้ด้านการแสดงตัวตน การสถาปนาตัวตน (Self-Constitution) การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า ในทัศนะของเธอแล้ว เธอยอมรับความเป็นจริงอย่างหนึ่งว่า "เธอเป็นคนพิการที่รุนแรง แต่ในขณะเดียวกันหากเทียบกับโลกแห่งความทันสมัยแห่งปัจจุบันแล้ว เธอมองว่าเธอเป็น วินัส (Venus de Milo) เทพธิดาแห่งความรัก ที่มีได้อยู่บนบนแท่นหิน แต่เป็น วินัสที่อยู่บนรถเข็นไฟฟ้า นั่นเอง" ด้วยวิธีวิทยาดังกล่าวทำให้ผู้อ่านได้เข้าถึง และรับรู้ถึงความจริงที่เป็นไป/ ดำเนินต่อไปในตัวของเธอในปัจจุบัน ด้วยสิ่งที่ในอดีต และมันยังสามารถทำนายความจริงของตัวเธอในอนาคตด้วย...นี่คือ "จิตสำนึก" ที่เธอสะท้อนให้เห็น

Anne-Marie Barron (2000) ณ Boston College ได้ศึกษาเรื่อง "Life meaning and the experience of cancer: Application of Newman's research method and phenomenology" จุดประสงค์การวิจัยนี้เพื่อตอบคำถาม 3 ข้อ ต่อไปนี้ 1) แบบแผนชีวิตที่อธิบายโดยผู้ป่วยโรคมะเร็งที่ถึงแสดงความหมายและขยายจิตสำนึกนั้นเป็นอย่างไร? 2) อะไรที่หนุนเสริมหรือปกปิดการขยายจิตสำนึกของผู้ป่วยโรคมะเร็ง? 3) ความมีจิตวิญญาณ (Spirituality) ที่แสดงออกในการเล่าเรื่องของผู้ป่วยโรคมะเร็งเป็นอย่างไร? การศึกษานี้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับ Expanding Consciousness ของ Margaret Newman ร่วมกับวิธีวิทยาแบบปรากฏการณ์วิทยา ใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่างคือ ผู้ป่วยโรคมะเร็งผู้ใหญ่จำนวน 22 คนที่มีความหลากหลายในภูมิหลังของเชื้อชาติ ที่ได้รับการวินิจฉัยเป็นโรคมะเร็งจากแพทย์ทั้งที่รักษาในโรงพยาบาลและไปพักฟื้นอยู่ที่บ้าน มีอายุตั้งแต่ 22-89 ปี ผู้ป่วยส่วนใหญ่อยู่ระยะรุนแรงและอยู่ในวิกฤติของชีวิต ผู้ป่วยแต่ละคนจะให้บททวนประวัติชีวิตและการเจริญเติบโต เพื่อเพิ่มการตระหนักต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวกับชีวิตและการหาความหมาย การศึกษานี้จึงเน้นการเข้าใจของบุคคลที่ลึกซึ้ง การขยายจิตสำนึกจะช่วยให้การค้นหาความหมาย การมีสัมพันธภาพด้วยความรักกับคนอื่น การสะท้อนถึงชีวิตที่เป็นองค์รวม ซึ่งกระบวนการ จิตสำนึกเหล่านี้ มักจะถูกปกปิด ซ่อนเร้นโดย ความเจ็บปวดของพยาธิสภาพ การสิ้นหวังต่อการรักษา การตัดขาดสัมพันธภาพกับคนอื่น และแบบแผนชีวิตที่ตึงต้ามที่มีมาเป็นเวลานานในอดีต ความมีจิตวิญญาณจึงถูกสกัดกั้นในการสร้างความหมาย ปรากฏการณ์ 4 อย่างเป็นประเด็นในการค้นหาและเปิดเผยถึงแบบแผนภายใน ได้แก่ ความทุกข์ทรมานจากพยาธิสภาพ การไม่ลงรอย/เกี่ยวโยงระหว่างสิ่งที่เผชิญอยู่กับความหวัง จิตวิญญาณที่ถูกปกปิด ทับถมอยู่กับชีวิตที่เจ็บปวดไปวัน ๆ และการตระหนักรู้และการเปลี่ยนแปลง/เปลี่ยนผ่านตัวเอง ผู้วิจัยระบุว่า ผลการวิจัย ในการเข้าใจ เข้าถึงปรากฏการณ์และจิตสำนึกดังกล่าว นี้มีความสำคัญต่อการนำใช้ด้านการ

รักษายาบาล รวมทั้งการวิจัย การศึกษา และการกำหนดแนวทางในการดูแลสุขภาพเป็นอย่างยิ่ง และแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการใช้ทฤษฎีด้านจิตสำนึกของ Newman และสำนักปรากฏการณ์วิทยาร่วมกันอย่างลงตัว

Phyllis Eileen Anderson (2003) ณ Gonzaga University ได้ศึกษาเรื่อง "Life stories and the change of consciousness of seven rural Salvadoran women" การวิจัยนี้ได้สำรวจ ชำแหละ ให้เห็นถึงร่องรอย/เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงหรือเสริมจิตสำนึก (Consciousness-Raising Circumstances) ที่ทำให้หญิงชาว El Salvador กลุ่มหนึ่ง กล้าที่จะขัดขืนต่อชนบทรรมนิยมประเพณีดั้งเดิมของตน ลุกขึ้นมาเป็นผู้นำในชุมชน กลุ่มตัวอย่างเป็นหญิงจำนวน 7 คน ที่อาศัยอยู่ใน ค่ายอพยพผู้ลี้ภัยในเมือง Honduras ในปี 1980 และ 1992 ซึ่งองค์กรเอกชนที่ไม่แสวงหาผลกำไรเรียกหญิงกลุ่มนี้ว่า "ผู้นำยุคแรกและยุคปัจจุบันแห่งเอลซาวาดอร์" ทั้งหมดมีอายุเกินกว่า 30 ปี ปรากฏการณ์วิทยาแบบตีความ ได้เปิดเผยให้เห็นถึงร่องรอยการยกระดับจิตสำนึกของคนกลุ่มนี้ โดยใช้มุมมอง มิติทางปรัชญา ศาสนา และสังคมเข้ามาอธิบายผสมผสานกับหลักฐาน เหตุการณ์ ร่องรอยของสิ่งที่เกี่ยวข้อง ที่ทำให้คนกลุ่มนี้สร้างประสบการณ์ใหม่ ที่ท้าทายต่อแบบแผน ประเพณีดั้งเดิมที่มีต่อผู้หญิง การยกระดับหรือกระตุ้นจิตสำนึก (Consciousness- Raising) หรือ กระบวนการสร้างจิตสำนึก (Conscientization) นิยามโดย Paulo Freire ได้ใช้เป็นกรอบในการวิจัยนี้ กระบวนการทำให้เกิดจิตสำนึกนี้ ทำให้หญิงทั้ง 7 คน ก้าวข้ามข้อจำกัดทางวัฒนธรรม ไปสู่การรับรู้ตนเองว่าเป็นผู้นำที่มีความสามารถ ในปริมาณทลสาธารณะในชุมชนของตน การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์ โดยให้กลุ่มตัวอย่างเล่าเรื่อง การสะท้อน ทบทวนบนเรื่องราวของตน และการให้ความหมายกับชีวิตของตน แล้วผู้วิจัยใช้ปรากฏการณ์วิทยา ในการตีความเรื่องราวเหล่านี้ ผ่านบริบทเชิงประวัติศาสตร์ที่หญิงเหล่านี้อาศัยอยู่ การศึกษานี้ทำให้เห็นว่า มีเงื่อนไข/โครงสร้าง/ กระบวนการอยู่ 4 ประการที่ทำให้คนกลุ่มนี้เปลี่ยนแปลง เพิ่มจิตสำนึกของตน คือ 1) ประสบการณ์ในการจัดการ ทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ ของหญิงเหล่านี้ ในชุมชนเป็นฐานของคริสต์เตียน 2) โอกาสในการเป็นผู้นำในค่ายลี้ภัยผู้อพยพ "Mesa Grande" 3) การศึกษาทั้งที่เป็นแบบแผนและไม่เป็นแบบแผนรวมทั้งการฝึกอบรม ที่พวกเขาได้รับ ทำให้เปลี่ยนการรับรู้ต่อตนเอง 4) การเสียชีวิตของบุตรของตนในสงคราม กล่าวโดยสรุปการศึกษานี้ ทำให้เกิดความเข้าใจ และเห็นถึง สิ่งที่สร้างความหมายให้แก่หญิงเหล่านี้ เป็น "ผู้หญิง" "ผู้อพยพ" และการกลายไปเป็น "ผู้นำ" อย่างสง่างามในการรับรู้และจิตสำนึกของพวกเขา ที่สำคัญคือ ปรากฏการณ์ที่นำมาเปิดเผยให้เห็นนี้ ทำให้เห็นว่า หญิงเหล่านี้ยังคงรักษา

บทบาทความเป็นผู้นำในชุมชนของเขา และยังคงท้าทายต่อบทบาททางเพศตามขนบธรรมเนียมดั้งเดิมของคนในสังคมวงกว้างเพียงเพราะถูกค้ายันด้วย “จิตสำนึก” นั้นเอง

12. จิตสำนึก บนแบบแผนเรื่องเล่าอัตชีวประวัติ (Autobiographical Narrative)

12.1 ความหมายเรื่องเล่าอัตชีวประวัติ และความเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์วิทยา

Kohli (1981, pp. 63-75) ที่ให้เห็นว่า ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา เป็นทฤษฎีพื้นฐานที่จะอธิบาย การกระทำ/ปฏิบัติการทางสังคม จึงทำให้เรื่องเล่าอัตชีวประวัติ (Autobiographical Narrative) เป็นหนึ่งในมิติที่สำคัญของการสร้างกระแสแห่งจิตสำนึก (Schutz and Luckman, 1974, quoted in Kohli, 1981) การสร้างประวัติชีวิตเป็นแบบแผนซึ่งบุคคลแสดงถึงลักษณะในอดีตที่เชื่อมโยงกับสถานการณ์ที่เป็นปัจจุบัน ภายใต้จักรภพแห่งความหมาย (Temporality) อัตชีวประวัติมิใช่การรวมเอาทุกอย่างในเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตมาไว้ด้วยกัน แต่เป็นภาพลักษณ์แห่งตนที่สร้างขึ้น หรือ เป็น เอกลักษณ์แห่งตนนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา จึงครอบคลุมถึง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เรื่องเล่า ประวัติชีวิต อัตชีวประวัติ เอกลักษณ์แห่งตน จิตสำนึก การสร้างความหมาย และจักรภพแห่งความหมาย

เรื่องเล่า ในภาษาอังกฤษนั้น นิยมใช้ถ้อยคำหลากหลาย เช่น Telling Story หรือ Narrative ซึ่งกระบวนการศึกษาวิจัย นิยมใช้คำว่า “Narrative” มากกว่า เพราะนอกจากจะมีความหมายแคบในเชิงเป็นวิธีรวบรวมข้อมูล (Method) ยังมีความหมายกว้างเป็นวิธีวิทยา (Methodology) ได้ด้วย เนื่องจาก เรื่องเล่าในมิติของกระบวนการวิจัย โดยเฉพาะการศึกษาความหมาย จิตสำนึก มักหมายถึง “เรื่องเล่าประวัติชีวิต” (Life Story) หรือ “เรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคล” (Personal Narrative) ซึ่งหมายถึง คำอธิบาย เรื่องราว ความเรียง ข้อมูล/หลักฐานที่ (Accounts, Stories, Essays, Documents) เกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตของคนใดคนหนึ่งหรือหลายคน ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ (Polkinghorne, 1988; Elliott, 2005)

1) ชีวประวัติ (Biography or Biography Narrative) หมายถึง เรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลหนึ่ง แต่เล่า/ผลิตโดยอีกบุคคลหนึ่ง/ คนอื่น

2) **อัตชีวประวัติ (Autobiography or Autobiographical Narrative)** หมายถึง เรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลที่เล่า/ผลิตโดยบุคคลนั่นเอง

แม้ว่าวิธีทางชีวประวัติอาจใช้วิธี แหล่งเก็บข้อมูลที่หลากหลาย แต่ก็นิยมใช้อัตชีวประวัติ โดยเฉพาะ การเล่าประวัติชีวิตของตน (Autobiographical Narrative) ทั้งแบบเขียน/บันทึก และเล่าด้วยการพูด (Written and Oral Narrative) แม้ Schutze (1976, quoted in Kohli, 1981) จะพยายามชี้ให้เห็นว่า การเล่าชีวประวัติของตนโดยการเขียนจะดีกว่าการพูดหรือการสัมภาษณ์ เพราะผู้ฟัง หรือผู้สัมภาษณ์อาจมีอิทธิพลต่อข้อมูลที่ได้ หากเป็นการเขียน ผู้อ่านสามารถสร้างความหมายได้จากตัวบท (Text) แต่อย่างไรก็ตามในความเห็นของผู้วิจัย เห็นว่าไม่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัย ความสะดวกของผู้เล่าเรื่องด้วยว่าถนัด ยินดี ต้องการจะทำอย่างไร

โดยสรุปจากงานเขียนของ Polkinghorne (1988) Kohli (1981) Jovchelovitch and Bauer (2000) "เรื่องเล่าอัตชีวประวัติ" จึงหมายถึง "โครงสร้างแห่งจิตสำนึก หรือความหมายที่จัดเรียงเหตุการณ์ และพฤติกรรมของมนุษย์ ให้เป็นองค์รวม เพื่อที่จะเผยให้เห็นถึง นัยยะของพฤติกรรมของบุคคลและเหตุการณ์ อันเกิดจากความเป็นองค์รวมนั้น"

ดังนั้น เรื่องเล่าจึงแตกต่างจากรายงานเหตุการณ์ที่มีการเรียงลำดับตามวัน เดือนปี ที่คุ้นเคยโดยทั่วไป แต่เรื่องเล่าให้ความลงตัวแห่งสัญลักษณ์ สัญลักษณ์ ของพฤติกรรม รวมทั้งมิติเชิงจักรวาลแห่งความหมายด้วย (Temporality)

12.2 ความทะลุทะลวงของเรื่องเล่า (The Pervasiveness of Narrative)

Polkinghorne (1988) ชี้ให้เห็นว่า เรื่องเล่าเป็นการเติมเต็มสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และสังคมของมนุษย์ เราสร้างเรื่องเล่าเพื่อตัวเราและผู้อื่น เกี่ยวกับพฤติกรรมที่เป็นมาในอดีต และให้ความรู้สึกต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วย เราใช้เรื่องเล่า เพื่อยืนยันการตัดสินใจของเราโดยการสร้างจินตนาการ Roland Barthes (Polkinghorne, 1988, p. 14) หนึ่งในนักภาษาวรรณกรรม ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าว่า "...เรื่องเล่านั้นอาจปรากฏในรูปของนิยายปรัมปรา เรื่องสั้น ประวัติศาสตร์ ละคร งานจิตรกรรม ภาพวาด หนังสือ วารสาร การพูดการสนทนา ฯลฯ แสดงอยู่ทุกเวลา ยังไม่ปรากฏเลยว่ามนุษย์ปราศจากเรื่องเล่า..." Barthes ยังเชื่อว่า เรื่องเล่าทำหน้าที่อย่างมีความหมาย ในระบบปัจเจกแล้ว ผู้คนมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของเขา เพื่อให้เขาสามารถแปลความหมาย ในสิ่งที่เขาเป็นและตำแหน่งแห่งที่ที่เขาจะไป ในระดับวัฒนธรรม เรื่องเล่าช่วยให้มนุษย์เกิดความเหนียวแน่น ความแน่นแฟ้นที่จะแลกเปลี่ยนความเชื่อและเปลี่ยนผ่าน

ค่านิยม เรื่องราวที่เราต้องเผชิญกับค่านิยม ของวัฒนธรรม โดยการพยายามเสนอ ให้เห็นถึงแบบแผนทางบวกและทางลบที่ต้องการและหลีกเลี่ยง เรื่องราวทางวัฒนธรรมของเราจะเกี่ยวโยงกับรับรู้ การหยั่งรู้ เกี่ยวกับลักษณะซึ่งเป็นพื้นฐานต่อเรื่องราวประวัติของทุกคน เช่น เรื่องเกี่ยวกับปมพิศมัต (Oedipus) ในทฤษฎีของ Sigmund Freud แสดงให้เห็นว่า ประวัติของบุคคลจะถูกสร้างอย่างมีนัยยะ โดยเหตุการณ์ที่เราไม่สามารถควบคุมในระดับจิตสำนึกได้ แบบแผนของเรื่องเล่าสามารถเข้ากันได้และผลผลิตความหลากหลาย อย่างไม่มีที่สิ้นสุดของเรื่องราวแต่ละเรื่อง จำนวนของระดับชั้น/อนุกรมวิธาน แสดงให้เห็นถึงการแยกแยะประเภทพื้นฐานของเรื่องได้ เรื่องราวเหล่านี้แตกต่างหลากหลายเนื่องจาก ประเภทการตัดกัน ความแตกต่าง และความผูกโยงของตัวเนื้อหาลึกของเรื่องนั้น

ตัวอย่างการจัดแบ่ง /ประเภทของเรื่องเล่า นั้น Kenneth and Mary Gergen (Polkinghome, 1988, p.15) ได้จำแนกเรื่องราว (Story or Theme/Plot) ตามชนิดของการเปลี่ยนตัวละคร /เนื้อหาลำคัญ (Protagonist) ที่ประสบ ดำเนินในเรื่องที่สัมพันธ์กับเป้าหมาย แบ่งเป็น 3 ประเภท

1. เรื่องเล่าที่คงเส้นคงวา (Stability Narrative) หมายถึงเรื่องเล่าที่ตัวละครสำคัญมิได้เปลี่ยน ดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป และตรงกับเป้าหมายอยู่
2. เรื่องเล่าที่ก้าวหน้า (Progressive Narrative or Happy End Narrative) หมายถึง เรื่องเล่าที่มุ่งตรงไปยังเป้าหมายอย่างรวดเร็ว
3. เรื่องเล่าที่ถดถอย (Regressive Narrative or Bad End Narrative) หมายถึง เรื่องเล่าที่ตัวละครสำคัญ มีจุดหมายหรือเป้าหมายที่ต่างไปจากที่วางไว้

Northrup Frye (Polkinghome, 1988, p.15) ได้จำแนกเรื่องเล่าตามลักษณะของ ตัวละครสำคัญ เปรียบเทียบกับลักษณะทั่วไปและบริบท ดังนี้

1. นิยาย ตำนาน (Myth)
2. นิยายรัก ทั่วไป (Romance)
3. ตลก การล้อเลียนชั้นสูง (High mimetic)
4. ตลก การล้อเลียนชั้นต่ำ (Low mimetic)
5. การประชด ประชัน เสียดสี (Irony)

12.3 ข้อตกลง หรือการทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับประสบการณ์มนุษย์

(Supposition about Human Experience)

มีข้อตกลงเบื้องต้น 3 ประการเกี่ยวกับประสบการณ์ของมนุษย์ เพื่อใช้ในการตัดสินใจ เกี่ยวกับหน้าที่ของความหมาย เรื่องเล่า สำหรับธรรมชาติและการดำรงอยู่ของมนุษย์

1) ประสบการณ์ของมนุษย์ถูกห้อมล้อมด้วยปริณทลของความเป็นบุคคล และวัฒนธรรม ของความหมายและความคิด ที่มีใช้วัตถุ แม้ว่าความคิดและความหมายเหล่านี้จะเกี่ยวข้องและเกิดขึ้นจากอวัยวะและร่างกายของเรา แต่มันมีลักษณะ แบบแผน อุดมการณ์ที่แตกต่างไปจากร่างกาย ความหมายมิได้คงที่ มันจะถูกขยาย เช่า โดยประสบการณ์ใหม่ ๆ และเปลี่ยนรูปร่างอย่างต่อเนื่อง และกระบวนการสร้างรูปใหม่ ในตัวมันเองโดยผ่านการสะท้อนกลับ และการสะสมซ้ำ ๆ ขบคิด ใคร่ครวญ ความหมายเหล่านี้จะดังลึก ซึมซับเข้าสู่ตัวเรา ตราบที่เราสื่อสารความคิด และประสบการณ์ของเราไปสู่คนอื่น มีกระบวนการสร้างความประณีต/เจตนา (Deliberative Process) เกิดขึ้นในกระบวนการสร้างความหมาย กระบวนการนี้มันอาจจะกลับไปสู่ประสบการณ์ในอดีต และสร้างจากทางเลือกที่ส่งผลต่อการกระทำที่เป็นไปได้ ตามมา ดังนั้น การตอบสนองของมนุษย์เกิดจากประสบการณ์ มิใช่ปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นอย่างโดด ๆ โดยปราศจากสื่อกลาง หรือความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

2) ประสบการณ์ของมนุษย์ คือ การสร้าง/ก่อรูป ที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างความคิดที่มีการจัดระเบียบของบุคคล กับผลกระทบของสิ่งแวดล้อม บนความรู้สึกสำหรับการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดของเขา ประสบการณ์คือ การสร้างอย่างบูรณาการ ที่ถูกผลิตโดยปริณทลของความหมาย ซึ่งเกี่ยวข้องด้วยการตีความหมาย กับการสะสมซ้ำ ๆ การรับรู้ และความคาดหวัง กรอบเรื่อง (Scheme) ของความหมายมักจะถูกกระทำนอกการรับรู้ของจิตสำนึก และจะตระหนักรู้ได้ ภายใต้ประสบการณ์ที่มีความหมายที่ถูกสร้างไว้ เรื่องเล่า จึงเป็นเพียงหนึ่งใน Scheme ของความคิด มันถูกนำเสนอ แสดงในรูปของการตระหนักรู้ต่อโลก ซึ่งการกระทำของมนุษย์ถูกเชื่อมโยงเข้าไปด้วย เนื่องจากมีกระทบ เกี่ยวข้องกับความต้องการและเป้าหมายของมนุษย์

3) ประสบการณ์ของมนุษย์ มิได้ถูกจัดระเบียบโดยแบบแผนที่เหมือนกับแบบแผนที่สร้างเพื่อรองรับปริณทลแห่งวัตถุ ประสบการณ์ทำความเข้าใจและขยายตัวมันเองผ่านการใช้กระบวนการเชิงอุปมาอุปมัย ที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกันกับประสบการณ์ที่คล้ายกัน แต่มิใช่สิ่งที่เป็นเดียวกันเลยทีเดียวและมันยังจัดวางตำแหน่งตัวมันเองให้มีความสัมพันธ์กับโครงข่ายประสบการณ์ทั้งหมดโดยรวม ปริณทลของความหมายเป็นระบบเปิด เป็นการเกิดขึ้นของแบบ

แผนหรือสถาบันใหม่ (Organization) และระบบความหมายใหม่ เรื่องเล่าวางอยู่บนลักษณะที่เป็นอุปมาอุปมัย (Metaphor) และความหลากหลายของความหมาย ของกระบวนการตั้งต้นราวกับว่า เรื่องเล่าทำงานเพื่อสร้างประสบการณ์ให้มีความหมาย

12.4 องค์ประกอบหรือกรอบแห่งเรื่องเล่า

Polkinghorne (1988, pp.17-21) อธิบายว่า เรื่องเล่าประกอบด้วย

1) จุดสำคัญของเค้าเรื่อง (Plot) หมายถึง ประเด็นที่มีการจัดเรียง (Organizing Theme) ที่บ่งชี้ กำหนดนัยยะ และบทบาทของเหตุการณ์ในแต่ละคน Plot จึงทำหน้าที่เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนผ่าน แต่ละรายการของเหตุการณ์ ไปสู่ความเป็นองค์รวมของประเด็น (Schematic Whole) โดยการมีจุดเน้นและการตระหนักถึงคุณูปการ ซึ่งเหตุการณ์นั้นทำให้เกิดการพัฒนาและผลของเรื่องราว หากปราศจาก Plot แล้ว แต่ละเหตุการณ์นั้นจะไม่มี ความต่อเนื่อง และอยู่กันแบบแยกส่วน (ดังนั้น Plot หลาย ๆ Plots ที่มีการจัดเรียงอย่างเป็นระบบ สัมพันธ์เชื่อมโยง ก็จะทำให้เกิด Theme หลาย ๆ Themes จะทำให้เกิด เรื่องราว /Story - ผู้วิจัย)

Plot สามารถทำให้ความสลับซับซ้อนหลากหลายของเหตุการณ์ ไปสู่เรื่องราวเดียวกัน เกิดความลงตัว (take into account) บริบททางประวัติศาสตร์ และสังคม ที่เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้น และทำให้รับรู้ถึงนัยยะ ของสิ่งที่ปรากฏ อย่างมีเอกภาพ และเป็นเรื่องราว มันสามารถเผยให้เห็นถึงข้อมูล ประเด็นทางกฎเกณฑ์ ลักษณะของบุคคล การตอบสนอง การจัดการตกแต่งสู่กระบวนการตัดสินใจ ของบุคคล Plot สามารถที่จะสร้าง และรวมทั้งการปะติดปะต่อที่ซับซ้อนของเหตุการณ์ กิจกรรม ที่หลากหลายโดยการสร้าง และเชื่อมซ้อนกันของ Sub-plot ดังนั้น Plot ถูกสร้างขึ้นในบริบทของความหมาย เป็นการจดจำ บันทึกความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ ของบุคคล เป็นการใช้กระบวนการเชิงเหตุผล หรือ อาจเรียกว่า "Abduction" หมายถึง กระบวนการที่ให้/ กำหนดสมมุติฐาน เพื่อให้อธิบายปรากฏการณ์ที่สงสัย Abduction ให้จินตนาการ สิ่งที่เราคาดว่าจะเป็น (Conjecture) ที่ถูกทดสอบโดย ความลงตัวของมันบน "ข้อมูลจริง" (Facts) Conjecture อาจถูกปรับแต่งเพื่อให้ ความสอดคล้องลงตัวมากขึ้นโดยผู้ให้ข้อมูล หรือผู้เล่า

เหตุผลของการมี Plot เปรียบเสมือน เหตุผลที่ใช้พัฒนาสมมุติฐาน หรือสิ่งที่คาดว่าจะ เป็น ซึ่งทั้ง Plot และ สมมุติฐาน เป็นภารกิจที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่าง แนวคิดเบื้องต้น ที่จะอธิบายหรือแสดงความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ ระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ และการ

การต่อต้านของเหตุการณ์ที่จะทำให้เกิดการลงตัว แบบทดสอบจิตวิทยา/บุคลิกภาพ TAT (Thematic Apperception Test) เป็นการแสดงชุดของรูปภาพกับบุคคลที่ถูกทดสอบ และบอกให้เล่าเรื่องเกี่ยวกับประเด็นที่หลากหลาย (Themes) ในรูปภาพได้โดยไมยาก ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลสามารถสร้าง Plot อย่างมีจินตนาการ โดยการจัดเรียงประเด็นให้เป็นเรื่องราว กรอบเรื่อง (Theme) ได้

อย่างไรก็ตาม อาจมีมากกว่าหนึ่ง Plot ในการให้ความหมาย รวมหรือผสมผสานอยู่ในเหตุการณ์เดียวกัน โดยความแตกต่างในการเกิดขึ้นของ Plot จะเปลี่ยนความหมายของเหตุการณ์ ตามบทบาทที่ถูกตีความซ้ำ อันเนื่องมาจากหน้าที่ในแต่ละ Plot ที่แตกต่างกัน ความหมายและเอกลักษณ์ของเหตุการณ์หนึ่งมิได้เป็น หรือปรากฏสิ่งที่มีอยู่อย่างแยกส่วนในเพียงหนึ่งเหตุการณ์เท่านั้น แต่ความหมายของเหตุการณ์ในเรื่องจะถูกผลิตขึ้นโดยการตระหนัก และรับรู้ถึงวิธีที่เหตุการณ์นั้น และ Plot มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และแบบแผนที่เกิดขึ้นแต่ละชุดนั้นเป็นไปเพื่อบุคคลอื่น (ที่รับฟัง หรือเกี่ยวข้องในเรื่อง-ผู้วิจัย) และก็มีได้หมายความว่า ทุก Plot สามารถลำดับชุดของเหตุการณ์ได้ แต่ทั้งสอง คือ Plot/เหตุการณ์ และ ความหมาย ต้องเข้ากันได้เป็นอย่างดีที่สุดด้วย (Best Fit Principle) เท่านั้น ดังนั้นจึงมีไซโครโครงสร้างที่จัดเตรียมให้ลงตัวไว้แล้ว แต่เป็นกระบวนการวิพากษ์ ถกแย้งไปมา (Dialectic) ที่เกิดขึ้นระหว่างเหตุการณ์และ Theme ซึ่งเปิดเผยถึงนัยยะ การปล่อย และยอมให้ตัวของมันเองสอดรับ เข้าถึงกันและกันในฐานะส่วนหนึ่งของเรื่องราว (Story) นอกจากนี้การสร้าง Plot มิได้เป็นกิจกรรมที่ถูกครอบงำอย่างสมบูรณ์โดยกฎเกณฑ์ มันสามารถทำให้เกิดเค้าโครง ลักษณะ (Configuration) ที่เป็นเอกภาพและสร้างความแปลกใหม่ (Unique and Novel) ได้ตลอดเวลา

ประเพณีวัฒนธรรม (Cultural Tradition) ให้แหล่งกำเนิดของเส้น Plot ในการสร้างรูปร่างของเหตุการณ์ในเรื่องได้ ประเพณี วัฒนธรรม อาจสอดแทรกอยู่ใน นิยาย เรื่องเล่า หรือนิทานสำหรับเด็ก และอาจเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมในการสร้างเรื่อง ที่เป็นแบบแผนเดิม ๆ (Typical Story) เช่น เด็กหนุ่มตัดสินใจที่จะสารภาพผิดเพื่อล้างบาป ในความผิดของเขากับพ่อ บนความคาดหวังและ Plot of George Washington ในลักษณะที่บอกว่า “ฉันจะไม่พูดโกหก” เพื่อเขาจะได้รับการเว้นโทษ บุคคลจะมี Typical Plot ซึ่งจะใช้จัดการ ลำดับเหตุการณ์ในชีวิตของเขา ตัวอย่างเช่น บุคคลสามารถสร้างรูปร่าง เค้าโครงเหตุการณ์ในชีวิตของเขาในฐานะส่วนหนึ่งของ Plot ที่เศร้าสลด ซึ่งตัวละครถูกลบล้าง กระทำจนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ หรือทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย/สำเร็จในตอนจบก็ได้ ดังนั้น ไม่ว่ากรณีใด ๆ เป็นการผสมผสาน

เหตุการณ์ในชีวิตของตนเข้าสู่เรื่องที่แตกต่างกัน เป็นการเปลี่ยนความหมายของเหตุการณ์ที่แตกต่างไปด้วย

ความสามารถในการเข้าใจ การลำดับเรื่องเล่า นั้น มักจะขึ้นกับการจดจำเหตุการณ์ในอดีต โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวัยเด็ก ช่วงวัย 2-10 ปี ประกอบกับความสามารถทางภาษาของผู้เล่า (Noam Chomsky) ดังนั้น การรูปร่างเค้าโครงของเรื่องเล่า (Narrative Configuration = Plot –ผู้วิจัย) ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้คือ มีเป้าหมาย (Goals) แรงจูงใจ (Motives) และ ตัวละครหรือตัวกระทำ (Agents) ซึ่งต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ วัฒนธรรม ลักษณะบุคคล มิติสำคัญในการดำรงอยู่ของมนุษย์ (Human Existence) คือ เวลา และวาทกรรมบนพฤติกรรมมนุษย์ ดังนั้นเรื่องเล่า จึงถูกควบคุมโดยแนวคิดทางด้านเวลา และการตระหนักรู้ว่า จักรภพของความหมาย (Temporality) เป็นมิติพื้นฐานหลักของการดำรงอยู่ของมนุษย์

2) การอธิบาย/บรรยายเพื่อหาความหมาย นัยยะ (Explanation) : มนุษย์มักจะอธิบายพฤติกรรมของเขาและคนอื่น โดยการสร้าง Plot การอธิบายนี้แตกต่างจากการอธิบายหรือการให้เหตุผลเชิงตรรกะ/คณิตศาสตร์ การอธิบายจะทำให้เขาเข้าใจก็ต่อเมื่อ เหตุการณ์ปรากฏการณ์นั้น ปังถึงกฎเกณฑ์ หรือแบบแผนของความสัมพันธ์ ระหว่าง ลำดับชั้น การจัดแบ่งต่าง ๆ (Categories) ในปรากฏการณ์นั้น อำนาจของการอธิบายโดยกฎเกณฑ์ (Laws) มาจากความสามารถของมันเชื่อมโยงไปยังปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม ภายใต้บริบทเฉพาะและด้วยแบบความสัมพันธ์ที่ผูกโยงปรากฏการณ์/เหตุการณ์ จนทำให้เกิดความแตกต่าง เกิดลำดับชั้น การกลับหัวกลับหาง ความแตกต่างจากเดิม (Irrespective) ของบริบท เวลา และจักรภพของความหมาย (Spatial and Temporal Context)

ตัวอย่าง ความแตกต่าง การอธิบายเชิงตรรกะ-คณิตศาสตร์ และ การอธิบายเพื่อหาความหมายในเรื่องเล่า นั้น ก็คือ ในคำถามที่ว่า “ทำไมเขาจึงซื้อประกันชีวิต” ในคำอธิบายแบบตรรกะ (Categorical Explanation) ตอบว่า “เพราะเขาเป็นผู้ชายผิวขาว อายุระหว่าง 40-50 ปี ซึ่งเขาก็อยู่ในกฎเกณฑ์นั้น โดยร้อยละ 70 ของคนกลุ่มนี้มักจะซื้อประกันชีวิต” หากเป็นการอธิบายแบบเรื่องเล่า คำตอบ เกิดขึ้นโดย การสร้างรูปร่าง (Configuring) ชุดของเหตุการณ์ ให้เป็นเรื่องราวและโยงใยหาสาเหตุ จุดสนใจจึงอยู่ที่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ชีวิตของบุคคลที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการซื้อประกันชีวิต รวมถึงเป้าหมายชีวิตในตนเองที่ต้องการบรรลุ การอธิบายเป็นชุดของเหตุการณ์ที่ซับซ้อน รวมทั้งเป็นการตัดสินใจและการอธิบายเหตุการณ์ โดยลากเข้าไปสู่ความสัมพันธ์ภายในกับเหตุการณ์อื่น ๆ และการจัดวางไว้ในบริบทเชิงประวัติศาสตร์ ดังนั้นเรื่อง

เล่า จึงเป็นการแสดงให้เห็น (Exhibit) ถึงการบรรยาย มากกว่าการสาธิต (Demonstrate) การบรรยาย

ในบริบทแห่งเรื่องเล่า ความสมมูลระหว่างการอธิบาย การทำนาย เหตุผลเชิงตรรกะ/ คณิตศาสตร์จะถูกทำให้แตกหัก การอธิบายเรื่องเล่ามิได้รวบรวม จัดหมวดหมู่ของเหตุการณ์ภายใต้กฎเกณฑ์ (Laws) แต่เป็นการอธิบายเพื่อให้เกิดความกระจ่าง เห็นนัยยะของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมา ดังนั้นการอธิบายเรื่องเล่า จึงเป็นผลย้อนหลัง

13. ปัญหาและข้อจำกัดของการศึกษาจิตสำนึกและความหมาย

แม้ว่าจะมีนักคิด นักทฤษฎีหลายท่านจะแสดง นำเสนอวิธีวิทยาในการศึกษาเรื่องจิตสำนึก ความหมายไว้หลากหลายดังที่กล่าวมาข้างต้น แต่ประเด็นปัญหาการศึกษาลักษณะจิตสำนึกของมนุษย์มีมากอยู่พอสมควร ซึ่ง Polkinghorne (1988, pp. 15-17) ได้สรุปไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

1) ปริมาณของความหมาย ดำรงอยู่ มีอยู่ในแบบแผนที่หลากหลาย แตกต่างกันไปมากกว่าวัตถุแห่งธรรมชาติ ความหมาย เป็นกิจกรรม /ปฏิบัติการมิใช่สิ่งของ ไม่สามารถวัดค้นหาค้นคว้าด้วยเครื่องมืออื่นได้ นอกจาก “ตัวมนุษย์” “นักวิจัย” เอง ความหมายมีการสร้างซ้ำต่อเนื่องกันไปตามการรับรู้ของจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย กิจกรรม/ ปฏิบัติการ ของการสร้าง ความหมายจึงไม่ง่ายที่จับต้องมันได้

2) แต่ละคนนั้น สามารถเข้าถึงความหมาย เพียงมิติหรือด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากมันมิได้เป็นสิ่งมีอยู่ และเข้าถึงด้วยการสังเกตแบบสาธารณะ (Public Observation) ขอบเขตของความหมายจะเข้าถึงด้วยการระลึกรู้ ภายในตัวเอง แต่การวัด การรวบรวมความหมายมักจะกระทำภายนอกแห่งการตระหนักรู้ และสิ่งที่มิได้อยู่ ที่ผ่านการสะท้อนกลับด้วยตนเองนั้น เป็นเพียง “ผลลัพธ์” ของกระบวนการ สร้างความหมายเท่านั้น “มิได้เป็นกระบวนการ” โดยตรง ปัญหาก็คือว่า ในวิถีชีวิตประจำวันของเรานั้นมีสิ่งต่าง ๆ เข้ามามากมายในการรับรู้ แต่การให้ความสนใจต่อโลก การแสดงความหมายนั้นมิได้เกิดขึ้นในทันทีทันใด การระลึกรู้ถึงความหมายมักเป็นช่วงเวลาที่ผ่านมาพ้นกระบวนการนั้นแล้ว ดังนั้นเมื่อเรากลับไประลึกและให้ความหมายมันอีกครั้ง ความหมายที่มีอยู่นั้นมักถูก “จำกัด” โดยการกระทำของจิตใจอื่น ๆ เช่น การเก็บกด (มโนธรรม-ผู้วิจัย)

3) การศึกษาความหมาย จำเป็นต้องให้ข้อมูลเชิง “ภาษา” ปัญหาก็คือ การเข้าถึงความหมาย สามารถกระทำได้เพียงบางส่วน โดยการศึกษาการแสดงออกทางภาษา ภาษาเป็นสิ่งที่สื่อสารถึงความหมาย คือ สามารถรวบรวมผ่านข้อมูล ข่าวสาร ที่บุคคลให้เกี่ยวกับประสบการณ์ของเขา รวมทั้งโครงสร้างของภาษาและความหมายก็เป็นสิ่งสำคัญ กล่าวโดยสรุปทั้งภาษาและความหมายนั้นมี “ขั้นและระดับขั้น” ของโครงสร้าง เช่น ถ้อยคำและแนวคิดนั้น สร้างความหมายที่ซับซ้อนแตกต่างกัน รวมทั้งประโยคในภาษาศาสตร์เป็นสิ่งที่ไว / เกี่ยวข้องต่อ “บริบท” หากภาษาและบริบทแยกออกจากกันจะทำให้เนื้อหา/ ความหมายสูญหายไปเช่นกัน

4) การวิเคราะห์ข้อมูล เชิงภาษาศาสตร์ ต้องใช้เหตุผลเชิงตีความ (Hermeneutic Reasoning) ซึ่งต้องใช้กระบวนการต่าง ๆ เช่น ความเข้าใจถึง “Analogy” แบบแผนของภาษาเพื่อจะดึงข้อสรุปเกี่ยวกับเนื้อหา ของมูลสารทางภาษา รวมทั้งการตีความ “คลื่นเสียง” ของการพูดหรือข้อมูลในการจดบันทึก เป็นไปเพื่ออะไร เหตุผลเชิงตีความมิได้สร้างข้อสรุปที่ตายตัว สมบูรณ์ หรือใช้เครื่องมือทางสถิติเพื่อตรวจสอบข้อมูล เพราะเส้นทางของจิตสำนึก มีความเชื่อมโยงกับภาษามากกว่าโครงสร้างเชิงคณิตศาสตร์

5) ปริมณฑลของความหมาย เป็นการผสมผสานที่เข้าชุดกัน ของความเชื่อมโยงระหว่าง ภาพและความคิดที่ปรากฏในแบบแผนของการแสดงที่แตกต่างกัน เช่น การรับรู้ การระลึกได้ จิตนาการ และเป็นการเกิดขึ้นในความซับซ้อน ของชั้นภูมิที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ที่ประกอบด้วยระดับต่าง ๆ ของนามธรรม การตระหนักรู้ การควบคุม ความสลับซับซ้อนแบบแผนเหล่านี้ กลับไปสู่การพิจารณาและแทนที่ กลายเป็นความหมาย ที่ยากต่อการสังเกต วัดและประเมิน

14. จิตสำนึกและการสร้างความหมายเพื่อการเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่าน

(Transformative Learning)

14.1 ความหมายและความเป็นมาของการเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่าน

นอกจากงานเขียนของ Gennepe (1960) Goffman (1963) ที่ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนผ่านของผู้ที่มีวิกฤติในชีวิตและคนพิการตามลำดับ รวมไปถึงทฤษฎีการเสริมพลังอำนาจ (Empowerment Theory) ของ Gutierrez, Parsons and Cox (1998) ที่กล่าวถึงการจัดสรรอำนาจ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้ไร้อำนาจ ยังมีงานเขียนของ

Mezirow (1990) ซึ่งเป็นนักคิดนักเขียนร่วมสมัย ที่กล่าวถึง การสะท้อนขบคิด (Reflection) การสร้างความหมาย เพื่อการเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่าน (Transformative Learning) เพื่อปลดปล่อยตนเอง (Emancipatory) จากการครอบงำเชิงอำนาจและการกดขี่ ได้อย่างน่าสนใจ

Mezirow (1990, pp.1-13) ได้ตอกย้ำให้เห็นว่า การสร้างความหมาย (Making Meaning) เป็นหนทางไปสู่ การทำความเข้าใจ การรับรู้ต่อประสบการณ์ของเรา หากการสร้างความหมายนี้เป็นแนวทาง และตัวกำหนดการตัดสินใจ การกระทำเรียกว่า “การเรียนรู้” (Learning) ดังนั้น “การเรียนรู้” จึงหมายถึง กระบวนการสร้างความหมายใหม่ หรือการตีความซ้ำต่อความหมายของประสบการณ์ เพื่อจะชี้แนวทางความเข้าใจ การรับรู้ และการกระทำ

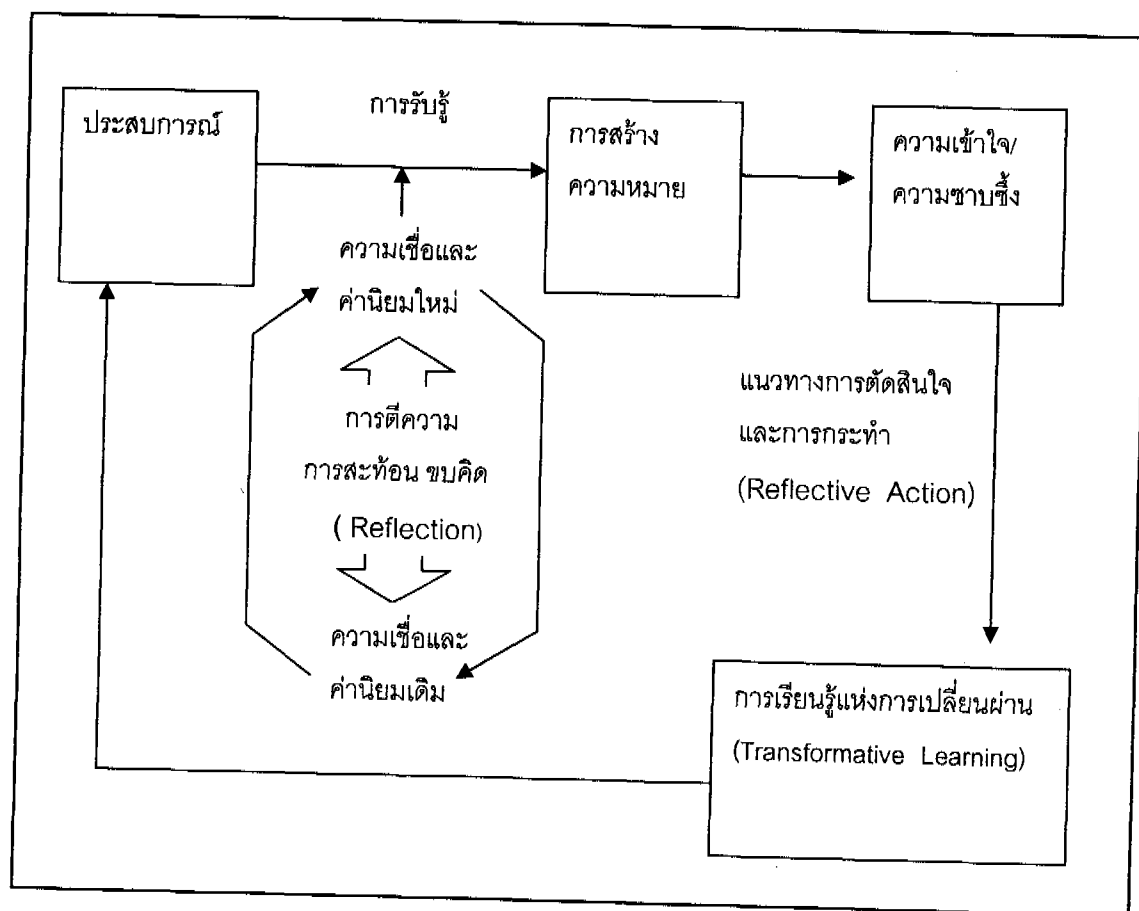
การสะท้อนขบคิด (Reflection) ในความหมายของ Mezirow ให้ความหมายที่สอดคล้องกับ John Dewey หมายถึง การประเมินภูมิหลัง (Ground Justification) และความเชื่อ ของบุคคล เป็นกระบวนการของการตรวจสอบข้อสรุปต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล หรือการพิจารณาอย่างมีจิตวิญญาณ ต่อบางประเด็น บางความคิด บางจุดประสงค์ ที่มักจะมองอย่างคุ้นชิน ปราศจากคำถาม ในความถูกต้อง ยอมรับ ลงตัวของสิ่งเหล่านั้น

กล่าวโดยสรุป การสะท้อนขบคิด เป็นการประเมินว่าเรารับรู้ คิด รู้สึกและกระทำอย่างไร? และทำไม? หากเกิดขึ้นซ้ำ ๆ เราก็สามารถประเมินได้ว่า วิธีใดจะเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดในการทำหน้าที่หนึ่ง ๆ จากแนวทางที่เราได้เรียนรู้ก่อนหน้านี้ ซึ่งการกระทำที่เกิดจากการสะท้อนกลับนี้ เรียกว่า “Reflective Action” และการเรียนรู้นี้เรียกว่า “การเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่าน” (Transformative Learning)

ดังนั้นการเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่าน จึงหมายถึง “ความสามารถในการวิเคราะห์ ประเมิน และกำหนดการตัดสินใจ วิธีแห่งการประพฤติ ปฏิบัติ กระทำของตนหรือกลุ่ม อันเกิดจากการสะท้อนขบคิดของตนหรือกลุ่ม ที่เปลี่ยนแปลง แตกต่าง ไปจากการรับรู้ ความเข้าใจที่มีอยู่แบบเดิม ๆ หรือที่คุ้นชิน”

จากงานเขียนของ Mezirow เราสามารถนำมาเขียนเป็นแผนภาพใหม่ได้ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4
 วงจรและการเกิดขึ้นของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนผ่าน
 (Transformative Learning)

นอกจากงานเขียนของ Merzirow ที่กล่าวถึง การเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่านแล้ว อันที่จริงมีนักคิด นักทฤษฎีซึ่งอาจถือเป็นต้นแบบในประเด็นนี้ และ Merzirow เองก็กล่าวอ้างถึง คือ Paulo Friere (1970; Heaney and Horton, 1990, pp. 84-89)

Paulo Freire เป็นนักการศึกษาผู้ใหญ่ชาวบราซิล และได้ลี้ภัยทางการเมืองในสหรัฐอเมริกาเป็นชาวอเมริกันในเวลาต่อมาและได้เสียชีวิตด้วยโรคหัวใจในปี ค.ศ. 1997 รวมอายุได้ 76 ปี Freire มีงานเขียนมากมายในต้นทศวรรษ 1970 งานเขียนส่วนใหญ่ของเขาตีพิมพ์ในประเทศอังกฤษ แต่ประสบการณ์ทำงานอยู่ในประเทศบราซิลและชิลี ซึ่งกลายเป็นต้นแบบของกระบวนการจัดการศึกษาในระดับรากหญ้าอย่างมาก ในแถบประเทศ ละตินอเมริกา อัฟริกา และอเมริกา ผลของการพัฒนาการศึกษา การรู้หนังสือเพื่อการปลดปล่อย ของชนชั้น ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้คนอย่างมากในการปฏิรูปที่ดิน องค์การประชาธิปไตยของหมู่บ้านและชุมชน รวมทั้ง

การพัฒนาเศรษฐกิจ เป้าหมายมิได้เป็นการเสริมพลังอำนาจปัจเจก แต่เป็นการเสริมพลังอำนาจสังคม (Social Empowerment) ดังที่ Freire เคยเขียนว่า "...แม้ว่าเมื่อ (คุณ) รู้สึกเป็นส่วนตัวว่ามีความเป็นอิสระ ปลดปล่อย แต่ความรู้สึกเหล่านี้หาใช่ความรู้สึกของสังคมไม่ ตราบใดที่ (คุณ) ยังไม่ใช้ความเป็นอิสระนั้นช่วยคนอื่นให้ปลดปล่อย โดยการเปลี่ยนผ่าน เปลี่ยนแปลงสังคมโดยรวม เมื่อนั้นเป็นเพียงการมีหรือใช้เจตคติส่วนตัวต่อการเสริมพลังอำนาจหรือการปลดปล่อยเท่านั้น..."

Freire เริ่มวิพากษ์แบบแผนระบบการเรียนการสอนที่มีอยู่ในโรงเรียนว่าเป็น "การสะสม/ธนาคารแห่งการศึกษาเท่านั้น (Banking Education) ซึ่งหมายถึง การที่ครู/นักการศึกษาพยายามพอกพูน ฝากความรู้ ลงในในถังที่ว่างเปล่าของจิตใจเด็กเท่านั้น การศึกษาจึง "ไม่เคยมีความเป็นกลาง" ทางการเมือง/อำนาจ เป็นการยัดเยียดให้คำอธิบายที่ดูสมเหตุสมผลเพื่อการกดขี่ และรักษาระเบียบ กฎเกณฑ์ทางสังคมที่มีอยู่ และยัดเยียดความเป็นไปได้ที่จะสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์เพื่อท้าทายข้อสรุปภายใต้คำอธิบายที่คงที่เหล่านั้นเท่านั้น ซึ่งในความเห็นของ Freire การสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Reflection) จะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงนั้น ก็ต่อเมื่อทำบนฐาน "การปฏิบัติแห่งเสรีภาพ" (Praxis of Liberation) หมายถึง การสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ด้วย "ตนเอง" อันนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนผ่านระเบียบ กฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่งเรียกกระบวนการนี้ว่า "กระบวนการสร้าง/ยกระดับจิตสำนึก" หรือ "การปลุกจิตสำนึก" (Conscientization)

Conscientization มิใช่เพียงนำสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายในจิตใจ มาเผยให้เห็น (Revelation) ของ "ครู" ผู้ซึ่ง "รู้" อยู่แล้ว มิฉะนั้นจะกลายเป็น "Banking Education" เช่นเดิม Conscientization จึงหมายถึง การทำให้เกิดการแตกหัก ทะลุทะลวง (Breaking Down) ถึงจิตสำนึกที่ซ่อนเร้นของความจริงของเรา ผ่านการเข้าถึง/เข้าสู่การสะท้อนขบคิด (Reflective Engagement) ในประเด็นของการต้องทนและตกอยู่ภายใต้การกดขี่ในชีวิตประจำวัน ดังนั้น "การสะท้อนขบคิดอย่างวิพากษ์" (Critical Reflective) และ "การกระทำเพื่อการเปลี่ยนผ่าน" (Transformative Action) จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อกระบวนการ Conscientization แม้จะเน้นการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนผ่านด้วย แต่ใน Freirean Model แม้ปัญหายังคงอยู่ บุคคลสามมารถเปลี่ยนแปลงทฤษฎีหรือชุดความรู้ของตน โดยปราศจากศักยภาพในการเปลี่ยนสถานการณ์นั้นก็ได้ (Heaney and Horton, 1990, p. 85) ดังนั้นจึงเป็นการเน้น การเปลี่ยนแปลง "จิตใจ" (Mind) "วิธีคิด" (The way we think about) เป็นประเด็นสำคัญ

Freire ยังเชื่อว่าการหลุดพ้นจากการกดขี่ คือการหลุดพ้นจากการพึ่งพา (Dependency) คือ การเลือกที่จะอิสระ ปลดปล่อย (Freedom) จากระบบสวัสดิการ (Welfare

System) ซึ่งมักรักษาไว้ (สร้างความชอบธรรม-ผู้วิจัย) ซึ่งความไม่เท่าเทียม ด้วยการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนผ่าน (Transformative Action) อันเป็นการท้าทายต่อระบบการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เหมาะสม ...ซึ่งข้อสรุปเช่นนี้ถือเป็นการท้าทายต่อผู้ถูกกดขี่ที่มักจะถูกมอง และรู้สึกด้อยเมื่อระบบสวัสดิการของเขาถูกคุกคาม (อาทิ การไม่ได้รับสวัสดิการจากรัฐและระบบที่มีอยู่ และมักโยนหา รอรับสวัสดิการที่ขาดหาย จึงเสมือนเป็นการ “ติดกับดัก” วงจรแห่งการพึ่งพาเช่นเดิม - ผู้วิจัย)

ดังนั้นหน้าที่ของนักการศึกษา คือการพัฒนาวิสัยทัศน์ในมิติต่าง ๆ ในโลกทางสังคม (การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม- ผู้วิจัย) ดำรง/ขยายพื้นที่ความเป็นไปได้ที่หลากหลาย และสร้างความเข้มแข็ง ศักยภาพ

การพัฒนาการศึกษาเพื่อการปลดปล่อย ในสถานการณ์ที่ปราศจากทางเลือกทางการเมืองที่เป็นรูปธรรม (นักศึกษาก็มีความเชื่อชุดหนึ่งที่ต้องการให้ผู้ถูกกดขี่เชื่อตามตนเอง-ผู้วิจัย) มักก่อให้เกิดคำถามทางจริยธรรมที่รุนแรงแก่นักการศึกษาเช่นเดียวกัน ซึ่ง Freire ก็เผชิญกับปัญหานี้ในประเทศบราซิลและชิลี เมื่อทหารเข้ามาต่อต้านกระบวนการปฏิรูประบบการศึกษาของเขา ทำให้เขาและชาวบ้านผู้ร่วมกระบวนการถูกจับกุม หากมองว่า “การศึกษาไม่เป็นกลาง” ก็ย่อมจะระบุได้ว่า “นักการศึกษา” (นักวิจัย นักวิชาการ นักพัฒนา-ผู้วิจัย) ก็ “ไม่เป็นกลาง” เช่นเดียวกัน ดังนั้นนักศึกษาก็สามารถหรือทำในสิ่งที่ผิดพลาดและก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้คนได้เช่นกัน ในขณะที่เดียวกัน หากนักการศึกษาไม่ทำอะไรเลย ก็เท่ากับยอมรับ “การครอบงำ” ทางอำนาจและผู้ถูกกดขี่ยังคงมีอยู่ต่อไป (Heaney and Horton, 1990, p. 88) ที่สุดแล้วนักศึกษาก็ต้องหาความพอเหมาะดีต่อทำที่ของตัวเองเหมือนกัน

“การนิยามใหม่” (Redefining) ต่อชุดความรู้ ปรัชญาการณที่คุ้นชิน ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ว่าจะด้วยการ “ปฏิรูป” หรือ “ปฏิวัติ” ก็ตาม โดยการสร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยน พูดคุย สนทนา (Dialogical Process) ระหว่างผู้เรียนและผู้ประกอบการเปลี่ยนแปลง (Activists) เพื่อให้เกิดการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ ต่ออุปสรรคในชีวิตประจำวัน จนเกิดจิตสำนึกใหม่ ที่เผชิญหน้า ชัดขึ้นต่อความต้องการเชิงมนโสำนึกด้วยตัวเองอย่างอิสระ Conscientization จึงทำให้เกิด “ทางเลือก” (Choices) ซึ่งมีใช่ การตัดสินใจ/การกำหนดผล บุคคลอาจเลือกที่จะ “ยินยอม” “ปรับเปลี่ยน” “ปฏิรูป” หรือ “ปฏิวัติ” ก็ได้

ด้วย Conscientization เป็นกระบวนการการวิภาษวิธี (Dialectical Interplay) ที่มีความเป็นพลวัตระหว่าง “การสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์” กับ “การปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนผ่าน” ที่มิได้ผลิตหรือสร้างโดยนักการศึกษา มันจึงเป็นผลของการสะท้อนขบคิดต่อ “ประวัติศาสตร์” ที่อยู่

บนฐาน "การปฏิบัติแห่งเสรีภาพ" (Praxis of Liberation) ในเบื้องต้นนักการศึกษาสามารถจะเผยแพร่หรือแสดงให้เห็นถึงสภาวะการกดขี่และกลไกต่าง ๆ ที่ถูกซ่อนไว้ในจิตสำนึกและความอิสระถูกทำลายไปได้ แต่สุดท้าย Conscientization จะดำเนินต่อไปได้ ก็ต่อเมื่อ "ผู้เรียน" มีประสบการณ์และสะท้อนขบคิด บนขอบเขต/ปริมาตรระหว่างความสามารถที่ผู้เรียน/ผู้ถูกกดขี่จะทำได้ และความต้องการทางมโนสำนึกในความเป็นอิสระของเขาเท่านั้น ...ข้อสรุปนี้เป็นการตอกย้ำถึงการมี "ทางเลือก" "การตัดสินใจ" "ศักดิ์ศรี" ของบุคคล ผู้เรียน ผู้ถูกกดขี่นั่นเอง นอกจากนี้ Conscientization มิใช่เพียงการชี้จุดหรือตีความเชิงทฤษฎีของประสบการณ์และมีใช่เพียงแนวทางใหม่ในการตัดสินใจ/รับรู้สิ่งที่เคยรับรู้และภาวการณ์ที่ถูกกดขี่เท่านั้น แต่มันเป็นมอญย้อนไปยังข้อสรุป (Assumptions) ที่อยู่ภายใต้และกำหนดประสบการณ์ของเรา แล้วทำความเข้าใจนิยามใหม่ (Redefining) ต่อการดำรงอยู่ของเรา ที่มีใช่ทำโดย "ผู้รู้" แต่โดย "ผู้ที่ทำการสะท้อนขบคิดเอง"

ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนผ่าน (Transformative Learning) จึงประกอบไปด้วยอุปสรรค ข้อท้าทายเชิงประวัติศาสตร์ ที่ถูกสะท้อนขบคิด ภายใต้ข้อห้าม แบบแผนทางสังคม จนปรากฏเห็นแบบแผน กฎเกณฑ์บางอย่างที่แตกต่างไปจากเดิม ที่มีใช่การสร้างอุปสรรคเพิ่ม แต่เป็นการสร้างสรรค์อย่างค่อยเป็นค่อยไป และนำไปสู่การพัฒนาเป็นกรอบความคิดรวบยอด เพื่อการมีส่วนร่วมในอุปสรรค ข้อท้าทายที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่แล้ว

14.2 กระบวนการสร้างจิตสำนึก/การยกระดับจิตสำนึก/การปลุกจิตสำนึก

(Conscientization or Consciousness Raising)

Sarachild (1978, p. 147, quoted in Mezirow et al, 1990, p. 57) ระบุว่าไม่มีวิธีใด ๆ ในการกระตุ้น การสร้างจิตสำนึก หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การกระตุ้นจิตสำนึกไม่ใช่วิธีการ แต่เป็นผลผลิต (No methods but results) แต่ก็มีนักคิดนักทฤษฎีบางกลุ่มก็พยายามที่จะจัดแบ่งหลักการและลักษณะ (Principle and Characteristics) ระยะและลำดับขั้นตอน (Phases and Stages) ของกระบวนการสร้างจิตสำนึก ไว้ดังนี้

Mezirow (1990, pp. 59-67) ได้ระบุถึง หลักการและลักษณะของกระบวนการสร้างจิตสำนึกไว้ 4 ประการ คือ

1. การตระหนัก/รับรู้ถึงการกดขี่ (The Acknowledgement of Oppression): คือ การทำให้ผู้ถูกกดขี่ ผู้ไร้อำนาจ ผู้ถูกตราบาป ได้รับทราบ รับรู้ถึงภาวะดังกล่าวของตน

2. การให้ความสำคัญต่อประสบการณ์ของบุคคล (The Importance of Personal Experience) คือ การใช้ประสบการณ์ เหตุการณ์ที่ใกล้ตัวของแต่ละคนของผู้ไร้อำนาจ ผู้ถูกกดขี่ เป็นจุดเริ่มต้นของการสะท้อนคิด ทบทวน โดยไม่จำเป็นต้องหาคำตอบว่าถูกหรือผิด หรือยังไม่จำเป็นต้องรับหาทางออกใด ๆ ในขั้นตอนนี้ นักวิชาการ นักการศึกษาอาจคอยสรุป สร้างบรรยากาศที่เหมาะสมของการแลกเปลี่ยน เรียนรู้

3. ความเป็นเนื้อเดียวกันของกลุ่มแห่งการเรียนรู้ (The Homogeneity of the Learning Group) : คือ การทำให้เกิดความกลมกลืน เป็นเนื้อเดียวกันของประสบการณ์และเป้าหมายของสมาชิก (กลุ่ม) โดยเฉพาะการทำให้สมาชิกเกิดการยอมรับในความแตกต่างทางสังคมระหว่างกันอย่างอิสระ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง เพศ เชื้อชาติ ชนชั้น ความพิการ เป็นต้น

4. ความเท่าเทียม (Equality) : คือการดำเนินการ การสร้างบรรยากาศโครงสร้างอำนาจให้มีความเท่าเทียมกันในหมู่สมาชิกและรวมทั้งผู้นำกลุ่มด้วย โดยเฉพาะตัวผู้นำกลุ่มอาจต้องลดบทบาทไม่ครอบงำ หรือควบคุมกลุ่ม อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติอาจพิจารณาได้ยากว่ากลุ่มมีความเท่าเทียมหรือไม่เพียงใดจากลักษณะที่ปรากฏภายนอก ซึ่ง Freire (1970, quoted in Mezirow, 1990, p.63) ได้ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า สภาวะแห่งความเท่าเทียมที่แท้จริงนั้น สามารถสร้างได้จากระดับของแรงจูงใจ/ความตั้งใจภายใน (Motivational Level) โดยผู้นำกลุ่มต้องพยายามหาวิธีที่จะถ่วงโยงความมีอำนาจหรือประสบการณ์ของตน ไปสู่บริบทแห่งการแบ่งปันและความเหมือนกันของ "เจตนารมณ์และความสนใจ" การพยายามที่จะเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนแรงจูงใจ ของตนไปสู่ผลประโยชน์ ความสนใจของสมาชิก หรือผู้ถูกกดขี่

5. การได้ประโยชน์และการรักษาสภาวะระยะห่างเชิงทฤษฎี (Gaining and Sustaining Theoretical Distance) : การวิเคราะห์ และความเข้าใจกระบวนการเกิดจิตสำนึก หรือการสร้างจิตสำนึกส่วนใหญ่ รวมทั้งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นมีแนวคิดพื้นฐานมาจาก "การถูกกดขี่" (Oppression) โดยเฉพาะความเคลื่อนไหวทางด้าน "สตรี" หรือ "สิทธิสตรี" เป็นหลักเป็นการวิเคราะห์ความแตกต่างของ "ชนชั้นทางสังคม" "โครงสร้างอำนาจ" และ "การเข้าถึงทรัพยากร" เป็นหลัก ดังนั้น นักทฤษฎีจึงพยายามมองหาความแตกต่าง ระยะห่าง ความเบียดเบียน ความทวีลักษณ์ของสรรพสิ่งอยู่เสมอ อาทิ สิ่งที่เป็นจริงปัจจุบัน กับสิ่งที่ต้องการในอนาคต ประสบการณ์ของตนกับประสบการณ์ของคนอื่น ผลประโยชน์/ความสนใจของปัจเจกกับกลุ่มโลกของคนชายขอบกับโลกของคนส่วนใหญ่ อุปมาเหมือนดังว่า (ผู้วิจัย) การที่เราเข้าใจกระบวนการเกิดจิตสำนึกตรงนี้ ถือเป็นประโยชน์ในองค์ความรู้ที่ได้รับ (Gaining) เหตุก็เพราะโลก

มนุษย์พยายามจะรักษาระยะห่าง ความแตกต่าง ความเป็นทวิลักษณ์เหล่านี้ (Sustaining Theoretical Distance) ให้เราได้มองและวิเคราะห์นั่นเอง

ส่วน Allen (1973, quoted in Mezirow et al, 1990, p. 68) แนะนำว่า กระบวนการสร้างจิตสำนึกนั้น มี 4 ระยะ (Phases)

1. ระยะการเปิด (Opening Up) : คือ ระยะที่กระตุ้น สร้างบรรยากาศความรู้สึกของ ความสนิทสนมและไว้วางใจ (Intimacy and Trust)
2. ระยะการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน (Sharing) : คือ การสร้างภาพ การตระหนักของ การมีประสบการณ์ที่เหมือนกัน
3. ระยะการวิเคราะห์ (Analyzing): คือ การตั้งคำถามว่าสังคมโดยรวมนั้นจะมี หน้าตาอย่างไร
4. ระยะการสกัด (Abstracting) : คือ การถอด เก็บเกี่ยวแนวคิด และวิเคราะห์ในสิ่ง ที่เราพัฒนาและการอภิปรายถึงแนวคิด ทฤษฎีที่ได้รับการถอดบทเรียน สกัดนั้นให้เป็นหลักยึดของ บุคคลและกลุ่ม

Heaney and Horton (1990, pp. 89-91) ได้อธิบายถึงวงจรของการสร้างจิตสำนึก (The Cycle of Conscientization) แก่กลุ่มหรือชุมชน ในฐานะนักการศึกษา (Educators) ไว้ดังนี้

1. ท่าทีแห่งการเรียนรู้ (A Learning Stance) : การศึกษา เรียนรู้เพื่อการปลดปล่อย เริ่มจากการเชิญให้ชุมชน หรือกลุ่มบุคคลเข้ามาเผชิญ รับรู้ถึงปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ นัก การศึกษาทำหน้าที่เพียง "การรับฟัง" และเรียนรู้จากชุมชน และการมีประสบการณ์ร่วมในการ วิพากษ์ วิเคราะห์หาทางแก้ไขปัญหามาของชุมชน หลังจากนั้นภายใต้การยินยอมของชุมชน นัก การศึกษาเริ่มที่จะมองหาบุคคลที่เผชิญปัญหาเช่นเดียวกันในชุมชน เพื่อให้บุคคลเหล่านี้พัฒนา แนวทางการแก้ไขปัญหามาจากการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดและทรัพยากรอย่างสมานฉันท์ทำ ให้นำไปสู่ขั้นตอนต่อไป

2. ความเป็นกลุ่ม และการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ (Collective and Critical Reflection) : ก่อนการพัฒนา หาทางแก้ไขปัญหามีการเรียนรู้ร่วมกัน คำถามหรือโจทย์ที่ ต้องการแก้ไขต้องมีความชัดเจน การกำหนด/วินิจฉัยปัญหา ที่ Ira Shor (1987, p. 93) เรียกว่า "การมีประสบการณ์อย่างไม่ธรรมดาในสิ่งที่ธรรมดา" ถือเป็นขั้นตอนแรกและภารกิจของ นักการศึกษาที่ต้องทำ และเพื่อน ๆ ผู้ร่วมปัญหาทุกคนต้องเข้าสู่กระบวนการ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การตรวจสอบความเข้าใจ ข้อตกลงเบื้องต้นร่วมกันอย่างมีระบบ การขยายการตระหนักรู้

และทางเลือก จากขั้นตอนนี้จะช่วยทำให้เกิดลักษณะและทิศทางของแผนงาน/โครงการ และจะขับเคลื่อนผู้ร่วมโครงการ การกระตุ้นความรู้และทักษะในการปฏิบัติการของกลุ่มต่อไป

3. การปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลงและเปลี่ยนผ่าน (Transformative Action) :
 ในขั้นนี้ ปฏิบัติการของชุมชนหรือสถาบัน/องค์กรใหม่เริ่มเกิดขึ้น รวมทั้งกระบวนการการสร้าง
 ความเข้มแข็งของชุมชนก็จะดำเนินต่อไป บทบาทของนักการศึกษาคือ การช่วยเหลือ
 ประคับประคองในกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมต่อไป การช่วยเหลือด้านการฝึกอบรม การ
 จัดเตรียมช่วยเหลือชุมชนเกี่ยวกับงานด้านเอกสาร การเขียนโครงการ รวมทั้งการสร้างหรือให้
 ความชอบธรรมในความรู้ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิต จากขั้นตอนนี้จะนำไปสู่การเรียนรู้มากขึ้น และการ
 สะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ และกลับเข้าสู่วงจรขั้นที่ 1 ต่อไป

14.3 การเรียนรู้แห่งการเปลี่ยนผ่าน สู่งานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน (Radical Social Work)

“งานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน” (สุดขั้ว) หมายถึง วิธีการ เจตคติ ความ
 พร้อม และศักยภาพ (Approach, Attitude, Readiness and Capacity) ในการตั้งคำถามอย่าง
 วิพากษ์ต่อทุกข้อสรุปและสถาบัน (All Assumptions and Institutions) ที่ทำให้มองอย่างคั่นชิน
 ธรรมชาติ ธรรมดา ทั้งนี้มีองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ มีเจตนาเพื่อการแสวงหา “ทางเลือก”
 และต้องเกิดจาก “ประสบการณ์ตรง” ของ “คนใน” ภายใต้งานสังคมและบริบทนั้น ๆ (Bailey and
 Brake, 1975, p. 9; Statham, 1978, p. 15)

ดังนั้นจึงเป็นงานที่มีความจำเป็น ในการเข้าใจต่อฐานะ ตำแหน่ง ของผู้ถูกกดขี่ใน
 บริบทของโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่เขาดำรงอยู่ เป้าหมายมิใช่ขจัด ละทิ้ง งาน
 ช่วยเหลือเป็นรายกรณี แต่เป็นการขจัด ทำลายงานช่วยเหลือรายกรณีที่เป็นการสนับสนุนการ
 ครอบงำอำนาจแห่งชนชั้น เป็นการต่อต้าน ปะทะ ขัดขึ้น ต่อผลการกดขี่ นักสังคมสงเคราะห์
 จำเป็นต้องสร้างกระบวนการทวิลักษณ์ที่ควบคู่กันไป คือ การช่วยให้บุคคลเข้าใจความแปลกแยก
 ของเขาอันเกิดจากการกดขี่ และการสร้างความรู้สึกลับถือในศักยภาพแห่งตน (Self Esteem)
 ดังนั้น งานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน จึงเป็น “ค่านิยมสังคมสงเคราะห์แบบ
 มนุษยนิยม” ที่ให้ความสำคัญกับ การตัดสินใจของผู้รับบริการ (Client Self Determination) และ
 ศักดิ์ศรีของบุคคล (Individual Dignity)

Peter Leonard (1975 quoted in Brailey and Brake, p 47) กล่าวว่า ลักษณะกระบวนการที่เป็น งานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน มี 3 องค์ประกอบคือ

1. ทฤษฎีระบบสังคมแบบถอนรากถอนโคน: ที่ใช้แนวคิดทฤษฎีระบบเดิมของ Parsons ที่เน้นความสัมพันธ์ เกี่ยวข้องระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ในระบบสังคม เป็นไปเพื่อรักษาสถิตในระบบ ซึ่ง งานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว แต่ใช้ทฤษฎีระบบเพื่อให้เกิดความเข้าใจและเปลี่ยนแปลงสถาบันและโครงสร้างทางสังคม เช่นเดียวกับ Marx ใช้ทฤษฎีระบบเพื่อให้เข้าใจระบบ "ทุนนิยม" เพื่อสร้างลัทธิมาร์กหรือสังคมนิยม

2. วิธีการ/กระบวนการที่เป็นเอกภาพในการทำงานร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสถาบันส่วนที่เหลือ

3. วิธีการศึกษาจิตสำนึกแห่งการวิพากษ์ (Critical Consciousness)

งานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน จึงมีความเกี่ยวข้องกับ "การสร้าง/ยกระดับจิตสำนึก" หรือ "การปลุกจิตสำนึก" (Consciousness Raising or Conscientization) อันเป็นกระบวนการการเปลี่ยนแปลงจากการสะสมแห่งปัจเจก ไปสู่การตระหนักเพื่อส่วนรวม ทางการเมืองและอำนาจ Statham (1978, p. 15) ระบุว่างานเขียนที่กล่าวถึง การปลุกจิตสำนึก/การยกระดับจิตสำนึก ที่ได้รับการตีพิมพ์ไล่เลี่ยกันและกล่าวอ้างมากที่สุด คืองานของ Paulo Freire (1970) ในหนังสือเรื่อง "Pedagogy of the Oppressed" และ Illich (1973) ในหนังสือเรื่อง "Cerebration of Awareness" ที่ตีพิมพ์ในประเทศอังกฤษโดยสำนักพิมพ์เดียวกัน คือ Penguin-Harmondsworth ซึ่งงานเขียนทั้งสองเล่มมี "ความคล้ายคลึงกัน" ก็คือ

1. ในนิยามทั่วไป การยกระดับจิตสำนึก เป็นความพยายามจะกระตุ้นความตระหนักของบุคคลเพื่อให้สามารถสะท้อนขบคิดอย่างวิพากษ์ ในประสบการณ์ของตนและนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับงานสังคมสงเคราะห์แล้ว ก็เป็นการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคล กลุ่ม ชุมชน ให้มองสถานการณ์ของตนที่ดำรงอยู่ เพื่อประเมินและเชื่อมโยงระหว่างเหตุ-ผลกระทบ และการจัดการ ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

2. วางอยู่บนความเชื่อใน "ศักยภาพของบุคคล" ที่มีจะถูกปลดปล่อย และครอบงำชีวิต โดยสังคมรอบข้างที่เขาดำรงอยู่

3. กล่าวถึง เน้นย้ำถึงค่านิยมของการสร้างโอกาสแก่ผู้คนที่ตกอยู่ภายใต้ "ภาวะแห่งความเจียมจั้น" หรือ ความไร้สิทธิ์ ไร้เสียง

4. ให้ความสำคัญกับ การทำงานทางสังคม และการกระตุ้นจิตสำนึก ให้คุณค่ากับการแสดงออกของคนที่ไม่พูด “เงียบงัน”

กล่าวโดยสรุปสิ่งที่งานเขียนทั้งสองค้นหาก็คือ การสำรวจหาความสัมพันธ์ระหว่าง “คน” กับ “โครงสร้างของสังคม” ที่คนเหล่านั้นอาศัยอยู่ อาจเป็นโครงสร้าง คนรวย-คนจน คนผิวดำ-ผิวขาว ชาย-หญิง เด็ก-ผู้ใหญ่ ผู้มีอำนาจ-ผู้ไร้อำนาจ จึงเป็นการค้นหา “มายาคติทางวัฒนธรรม” (Cultural Myths) ที่สนับสนุนการดำรงอยู่ของแบบแผนแห่งความสัมพันธ์เหล่านั้น ด้วยตัวของคนในสังคมนั้น ดังนั้นการยกระดับจิตสำนึกจึงเป็นการขับเคลื่อนจากภายในตัวบุคคล ไปสู่กลุ่มและสังคมโดยรวมทั้งหมด

แต่อย่างไรก็ตามทั้งสองแนวคิด ที่เน้น “ความสัมพันธ์ทางอำนาจและการเมือง” และมักเป็นไปเพื่อ “การปฏิวัติ” ทางความคิดและสังคม ที่มีฐานคิดมาจากกลุ่ม ซ้ายสุดขั้ว (Left Wing Radical) ของ Karl Marx และใช้บริบทของประเทศอังกฤษเป็นหลัก จึงทำให้มองข้ามและมิได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์แบบอื่น ๆ เช่น ความเชื่ออาทร กัลยาณมิตร การพึ่งพาอาศัยหรือความเป็นหุ้นส่วน/มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) (มิใช่การพึ่งพิง หรือ Dependency- ผู้วิัย) ที่มีอยู่ในประเทศโลกที่สาม (รวมทั้งไทยด้วย) การยกระดับจิตสำนึกและงานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคน แม้จะมีการกล่าวอ้างและนำไปใช้ แต่ทำได้โดยง่ายไม่ ซึ่งทั้ง Friere และ Illich เองก็ประสบปัญหาในการนำแนวคิดไปใช้ในประเทศ บราซิล ชิลี และแม้แต่ในอเมริกา จึงทำให้การยกระดับจิตสำนึกและงานสังคมสงเคราะห์แบบถอนรากถอนโคนจึงเป็นเพียง “ทางเลือก” (Alternative Approach) ที่ต้องพิจารณาถึงความ “เหมาะสม” “เป็นจริง” “เป็นไปได้” ควบคู่ไปด้วย เพราะชุดความรู้ดังกล่าวมาจาก “นักการศึกษา” “นักวิชาการ” ซึ่งอาจ “ไม่เป็นกลาง” หรือ “ชนชั้นสูง” (Elite) อีกกลุ่มหนึ่งในสายตาของชาวบ้าน (ผู้วิัย) มิฉะนั้นจะเป็นการยึดเยียด และคงไม่เข้าถึง ทฤษฎี/แนวคิดการยกระดับจิตสำนึกได้อย่างแท้จริง หากปราศจากประสบการณ์ตรง (Statham, 1978, pp. 16-17) ประเด็นสำคัญ ก็คือ การพัฒนาหรือยกระดับจิตสำนึกได้นั้น ต้องเอาชนะอุปสรรคที่ฝังรากลึกภายในจิตใจจากผลของวัฒนธรรม และอุดมการณ์ จึงเป็นการทำงานเกี่ยวข้องเพื่อกลุ่มและปัจเจก ที่ถูกกดขี่ไปพร้อม ๆ กัน อาทิ ในประเทศโลกที่สาม ความเกรงกลัวของชาวนาต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า กลุ่มนายทุน จะถูกกระตุ้นและตระหนักโดยชาวนาเอง ดังนั้นการที่นักการศึกษา นักสังคมสงเคราะห์ และนักวิชาการอื่น ๆ เข้าไปยึดเยียดชุดความรู้เพื่อปลูกจิตสำนึกเหล่านี้ จึงเป็นทั้ง “คนนอก” และ “ผู้กดขี่” ในอีกมิติเช่นกัน รวมไปถึงอาจเกิดคำถามมากมาย อาทิ ใครได้ประโยชน์มากกว่ากันระหว่างผู้รับบริการ/ชาวบ้านกับนักการศึกษา? การกระตุ้นจิตสำนึกสามารถขับเคลื่อนโดยปราศจากอำนาจ/บทบาท

นักวิชาการได้หรือไม่? นักการศึกษาควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวในแต่ละขั้นตอนมากน้อยเพียงใด? สิ่งเหล่านี้คือประเด็นทางจริยธรรมที่นักวิชาการ นักการศึกษา นักวิจัยควรได้ทบทวน ตรวจสอบ และคงไม่มีคำตอบที่สมบูรณ์และสำเร็จรูปในการตอบคำถามเหล่านี้หากต้องพิจารณาจากบริบทความเหมาะสมกับความเป็นจริงและปฏิบัติได้เท่านั้น